

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dilek LERMİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
lermidilek7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6019-0794>

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Doç. Dr.

Metin MENEKŞE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
m.menekse@mu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>

Başvuruda bulundu.

Applied
08/06/2026

Kabul edildi.

Accepted
23/06/2026

Eser Geçmişi / Article Past:

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1966785>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Yabancı Seyyahların Gözünden Osmanlı Devşirme Sistemi ve Acemi Oğlanlar: 16.-19. Yüzyıl Seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme

The Ottoman Devshirme System and Acemi Boys Through the Eyes of Foreign Travelers: An Assessment Based on 16th–19th Century Travel Accounts

ATIF: LERMİ Dilek, MENEKŞE Metin, “Yabancı Seyyahların Gözünden Osmanlı Devşirme Sistemi ve Acemi Oğlanlar: 16.-19. Yüzyıl Seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 12/2, (Haziran 2026), s. (258-334)

CITE: LERMİ Dilek, MENEKŞE Metin “The Ottoman Devshirme System and Acemi Boys Through the Eyes of Foreign Travelers: An Assessment Based on 16th–19th Century Travel Accounts”, *Journal of History and Future*, 12/2 (June 2026), pp. (258-334)

Öz

Osmanlı Devleti'nin genişleyen coğrafi sınırlarını etkin biçimde yönetebilmesi ve merkezi otoritesini sürdürülebilir kılabilmesi, güçlü ve profesyonel bir askerî-bürokratik yapının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen devşirme sistemi, yalnızca Osmanlı askerî teşkilatının insan kaynağını karşılayan bir mekanizma değil, aynı zamanda devletin idari ve siyasal yapılanmasının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Başlangıçta savaş esirlerinin beşte birinin devlet hizmetine alınmasına dayanan pençik uygulaması, zamanla Rumeli başta olmak üzere Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslim nüfus içerisinde belirli kriterlere göre çocukların seçildiği kurumsallaşmış bir devşirme sistemine dönüşmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı devşirme sisteminin işleyişini seyahatnameler üzerinden inceleyerek sistemin kurumsal yapısını, uygulama süreçlerini ve çağdaş gözlemciler nezdindeki algısal yansımalarını ortaya koymaktır. Araştırmada, devşirilecek çocuklarda aranan fiziksel ve karakter özellikleri, taşrada gerçekleştirilen toplama faaliyetleri, sevk ve kayıt işlemleri, eğitim süreçleri ile devşirmelerin askerî ve idarî alanlardaki istihdam biçimleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel veri kaynağını, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Doğulu ve Batılı seyyahlar, diplomatlar ve çeşitli devlet görevlileri tarafından kaleme alınmış otuz seyahatname oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve kaynak kritiği teknikleri kullanılmış; seyahatnamelerde yer alan bilgiler tarihsel bağlam içerisinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Böylece resmî Osmanlı kaynaklarının sunduğu kurumsal çerçevenin ötesine geçilerek sistemin uygulamadaki görünümü ve dönemin gözlemcileri tarafından nasıl algılandığı analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları, seyyahların devşirme sistemine ilişkin değerlendirmelerinde dikkat çekici bir ikiliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir yandan sistem, ailelerinden koparılan çocuklar nedeniyle sert ve zaman zaman zalim bir uygulama olarak nitelendirilirken; diğer yandan devletin liyakat esaslı yükselme imkânı sunan, sadakat temelli ve son derece etkili bir insan kaynağı modeli olarak takdir edilmiştir. Seyyahlar, devşirme kökenli bireylerin en üst devlet kademelerine kadar yükselebilmelerini Osmanlı yönetim sisteminin dikkat çekici özelliklerinden biri olarak değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren ocağın geleneksel yapısında meydana gelen bozulmalar, kurallara aykırı alımlar, yerli Müslüman unsurların sisteme dâhil olması ve kışla içi disiplin problemleri de seyahatnamelerde sıklıkla vurgulanmıştır.

Sonuç olarak çalışma, seyahatnamelerin Osmanlı devşirme sisteminin yalnızca kurumsal ve askerî boyutlarını değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve insani yönlerini de anlamaya imkân veren önemli kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, devşirme sisteminin Osmanlı merkezî yönetiminin sürekliliğinde belirleyici bir rol oynadığını, ancak zaman içerisinde yaşanan yapısal dönüşümlerin sistemin etkinliğini zayıflattığını göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, devşirme kurumuna ilişkin tarih yazımına seyahatnameler ekseninde yeni bir değerlendirme perspektifi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Devşirme Sistemi, Batılı Seyyahlar, Seyahatnameler, Kurumsal Hafıza.

Abstract

The expansion of the Ottoman Empire across vast geographical territories and its efforts to consolidate central authority necessitated the establishment of a disciplined, professional, and permanent military-administrative structure. Within this framework, the devshirme system emerged as one of the most distinctive institutions of Ottoman state organization. Originating from the pençik practice, which involved the recruitment of one-fifth of war captives for state service, the system gradually evolved into a structured mechanism through which selected Christian boys from the empire's provinces were incorporated into the Ottoman administrative and military apparatus. Through the Acemi and Janissary Corps, the devshirme system became a crucial instrument for sustaining the empire's political, military, and bureaucratic order.

This study aims to examine the institutional structure, operational mechanisms, and contemporary perceptions of the devshirme system through the accounts of foreign and local observers recorded in travel narratives. Particular attention is given to the criteria employed in the selection of recruits, the procedures of collection and transportation, educational and training processes, and the subsequent deployment of devshirme-origin individuals within the Ottoman military and administrative hierarchy.

The research is based on thirty travel accounts written by Eastern and Western travelers, diplomats, and state officials who visited Ottoman territories between the sixteenth and nineteenth centuries. Employing qualitative research methods, particularly document analysis and source criticism, the study evaluates these narratives within their historical contexts and compares their observations with the broader institutional framework of the Ottoman state. In doing so, it moves beyond the perspective of official archival records and provides valuable insights into the practical functioning and social dimensions of the devshirme system.

The findings reveal that travelers often portrayed the devshirme system through a dual perspective. While many described it as a harsh practice that separated children from their families, they simultaneously acknowledged its effectiveness in producing loyal, capable, and highly educated administrators and soldiers. Several observers emphasized the remarkable opportunities for upward social mobility within the Ottoman system, noting that individuals of devshirme origin could rise to the highest offices of the empire, including the grand vizierate. The narratives also document the gradual deterioration of the institution from the late sixteenth century onward, highlighting irregular recruitment practices, the inclusion of non-devshirme elements, and increasing disciplinary problems within the corps.

In conclusion, the study demonstrates that travel narratives constitute significant historical sources for understanding not only the institutional and military dimensions of the devshirme system but also its social, cultural, and human aspects. By analyzing travelers' observations, the research contributes to the historiography of the Ottoman Empire and offers a nuanced perspective on one of the most distinctive mechanisms of Ottoman statecraft.

Keywords: Ottoman State, Devshirme System, Western Travelers, Travelogues, Institutional Memory.

GİRİŞ

Osmanlı İdari ve Askerî Yapısında Devşirme Sistemi: Kurumsal Temeller ve Uygulama Esasları

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren kadim Türk devlet geleneğinin temel unsurlarından biri olan Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini benimsemiş; siyasî, askerî ve jeostratejik politikalarını büyük ölçüde bu ideal doğrultusunda şekillendirmiştir. Batı sınırında bir uç beyliği konumunda bulunmasının sağladığı jeopolitik avantajlar, dönemin dinî ve ideolojik motivasyonları ile gaza anlayışının sunduğu hareket alanıyla birleşerek, Osmanlı Beyliği'nin kısa sürede faaliyet sahasını genişletmesine ve özellikle Bizans sınır hattında ile Rumeli coğrafyasında kalıcı fetihler gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır. Fetihlerin süreklilik kazanması ve devlet sınırlarının hızlı bir şekilde genişlemesi, askerî teşkilatın da aynı ölçüde yeniden yapılandırılmasını ve kurumsallaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Beyliği'nin erken dönem fetih hareketlerinde belirleyici rol oynayan askerî gücün temelini, alp-gazi geleneğine mensup, farklı sosyal ve etnik unsurlardan oluşan süvari birlikleri teşkil etmekteydi. Hareket kabiliyeti yüksek olan bu savaşçı gruplar, beyliğin kuruluş ve yayılma sürecinde önemli başarılar elde etmiş olmakla birlikte, fethedilen toprakların genişlemesi ve devletin idarî yapısının karmaşıklaşmasıyla birlikte askerî ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmaya başlamıştır. Özellikle genişleyen coğrafyanın güvenliğinin sağlanması, yeni fetihlerin sürdürülebilir kılınması ve merkezî otoritenin güçlendirilmesi amacıyla doğrudan merkeze bağlı, disiplinli, sürekli ve profesyonel bir askerî teşkilatın oluşturulması zaruret hâline gelmiştir. Bu kurumsal dönüşüm ihtiyacının yanı sıra, Orta Çağ savaş teknolojisi ve stratejisinin en önemli unsurlarından biri olan kale kuşatmalarında mevcut süvari birliklerinin sınırlı etkinliğe sahip olması, orduda nitelikli ve düzenli piyade birliklerine duyulan ihtiyacı daha da belirginleştirmiştir. Nitekim dönemin askerî gerçeklikleri, yalnızca hareketli süvari kuvvetlerine dayanan bir ordunun uzun süreli kuşatma faaliyetlerinde ve fethedilen bölgelerin muhafazasında yeterli olamayacağını göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, insan kaynağı ihtiyacını karşılamak ve merkezî otoriteye bağlı yeni askerî unsurlar oluşturmak amacıyla savaş esirlerinin belirli bir kısmının devlet hizmetine alınmasını öngören bir sistem geliştirmiştir. Türk-İslam devlet geleneğinde uzun bir geçmişe sahip olan ve literatürde "Gulâm Sistemi" olarak kavramsallaştırılan uygulamanın Osmanlı teşkilatındaki kurumsal karşılığı niteliğindeki "pençik" sistemi, bu ihtiyaçların bir sonucu olarak Osmanlı askerî bürokrasisi tarafından hayata geçirilmiştir.¹

Osmanlı Devleti'nin fetih siyasetinde ağırlık merkezinin giderek Rumeli coğrafyasına kayması ve bu bölgede gerçekleştirilen askerî genişlemenin süreklilik kazanması, merkezî otoriteye doğrudan bağlı daimî bir askerî teşkilatın oluşturulmasını stratejik bir zorunluluk hâline getirmiştir. Özellikle fethedilen yeni bölgelerin muhafazası, sınır güvenliğinin sağlanması ve kesintisiz fetih hareketlerinin sürdürülebilmesi, geleneksel savaşçı unsurların ötesinde, disiplinli ve profesyonel bir askerî sınıfa duyulan ihtiyacı daha da belirginleştirmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan askerî pragmatizm, savaşlarda esir edilen ve fiziksel yeterlilikleri bakımından askerî hizmete elverişli görülen Hristiyan çocuklarının belirli bir eğitim ve sosyalleşme sürecinden geçirilerek devlet hizmetine kazandırılması fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kısa süreli bir Türk-İslam terbiyesi ve kültürel adaptasyon sürecinin ardından askerî eğitimden geçirilen bu insan

1 Ahmet Uğur, "Kavanin-i Yeniçeriyân'a Göre Yeniçeri Temini ve İlk Uygulamalar", Anasay, sy. 26, Kasım 2023, s. 98.

kaynağı, zamanla Osmanlı merkez ordusunun temel unsurlarından birini oluşturmuş ve devletin askerî kapasitesinin kurumsallaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu doğrultuda şekillenen teşkilatlanma modeli, ilerleyen süreçte Osmanlı askerî elitinin omurgasını meydana getirecek olan Kapıkulu Ocağı'nın kurumsal temelini oluşturmuştur. Nitekim Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı, Sultan I. Murad döneminde dönemin önde gelen devlet adamlarından Kadıasker Çandarlı Halil ile Karamanlı Molla Rüstem'in tavsiye ve girişimleri doğrultusunda teşkil edilmiştir. Kuruluş sürecine ilişkin dönemin kroniklerinde yer alan kayıtlar, söz konusu sistemin arkasındaki düşünsel zemini ve entegrasyon politikasını açık biçimde yansıtmaktadır. Neşri'nin aktardığı bilgilere göre Çandarlı Hayreddin Paşa'nın savaş esirlerinin değerlendirilmesine ilişkin olarak dile getirdiği, *"Bunları Türk'e virelüm. Hem Müslüman olsunlar hem Türkçe öğrensinler. Sonra getürelüm Yiniçeri olsunlar."* şeklindeki ifadeler, Osmanlı askerî yönetiminin insan kaynağı politikası ile sosyo-kültürel dönüştürme anlayışını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, yalnızca askerî ihtiyaçların karşılanmasına yönelik pragmatik bir çözüm değil, aynı zamanda merkeze sadakati yüksek, ortak bir kültürel ve idarî kimlik etrafında şekillenen yeni bir askerî sınıfın inşasını hedefleyen uzun vadeli bir devlet politikası olarak değerlendirilmelidir.²

Zamanla Osmanlı Devleti, savaş esirlerine dayalı bu geçici insan kaynağı temin yöntemini daha sistematik, sürdürülebilir ve hukuki bir zemine oturtarak devşirme usulünü kurumsallaştırmıştır. Böylece başlangıçta savaş şartlarının ortaya çıkardığı pragmatik bir uygulama niteliği taşıyan pençik sistemi, yerini belirli kurallar çerçevesinde işleyen ve devletin askerî ihtiyaçlarını düzenli biçimde karşılayan bir insan kaynağı mekanizmasına bırakmıştır. Devşirme usulünün kurumsal bir hüviyet kazanmasıyla birlikte Yeniçeri Ocağı'na personel temini rasyonel esaslara bağlanmış, aynı zamanda merkezî otoriteye ve doğrudan padişaha bağlı yeni bir askerî sınıfın teşekkülü mümkün hâle gelmiştir. Kavramsal açıdan en dar anlamıyla devşirme, Osmanlı hâkimiyeti altındaki çeşitli coğrafyalarda yaşayan Hristiyan tebaaya mensup erkek çocukların, devlet hizmetinde istihdam edilmek üzere belirli hukuki esaslar ve periyodik uygulamalar çerçevesinde seçilmesi, İslam dairesine dâhil edilmesi ve ardından askerî veya idarî hizmetlere yönlendirilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu yönüyle devşirme sistemi, yalnızca asker teminine yönelik bir uygulama olmayıp aynı zamanda Osmanlı merkezî yönetiminin sadakat esaslı insan kaynağı politikalarının da temel araçlarından biri olarak işlev görmüştür.³

Gerek Pençik Kanunu gerekse devşirme usulü vasıtasıyla sisteme dâhil edilen ve askerlik hizmetine elverişli bulunan gençler, öncelikle Anadolu'daki Türk ailelerinin yanına yerleştirilmiştir. Bu süreçte adayların Türkçe öğrenmeleri, Türk örf, âdet ve geleneklerini benimsemeleri ve Osmanlı toplum yapısına uyum sağlamaları amaçlanmıştır. Kültürel ve sosyal adaptasyon sürecini tamamlayan gençler daha sonra Acemi Ocağı'na kabul edilerek burada sıkı bir askerî eğitim ve disiplin programına tâbi tutulmuş, eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar ise Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmiştir. Böylelikle Osmanlı askerî teşkilatı, yalnızca savaşçı yetiştiren bir kurum olmanın ötesinde, merkeze bağlılık bilinci yüksek ve ortak bir kimlik etrafında şekillenmiş profesyonel bir askerî zümre meydana getirmiştir. İmparatorluğun sınırlarının genişlemesine paralel olarak askerî ve güvenlik ihtiyaçlarının artması, zaman içerisinde yeniçeri zümresine duyulan gereksinimi de önemli ölçüde artırmıştır. Bu durum, devşirme usulünün uygulama alanının genişletilmesine ve

2 Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 44.

3 Ahmet Uğur, age., s. 112-113

sistemin devlet teşkilatı içerisindeki önemini daha da artmasına yol açmıştır. Osmanlı kul sisteminin kurumsal temelini oluşturan bu köklü yapı, çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmekle birlikte XIX. yüzyıla kadar devletin askerî organizasyonunun başlıca unsurlarından biri olmayı sürdürmüştür. Diğer taraftan, Kapıkulu Ocakları mensuplarının çocukları da zamanla Acemi Ocağı'nın meşru insan kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Hukuki statü bakımından padişahın “kulu” kabul edilen Kapıkulu askerlerinin soyundan gelen çocuklar, Osmanlı terminolojisinde “kuloğulları” olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta devşirme sisteminin dışında kalan bu zümre, ilerleyen dönemlerde ocakların personel yapısında belirli bir yer edinmiş ve böylece Osmanlı askerî teşkilatının insan kaynağı yapısı daha karmaşık ve çok katmanlı bir görünüm kazanmıştır.⁴

Şema 1: Kul Sisteminin İşleyiş Şeması⁵

Tarihsel süreç içerisinde Acemi Ocağı'na insan kaynağı temini başlıca iki temel mekanizma aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, savaşlarda elde edilen esirlerin beşte birinin devlet hizmetine ayrılmasını öngören pençik sistemi; ikincisi ise Osmanlı tebaası olan Hristiyan ailelerin çocuklarının belirli esaslar çerçevesinde toplanmasına dayanan devşirme usulüdür. Osmanlı askerî teşkilatının insan kaynağı ihtiyacını karşılamada uzun süre birbirini tamamlayan bu iki yöntem, merkezî ordunun sürekliliğini sağlayan temel unsurlar arasında yer almıştır. Savaş esirlerinin devlet hizmetine kazandırılmasını hukuki bir çerçeveye oturtmak amacıyla ihdas edilen Pençik Kanunu doğrultusunda orduya dâhil edilen gençler, kaynaklarda “pençik oğlanı” olarak adlandırılmıştır. Pençik oğlanlarının önemli bir bölümünü, özellikle akıncı birliklerinin düşman topraklarına düzenledikleri seferler sonucunda ele geçirilen esirler oluşturmaktaydı. Bu esirler, devlet adına görev yapan ve “Pençikçi” olarak bilinen görevliler tarafından dikkatli bir incelemeye tâbi tutulmakta; askerî hizmete uygun görülen adaylar belirli kriterler doğrultusunda seçilmekteydi. Sisteme kabul edilecek esirlerde öncelikle yaş, fiziksel yeterlilik ve dayanıklılık gibi hususlar dikkate alınmaktaydı. Bu kapsamda on ila on yedi yaş arasındaki, bedensel açıdan sağlıklı, kusursuz ve askerî eğitim almaya elverişli erkek esirler devlet adına üç yüz akçe bedel karşılığında

4 Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitapevi, Isparta 2010 s.67-68.

5 Mehmet Ali Ünal, age., s.67-68

satın alınarak teşkilata kazandırılmaktaydı. Bununla birlikte, uygulamanın katı ve değişmez bir yaş sınırına bağlı olmadığı; askerî açıdan uygun görülen on sekiz yaş ve üzerindeki esirlerin de ihtiyaçlar doğrultusunda sisteme dâhil edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı askerî yönetiminin insan kaynağı politikalarında belirli bir kurumsal esneklik sergilediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim mevcut veriler, Acemi Ocağı'nın ilk kurumsal kadrolarının büyük ölçüde Pençik Kanunu çerçevesinde temin edilen bu insan kaynağı üzerinden oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla pençik sistemi, yalnızca savaş esirlerinin değerlendirilmesine yönelik geçici bir uygulama değil, aynı zamanda Osmanlı merkez ordusunun teşekkül sürecinde belirleyici rol oynayan ve devşirme sisteminin kurumsallaşmasına zemin hazırlayan temel askerî organizasyon mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmelidir.⁶

Söz konusu Pençik Kanunu, tasarımıdaki hukuki ve idarî ayrıntılar bir yana bırakıldığında, stratejik düzeyde üç temel amaç etrafında şekillenen bir insan kaynağı ve devletleşme politikası olarak değerlendirilebilir. Bu amaçlar, kurumsal işlevleri ve uzun vadeli sonuçları bakımından aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir:

Sosyokültürel Entegrasyon ve Kimlik İnşası: Sisteme dâhil edilen bireylerin Türkçe öğrenmeleri, Osmanlı-Türk kültürel çevresine uyum sağlamaları ve İslam dairesine intisap etmeleri suretiyle merkeze bağlı yeni bir askerî ve idarî kimliğin oluşturulmasını hedeflemek.

Demografik ve Siyasal Kontrol: Osmanlı hâkimiyeti altındaki gayrimüslim topluluklar içerisinde seçilen fiziksel ve zihinsel açıdan nitelikli gençlerin devlet hizmetine kazandırılması yoluyla, bir taraftan potansiyel muhalefet odaklarının toplumsal tabanını sınırlandırmak, diğer taraftan ise bu insan kaynağını merkezî otoritenin askerî ve idarî ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirmek.

Stratejik Nüfus ve Güç Dengesi: İmparatorluk bünyesindeki askerî ve bürokratik kadroların insan kaynağını doğrudan devlet kontrolü altında şekillendirerek, merkezî otoritenin toplumsal ve siyasal yapı üzerindeki nüfuzunu güçlendirmek ve yönetici elitin sürekliliğini güvence altına almak.

Bu yönleriyle Pençik Kanunu, yalnızca savaş esirlerinin değerlendirilmesine yönelik bir askerî düzenleme olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme sürecini destekleyen, insan kaynağı yönetimini sistemleştiren ve askerî-idarî elitin yeniden üretimini sağlayan çok boyutlu bir devlet politikası olarak değerlendirilmelidir.⁷

Etimolojik olarak “toplamak” fiilinden türeyen devşirme kavramı, Osmanlı idarî ve askerî terminolojisinde, devlet hizmetinde istihdam edilmek üzere Hristiyan tebaaya mensup erkek çocukların belirli hukuki esaslar ve kurumsal prosedürler çerçevesinde seçilerek sisteme kazandırılmasını ifade etmektedir. Kurumsal ve hukuki bağlamda devşirme, yalnızca bir insan kaynağı temin yöntemi değil; aynı zamanda Osmanlı merkezî yönetiminin askerî ve bürokratik kadrolarını yeniden üretmesini sağlayan stratejik bir mekanizma niteliği taşımaktadır. Bu sistem aracılığıyla toplanan çocuklar, kabiliyet ve yeterliliklerine göre Yeniçeri Ocağı bünyesinde askerî sınıfa veya Enderun mektebi vasıtasıyla devletin idarî ve bürokratik elitine yönlendirilmiştir. Devşirme Kanunu'nun temel prensibi, padişahın hâkimiyeti altında bulunan Rumeli ve Anadolu

6 Yusuf Halaçoğlu, age., s.45.

7 Necdet Sevinç, Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü, Hamle Yayınevi, İstanbul 2007, s.237.

coğrafyasında yaşayan Hristiyan tebaa içerisinde belirli kriterlere uygun çocukların seçilmesine dayanmaktaydı. Böylelikle Osmanlı Devleti, merkezi otoriteye doğrudan bağlı ve devlet tarafından yetiştirilen bir askerî ve idarî kadro oluşturma imkânı elde etmiş; aynı zamanda insan kaynağı teminini savaş şartlarına bağlı olmaktan çıkararak daha düzenli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Bu yönüyle devşirme sistemi, Pençik Kanunu ile başlayan insan kaynağı politikasının daha kurumsal ve sistematik bir aşamasını temsil etmektedir. Öte yandan devşirme uygulamasının etkileri yalnızca askerî ve idarî alanlarla sınırlı kalmamış, imparatorluğun toplumsal yapısı üzerinde de uzun vadeli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı Rumeli coğrafyasında uygulanan devşirme faaliyetleri, sisteme dâhil edilen bireylerin Osmanlı-Türk kültürel çevresine ve İslamî yaşam pratiğine entegre edilmeleri aracılığıyla, bölgenin sosyo-kültürel dönüşüm süreçleriyle dolaylı biçimde ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda devşirme sistemi, bir yandan Yeniçeri Ocağı ve Enderun için sürekli bir insan kaynağı akışı sağlarken, diğer yandan Osmanlı merkezleşmesinin toplumsal ve kültürel boyutlarını destekleyen kurumsal araçlardan biri olarak işlev görmüştür.⁸

Kurumsal işleyiş incelendiğinde, Devşirme Kanunu'nun birtakım bölgesel muafiyetler ve idari mükellefiyetler sebebiyle her coğrafyada tek tip uygulanmadığı görülmektedir. Sistemin ilk tatbik evrelerinde uygulamanın daha ziyade Rumeli bölgesinde; Üsküp, İştîp, Köstendil, Prizren, Görice, Samakov, Prebol, Taşlıca, Ergirikasrı, Yanya, Pirlepe, İškodra, Ohri, İpek, Dukakin, Novasin, Manastır, Mostar, İzvornik, Böğürdelen ve Horpeşte gibi stratejik merkezlerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise coğrafi kapsam genişletilerek Erzurum, Harput, Diyarbakır, Bursa ve İstanbul hinterlandı haricinde kalan Anadolu topraklarında da devşirme usulü tatbik edilmeye başlanmıştır. Devşirme uygulamasının haricinde tutulan bölgelerin halkı, idari muafiyetlerini belgeleyen ve ellerinde bulundurdukları padişah hükümlerine istinat etmekteydi. Genel idari teamül gereği, derbentçi (geçit muhafızı) topluluklardan, maden işçilerinden ve miri inşaat alanlarında istihdam edilen işçi zümrelerinden devşirme yapılmamaktaydı. Etnik köken bağlamında ise devşirme süreci için Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar, Sırp ve Hırvat çocukları öncelikli olarak tercih edilirken; Türk, Kürt, Acem, Rus, Yahudi, Gürcü ve Çingene çocukları sistemin dışında tutulmuştur. Ermeni tebaadan ise istisnai olarak sadece saray bürokrasisi bünyesinde istihdam edilmek üzere çok mahdut sayıda devşirme yapıldığı bilinmektedir.⁹ Bu etnik gruplar arasında Bosna ahalisi, hem morfolojik özellikleri (yüz ve vücut estetiği) hem de karakter yapıları, ahlaki metanetleri ve mertlikleriyle temayüz etmişlerdir. Bu sebeple, imparatorlukta ne zaman oğlan devşirilmesine ihtiyaç duyulsa, kurumsal hafızada ilk akla gelen ve öncelik verilen bölge daima Bosna olmuştur.¹⁰

Devşirme sürecinin bürokratik kayıt safhası olağanüstü bir titizlikle yürütülmekteydi. Devşirilen her bir çocuğun doğduğu köy, bağlı olduğu kaza, sancak, anne ve baba isimleri, mülkiyet ilişkisi içinde bulunduğu sipahisinin adı, doğum tarihi ve en önemlisi tüm belirgin fiziksel özelliklerini içeren detaylı yüz ve vücut anatomisi (eşkâl-i vechiyesi), sevk esnasında kafileden sorumlu olan ve "sürücü" adı verilen memurun ismiyle birlikte resmi defterlere kaydedilirdi. Bu defterler karşılıklı güvenliği ve denetimi sağlamak amacıyla iki nüsha halinde tanzim edilir; bir

8 Yasemin Yayla, Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı (1520-1566), Isparta 2001, s. 54.

9 Abdülkadir Özcan, Devşirme, C.IX, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, s. 254-257.

10 Reşat Ekrem Koçu, Yeniçeriler, Doğan Kitap, İstanbul 2004, s.37.

nüshası devşirme memurunda kalırken, diğeri çocukları merkeze sevk eden sürücüye tevdi edilirdi. Taşrada oğlan devşirmekle görevlendirilen kâtip, kethüda ve sürücü gibi bürokratik unsurlar, gittikleri her köyün sosyo-ekonomik derecesine göre önceden belirlenmiş muayyen bir harç veya ücret alırlardı. Hukuki kaideler uyarınca, Hristiyan ailelerin en asil ve nitelikli çocuklarının seçilmesine özen gösterilir, bu bağlamda papaz çocukları da intihap edilirdi. Sosyal adaleti ve üretimi korumak adına, iki erkek çocuğu olan ailenin biri, birden fazla çocuğu olanların ise en sağlıklı, zinde ve estetik açıdan en uygun olanı seçilir; tek erkek evladı olan ailelerin çocuklarına ise babanın iş gücüne ve hane halkının geçimine destek olması amacıyla kesinlikle dokunulmazdı. Seçim kriterlerinde çocukların orta boylu olmasına azami dikkat gösterilir; ortalamanın üzerinde uzun boylu ve kusursuz bir endam tenasübüne sahip olan istisnai çocuklar ise doğrudan saray hizmeti (Enderun) için ayrılırdı. Yahudi tebaa, kent merkezlerinde yoğunlaşmaları ve ticari faaliyetlerle işteğal etmeleri sebebiyle devşirme mükellefiyetinden muaf tutulmuşlardır. Klasik literatürde Ermenilerden de devşirme alınmadığına dair birtakım iddialar bulunsa da bu bilgi tarihsel gerçeklikle tam olarak bağdaşmamaktadır. Nitekim 16. yüzyıl kayıtlarında Anadolu coğrafyasından toplanmış Ermeni acemilerinin varlığı açıkça görülmektedir. Hatta bu kaynaklardan beslenerek devlet hiyerarşisinde beylerbeyliği rütbesine yükselen, dahası iki kez sadaret makamına getirilerek Veziriazam olan Halil Paşa, Maraş Ermenileri kökenli bir devşirmedir.¹¹

Sistem içerisinde çocukların asil, köklü ve ahlaki açıdan dejenere olmamış ailelerden seçilmesi temel bir kuraldı. Örneğin, anne ve babası vefat etmiş (yetim/öksüz) çocukların, aile terbiyesinden mahrum kalmış olmaları ve sosyo-psikolojik açıdan "aç gözlü" bir karakter sergileyebilecekleri endişesiyle devşirilmesine kanunen müsaade edilmezdi. Benzer şekilde, köy kethüdasının oğlu ile köy halkı nezdinde ahlaki düşüklüğüyle bilinen kişilerin çocukları sisteme kabul edilmezdi. Taşra toplumunun en alt sosyo-ekonomik grubunu oluşturan sığirtmaç ve çoban çocukları ile bizzat bu mesleği icra eden gençler; kellik, fodulluk (aşırı kilo veya fitik durumu), köselik gibi fiziki kusurları olanlar ve doğuştan sünnetli doğanlar kanun gereği devşirilmezdi. Bunların yanı sıra, erken yaşta Türkçe öğrenerek asimilasyon direncine sahip olanlar, Hristiyan iken evlenmiş gençler, bir zanaat sahibi olup yerleşik düzene bağlı olanlar ve bir şekilde İstanbul'a gelip buradaki kentsel yaşamı gördükten sonra memleketine dönmüş, yani taşra tabiriyle "yırılmış/açıkgöz haline gelmiş" olan çocuklar kanunen sistem dışı bırakılırdı. Belirtildiği üzere aşırı uzun veya kısa boylu olanlar elenirken, uzun boy ile yüz güzelliğini bir arada barındıran istisnai gençlerin saray bürokrasisi veya solak ortaları için seçilmesi meşru bir istisnaydı.¹²

Devşirme Kanunu'nun temel kurumsal ilkelerini ve operasyonel hükümlerini maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. *Devşirilecek çocukların yaş skalası kural olarak en küçük sekiz, en büyük on sekiz yaş aralığında sabitlenmiştir.*
2. *Kanunun aradığı istisnai fiziki ve ahlaki evsafi haiz olan adaylarda azami yaş sınırı yirmiye kadar esnetilebilmektedir.*
3. *Adayların yüz melahati (estetiği), letafeti, vücut yapısının tenasübü ve mutlak bir sağlık durumuna sahip olmaları kurumsal bir zorunluluktur.*

11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.17.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., s.18

4. *Devşirme işlemi belirli bir takvime bağlı olmayıp, tamamen Yeniçeri Ocağı'nın insan kaynağı deposu olan Acemi Oğlanlar Ocağı'nın güncel askeri lojistik ihtiyacına ve ocağın en üst düzey kumandanı olan yeniçeri ağasının bu eksikliği merkeze rapor etmesine göre şekillenir.*

5. *Uygulama, askeri lojistik ihtiyacın boyutuna göre imparatorluğun genelinde yahut devletçe önceden belirlenmiş mahdut bir coğrafi bölgede icra edilir.*

6. *Bir devşirme periyodunda, ilgili köy veya kasaba mahallelerindeki her kırk haneden yalnızca bir erkek çocuk alınması esastır.*

7. *Evsafi kanuna uygun olan adayın devşirilebilmesi için ailede en az iki erkek kardeşin bulunması şarttır.*

8. *Fiziki evsafi ne kadar kusursuz olursa olsun, ailesinin tek erkek evladı olan çocukların devşirilmesi kanunen yasaktır.*

9. *Kanuni şartları taşısa dahi, on sekiz yaşından küçük olmasına rağmen evlilik akdi gerçekleştirmiş olan gençler devşirilemez.*

10. *Toplanan tüm devşirmeler başkentte nihaî bir eliminasyon sürecine tabi tutulur; en seçkin ve deha düzeyindeki olanlar padişahın doğrudan hizmetinde istihdam edilmek üzere içoğlanı (Enderun) statüsüyle ayrılırken, geride kalan ezici çoğunluk Acemi Ocağı kadrolarına sevk edilir.*

Söz konusu kanuni hükümler çerçevesinde yürütülen devşirme operasyonlarında her türlü suiistimali, rüşveti ve idari yolsuzluğu engellemek adına, yine aynı hukuki mevzuatla son derece katı tedbirler alınmış ve sürecin mikro detayları şu idari mekanizmayla yapılandırılmıştır:

1. *Devşirme süreci, yeniçeri ağasının raporu üzerine bizzat padişahın ısdar ettiği resmi bir ferman ile meşruiyet kazanır; fermansız devşirme yapılması imkânsızdır.*

2. *İlgili fermanla, o dönem için tam olarak kaç çocuğun devşirileceği ve operasyon sahasının hangi coğrafi bölgeleri kapsayacağı net bir şekilde kaleme alınır.*

3. *Devşirme operasyonunun sahada yürütülmesi, Yeniçeri Ocağı'nın "katar ağaları" olarak bilinen üst düzey kurmay zabıtlarından "turnacıbaşı ağa"nın yasal uhdesindedir. İlgili padişah fermanı doğrudan turnacıbaşı ağaya tebliğ edilir.*

4. *Görevin stratejik ehemmiyetine binaen, katar ağaları hiyerarşisinde turnacıbaşının üzerinde yer alan daha kıdemli bir ağa da bu iş için görevlendirilebilir. Eğer çok dar bir bölgede lokal bir toplama yapılacaksa, turnacıbaşının alt kademesindeki memurlar yetkilendirilir. Ancak ana operasyonel sorumluluk turnacıbaşı ağaya aittir. Nitekim bu unvanın, taşradan toplanıp kafiye halinde başkente getirilen çocukların diziliş ve hareket tarzının bir turna kuşu sürüsünü andırmasından mülhem verildiği bilinmektedir.*

5. *Elindeki özel fermanla taşraya çıkan turnacıbaşı ağanın maiyetinde, operasyonun coğrafi genişliğine göre sayıları üç, beş, on veya yirmi arasında değişen "sürücü ağa" görev yapardı.*

6. *Sürücü ağaların temel idari görevi, turnacıbaşı ağa tarafından bizzat seçilen ve hukuki tescili yapılan çocukları korunaklı bir kafiye halinde ilk büyük lojistik toplanma merkezi olan Edirne'ye güvenli bir şekilde nakletmektir.*

7. *Belirlenen devşirme bölgesine intikal eden turnacıbaşı ağa, sahada ilk olarak o bölgenin en üst düzey mülki ve hukuki amirleriyle (vali, sancakbeyi ve kadı) kurumsal temas kurardı.*
8. *Fermanda belirtilen kontenjanlar dahilinde, çocukların seçileceği spesifik gün ve saatler bu idari heyet tarafından kararlaştırılırdı.*
9. *Mahalle ve köylerde tellallar vasıtasıyla ilanlar çıkarılarak, Hristiyan tebaanın kırkar hanelik gruplar halinde sekiz ila on sekiz yaş aralığındaki tüm erkek çocuklarını belirtilen gün ve saatte sancakbeyi konağının veya belirlenen meydanın önüne getirmeleri emredilirdi.*
10. *Çocukların saklanması, kaçırılması yahut kimliklerinin gizlenmesi girişimlerinin devlet tarafından çok ağır hukuki ve fiziki cezalarla cezalandırılacağı halka önemle tebliğ edilirdi.*
11. *İlgili mahalle ve köylerin papazlarına, kilise bünyesindeki resmi vaftiz defterlerini yanlarında bulundurarak aynı gün ve saatte hazır bulunmaları kesin bir dille ihtar olunurdu.*
12. *Toplanma alanındaki çocukları bizzat devşirme memuru (turnacıbaşı ağa) morfolojik incelemeye tabi tutar; ilk aşamada zahiri görünüşe göre bir ön eleme yapar, ardından seçilen çocuklar çırılçıplak soyularak anatomik muayeneden geçirilir ve kanunun aradığı şartları taşıyanlar resmi olarak seçilirdi. Devşirme memurunun bu nihai seçme kararını taşradaki hiçbir askeri yahut mülki kuvvetin bozma yetkisi yoktu.*
13. *Bu muayene ve intihap sürecinde turnacıbaşının yanında, hukuki denetimi sağlamak adına kazanın kadısı, dini aidiyeti tescil için mahalle veya köyün papazı ve yerel asayiş ile vergi haritasını temsilen mimalı/tumarlı sipahi muhakkak surette hazır bulunmak zorundaydı.*
14. *Turnacıbaşı ağa, seçtiği çocukların künyelerini kilisenin resmi vaftiz defterlerindeki kayıtlarla karşılaştırarak kendi resmi defterine kaydeder ve aileleriyle vedalaşan çocukları -ki bu ebedî ayrılık anları tarihsel hafızada şüphesiz son derece dramatik sahnelere sebebiyet vermişti- yanındaki sürücü ağaya teslim ederdi. Sürücü ağalar da devraldıkları çocukları sürücü defterine işlerlerdi.*
15. *Sürecin sonunda şer'i mahkeme huzurunda resmi bir "hüccet" tanzim edilirdi. Turnacıbaşının seçtiği çocukların vaftiz kayıtlarına uygun detaylı künyeleri, fiziki özellikleri ve hangi sürücü ağanın sorumluluğuna verildikleri tek tek bu belgeye yazılırdı. Vesika, hazır bulunan papazlar ve tumar sahipleri tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra yerel mahkemece tescil edilerek turnacıbaşı ağaya resmi bir ibra belgesi olarak takdim edilirdi. Bu hukuki aşamadan sonra toplanan çocukların başkente sevki süreci başlardı.¹³*

Resim 1: Devşirme Usulünün Resmedildiği Bir Minyatür¹⁴

Osmanlı devşirme sisteminin işleyişine dair en dikkat çekici verilerden biri, dönemin görsel hafızasını yansıtan minyatürlerde izlenebilmektedir. Bu tasvirler yalnızca sanatsal bir anlatım değil, aynı zamanda devletin insan kaynağı temin mekanizmasının çeşitli aşamalarını belgeleyen tarihsel kaynaklar niteliğindedir. Minyatürlerde, devşirme sürecinin ayırt edici unsurları olan kızıl aba ve kırmızı külah giymiş çocukların belirli bir düzen içerisinde toplandıkları, önlerinde ise sevk ve idareden sorumlu olan sürücübaşı veya sürücü ağa figürünün yer aldığı görülmektedir. Çocukların toplu halde ve sıkı bir disiplin altında resmedilmesi, devşirme uygulamasının bireysel değil, merkezi denetim altında yürütülen kolektif bir organizasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu görseller, sistemin yalnızca idari ve askerî yönünü değil, aynı zamanda insani boyutunu da yansıtmaktadır. Çocukların yüz ifadelerinde hissedilen belirsizlik ve endişe ile onları uğurlayan ailelerin kederli bakışları, devşirme uygulamasının yerel toplumlar üzerindeki duygusal etkilerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle minyatürler, resmî belgelerde çoğu zaman rastlanmayan sosyal ve psikolojik boyutların anlaşılmasına katkı sağlayan tamamlayıcı kaynaklar olarak değerlendirilebilir. Görsel kaynaklarda toplu halde tasvir edilen bu çocuk grupları, Osmanlı terminolojisinde “sürü” olarak adlandırılmaktaydı. Merkezden alınan izin doğrultusunda taşrada seçilen çocuklar, sevk sürecinin ilk aşamasından itibaren sıkı bir kayıt ve denetim sistemine tabi tutuluyordu. Her bir çocuğun adı, baba adı, memleketi ve ayırt edici fiziki özellikleri eşkal defterlerine kaydedilerek kurumsal bir kimlik tespiti gerçekleştiriliyordu. Böylece hem yabancı kişilerin sisteme sızmasının hem de çocukların sevk sırasında firar etmelerinin önüne geçilmesi amaçlanıyordu. Eşkal defterleri aynı zamanda devşirme uygulamasının merkezî kontrolünü sağlayan en önemli bürokratik araçlardan biri olarak işlev görmekteydi. Kavânîn-i Yeniçeriyân’da sürülerin mevcuduna ilişkin kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, Devşirme Kanunnâmesi hükümleri bu grupların genellikle yüz ila yüz elli çocuk arasında değiştiğini göstermektedir. Ancak sistem

yalnızca nüfus toplama faaliyetinden ibaret değildi; seçilen adayların fiziki yeterlilikleri de titizlikle değerlendiriliyordu. Devletin askerî ve idarî elit kadrolarını oluşturacak bireylerin belirli fiziksel standartları karşılaması beklendiğinden, aşırı uzun, aşırı kısa veya belirgin beden kusurlarına sahip çocukların devşirme kapsamı dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı yönetiminin devşirme sistemini nicelikten ziyade nitelikli insan kaynağı üretmeye yönelik bir mekanizma olarak gördüğünü göstermektedir. Öte yandan devlet, sistemin meşruiyetini ve işleyiş disiplinini koruyabilmek amacıyla çeşitli yaptırım mekanizmaları da geliştirmiştir. Kanun hükümlerine aykırı biçimde devşirildiği sonradan tespit edilen bir çocuğun bulunması halinde, yalnızca ilgili kişi değil, içinde yer aldığı sürünün tamamı askerî kariyer imkânlarından mahrum bırakılabilmekteydi. Bu çocukların Yeniçeri Ocağı veya saray hizmetleri yerine Tophane ve Cebehane gibi geri hizmet birimlerine sevk edilmeleri öngörülmekteydi. Söz konusu uygulama, Osmanlı merkezî yönetiminin devşirme sisteminde usulsüzlüklere karşı kolektif sorumluluk esasına dayalı bir denetim anlayışı benimsediğini ve insan kaynağı temin sürecini sıkı bir bürokratik kontrol altında tutmaya çalıştığını göstermektedir.¹⁵

Bu bölümde dikkat çeken husus, Osmanlı Devleti'nin devşirme sistemi aracılığıyla topladığı çocukları yalnızca askerî bir insan kaynağı olarak değerlendirmemesi, onları çok aşamalı bir eğitim ve kimlik dönüşümü sürecinden geçirerek devlet hizmetine hazırlamasıdır. Taşradan getirilen çocukların başkentte resmî görevliler tarafından tesellüm edilmelerinin ardından uygulanan ilk kurumsal işlem, sünnet edilmeleri ve İslam toplumuna dahil edilmeleriydi. Bu süreç yalnızca dinî bir ritüel değil, aynı zamanda devşirmelerin Osmanlı idarî ve toplumsal düzenine entegrasyonunu simgeleyen kurumsal bir dönüşüm mekanizması niteliği taşımaktaydı. Sünnet sonrasında çocuklara Müslüman-Türk isimleri verilmekte, mühtedilere mahsus resmî künyeler düzenlenmekte ve geldikleri yer ile kimliklerine ilişkin bilgiler kayıt altına alınmaktaydı. Bununla birlikte, İslam'a yeni giren kişiler için yaygın bir uygulama olarak biyolojik baba isimleri kaydedilmemekte, bu bölüm çoğu zaman “Allah'ın kulu” anlamını taşıyan Abdullah adıyla doldurulmaktaydı. Böylece devşirmelerin eski aidiyetlerinden kopararak yeni bir dinî ve idarî kimlik altında yeniden tanımlanmaları sağlanıyordu.¹⁶

Bu ilk dönüşüm aşamasının ardından çocuklar, sahip oldukları fiziksel özellikler, yüz morfolojileri, beden tenasüpleri ve kabiliyetleri doğrultusunda farklı kurumsal güzergâhlara yönlendirilmekteydi. Devletin en seçkin insan kaynağını oluşturacak üstün nitelikli adaylar, saray hizmetlerine ayrılarak “içoğlanı” statüsüne yükseltiliyor ve doğrudan Enderun Mektebi bünyesinde eğitime alınıyordu. Kaynaklarda “Saray Acemi Oğlanları” veya “celeb” olarak da adlandırılan bu grup, Osmanlı bürokratik ve idarî elitinin yetiştirildiği en prestijli kurumsal kademeyi temsil etmekteydi. Enderun'da eğitim gören iç oğlanları, ilerleyen süreçte saray bürokrasisi, devlet yönetimi ve yüksek askerî görevlerde istihdam edilerek imparatorluğun merkezî yönetici sınıfını meydana getiriyordu. Saray için ayrılmayan çocuklar ise acemi oğlanı statüsüyle Osmanlı askerî teşkilatının eğitim mekanizmasına dahil edilmekteydi. Acemi Oğlanlar Ocağı, kapıkulu ordusunun ihtiyaç duyduğu nitelikli askerî personeli sürekli biçimde üretmek amacıyla oluşturulmuş kurumsal bir hazırlık ve adaptasyon sistemi olarak işlev görmekteydi. Bu çerçevede adaylar, Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman-Türk ailelerin yanına yerleştirilerek üç ila sekiz yıl arasında değişen sürelerde hem Türkçe öğrenmekte hem de Osmanlı toplumunun dinî, kültürel ve sosyal değerlerini

15 Ahmet Uğur, age., s. 113-115.

16 Reşat Ekrem Koçu, age., s. 34.

benimsemekteydi. Böylece devlet, askerî eğitimden önce toplumsal uyum ve kültürel entegrasyonu sağlayarak devşirmelerin yeni kimliklerini içselleştirmelerini amaçlamaktaydı.¹⁷

Devşirme sürülerinin payitahta ulaşması, çocukların Osmanlı askerî ve idarî sistemine dâhil edilmelerini sağlayan çok aşamalı bir değerlendirme ve tasnif sürecinin başlangıcını teşkil etmekteydi. Uzun yolculuğun ardından fiziksel olarak toparlanabilmeleri amacıyla iki veya üç gün istirahate bırakılan çocuklar, daha sonra kelime-i şehadet getirerek İslam dairesine kabul edilmekte ve böylece devletin resmî insan kaynağı havuzuna dâhil edilmelerinin ilk aşaması tamamlanmaktaydı. Ancak bu kabul işlemi tek başına yeterli görülmemiş, adaylar aynı zamanda devletin en üst askerî otoritelerinin gözetiminde ayrıntılı bir denetim mekanizmasına tabi tutulmuştur. Bu kapsamda sürüler, Acemi Ocağı'nın en üst amiri konumundaki Yeniçeri Ağası'nın bizzat hazır bulunduğu Ağa Kapısı'ndaki resmî muayeneden geçirilmekteydi. Merdiven başında gerçekleştirilen bu yoklamada çocukların fiziki özellikleri değerlendirilirken, özellikle devşirme kanunlarına aykırı biçimde önceden sünnet edilmiş adayların bulunup bulunmadığı Acemi Ocağı cerrahbaşı tarafından kontrol edilmekteydi. Böylece devlet, devşirme sisteminin hukuki esaslarını korumaya ve uygulamadaki usulsüzlükleri önlemeye çalışıyordu. Yapılan incelemeler sonucunda adayların devletin kurumsal beklentilerine uygun olduğu tespit edildiğinde, bilgiler eşkal defterlerine kesin olarak kaydediliyor ve sünnet merasimi gerçekleştiriliyordu.

Merkezî denetim sürecinin tamamlanmasının ardından çocuklar, fiziksel özellikleri ve kabiliyetleri doğrultusunda farklı kurumsal kariyer hatlarına ayrılmaktaydı. Yeniçeri Ağası'nın padişaha sunduğu arz doğrultusunda yüz güzelliği, beden tenasübü ve genel görünümü bakımından seçkin görülenler saray hizmetlerine ayrılarak Enderun sistemine yönlendirilirken, güçlü fiziki yapıya sahip olanlar Bostancı Ocağı'na kabul edilmekteydi. Geriye kalan büyük çoğunluk ise Acemi Ocağı'nın eğitim sistemi içerisinde değerlendirilmek üzere Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman-Türk ailelerin yanına gönderiliyordu. Bu uygulama yalnızca iş gücü teminine yönelik bir tedbir olmayıp, devşirmelerin Türkçe öğrenmelerini, İslamî pratikleri benimsemelerini ve Osmanlı toplumunun sosyal-kültürel değerleriyle bütünleşmelerini amaçlayan bir uyum ve eğitim programı niteliği taşımaktaydı. Bazı adaylar ise Yeniçeri Kul Kethüdası, İstanbul Ağası, Turnacıbaşı ve Yayabaşı gibi üst düzey ocak zabitlerinin zeamet ve has topraklarında görevlendirilerek hem üretim faaliyetlerine katkı sağlamak hem de pratik hizmet tecrübesi kazanmaktaydı. Bu eğitim ve adaptasyon sürecinin nihai hedefi, adayların profesyonel kapıkulu askerlerine dönüştürülmesiydi. Gerek Acemi Ocağı bünyesinde askerî eğitim görenler gerekse taşrada hizmet ve terbiye sürecinden geçenler, belirli bir olgunluğa ulaştıklarında Yeniçeri Ocağı kadrolarına kabul edilmekteydi. Osmanlı terminolojisinde “çıkma”, “kapuya çıkma” veya “bedergâh” olarak adlandırılan bu uygulama, devşirme sisteminin son ve en kritik aşamasını oluşturmaktaydı. Her ne kadar kanunnamelerde acemilerin belirli süreler sonunda kapıya çıkarılması öngörülmüş olsa da uygulamada bu süreç sabit bir takvime bağlı kalmamıştır. Özellikle Acemi Ocağı mensuplarının Yeniçeri Ocağı'na geçişleri, ocaktaki boş kadro miktarına, devletin askerî ihtiyaçlarına ve adayların gösterdikleri performansa göre şekillenmiştir. Kural olarak yedi ila sekiz yıllık bir hazırlık süresi öngörülmele birlikte, imparatorluğun yoğun savaşlar yürüttüğü dönemlerde Yeniçeri Ocağı'nda ortaya çıkan personel açığını gidermek amacıyla acemilerin çok daha kısa sürelerde kapıya çıkarıldıkları görülmektedir. Bu durum, devşirme sisteminin katı ve değişmez kurallardan ziyade devletin askerî ihtiyaçlarına göre esneklik gösterebilen dinamik bir insan kaynağı mekanizması olarak işlediğini

ortaya koymaktadır.¹⁸

Acemi Ocağı'nda eğitim gören yeniçeri adayları, askeri talimlerinin yanı sıra devletin endüstriyel ve lojistik altyapısını destekleyen çeşitli imalathanelerde, mîrî (devlete ait) gemilerde, odun ambarlarında ve ocak hastanelerinde (hasta odaları) iş gücü olarak istihdam edilmişlerdir. Bunların yanı sıra saray, cami, çeşme, köprü, hastane ve medrese gibi bizzat hanedan üyeleri tarafından inşa ettirilen anıtsal mimari yapılarda, ayrıca yeniçeri ağası ve vezirlerin özel inşaat faaliyetlerinde de yapım işçisi olarak çalıştırılmışlardır. Tüm bu devasa organizasyonun ve iş gücü planlamasının en üst düzey idari amiri ise doğrudan "Acemi Ocağı Ağası" unvanına sahip askeri bürokrattı.¹⁹

Enderun ve kul sistemi, Osmanlı Devleti'nin merkezî yönetim anlayışının en özgün kurumsal araçlarından birini teşkil etmekteydi. Bu sistemin temel amacı, farklı etnik, dinî ve sosyal çevrelerden gelen bireyleri devletin ihtiyaç duyduğu askerî ve idarî kadrolara dönüştürmekti. Devşirme veya esir kökenli gençler, uzun yıllara yayılan disiplinli bir eğitim ve terbiye sürecinden geçirilerek padişaha ve merkezî otoriteye mutlak sadakat temelinde yetiştiriliyor; böylece imparatorluğun yönetici ve askerî elit sınıfının önemli bir bölümünü oluşturuyorlardı. Bu yönüyle kul sistemi, bireylerin kökenlerinden ziyade devlet tarafından yeniden şekillendirilen kurumsal kimliklerini esas alan bir insan kaynağı üretim mekanizması olarak işlev görmektedir. Nitekim bu sistem içerisinde yetişen kişiler, ilerleyen süreçte vezirlik, beylerbeyilik, serdarlık ve yeniçeri ağalığı gibi yüksek görevlere yükselerek kimi zaman doğdukları bölgelerde Osmanlı merkezî otoritesinin temsilcileri ve uygulayıcıları olarak görev yapabilmişlerdir.²⁰

Padişahın şahsî hizmetleri ile saray bürokrasisi için ayrılan üstün nitelikli devşirme çocukları, Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar imparatorluğun farklı merkezlerinde faaliyet gösteren üç temel mektep-kışla sisteminde eğitilmekteydi. Bunların en önemlisi, aynı zamanda devletin siyasî ve idarî merkezi konumundaki Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun-ı Hümâyün koğuşlarıydı. Bunun yanında Galata Sarayı ve Edirne Sarayı bünyesindeki Enderun teşkilatı da saray hizmetlerine aday gençlerin yetiştirildiği başlıca kurumlar arasında yer almaktaydı. Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise, idam edilen Pargalı İbrahim Paşa'nın İstanbul Atmeydanı'ndaki sarayı da eğitim sistemine dahil edilerek dördüncü önemli mektep-kışla hâline getirilmiştir. Bu kurumlar arasında belirli bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Galata Sarayı, Edirne Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitim gören öğrenciler arasından askerî, idarî ve entelektüel kabiliyetleriyle öne çıkanlar padişaha arz edilerek Topkapı Sarayı Enderun Mektebi'ne nakledilmekteydi. Böylece Topkapı Enderunu, saray eğitim sisteminin en üst ve en seçkin basamağını temsil etmekteydi. Burada eğitim gören öğrenciler, devlet yönetimi, saray teşrifatı, askerî organizasyon, diplomasi ve çeşitli idarî alanlarda yetiştirilerek Osmanlı merkez bürokrasisinin gelecekteki yöneticileri olmaya hazırlanıyorlardı. Buna karşılık Enderun'un üst kademelerine yükselme imkânı bulamayan adaylar sistem dışına çıkarılmıyor, aksine kapıkulu teşkilatı içerisinde farklı kariyer yollarına yönlendiriliyordu. Yaş ve hizmet bakımından gerekli olgunluğa erişen bu kişiler, "çıkma" usulüyle saraydan ayrılarak kapıkulu sipahisi sıfatıyla taşra teşkilatında görevlendiriliyorlardı. Bu uygulama, Enderun sisteminin yalnızca üst düzey devlet adamı yetiştiren bir kurum olmadığını, aynı zamanda

18 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., s. 23-24, 44.

19 Mehmet Ali Ünal, age., s.67.

20 Necdet Öztürk, age., s.241.

Osmanlı askerî ve idarî yapısının farklı kademelerine insan kaynağı sağlayan geniş kapsamlı bir eğitim ve kariyer mekanizması olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.²¹

Devşirme sistemi, Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî insan kaynağı politikalarının en önemli unsurlarından biri olarak, farklı etnik ve kültürel çevrelerden gelen çocukların merkezî devlet yapısına entegre edilmesini hedeflemekteydi. Genel olarak sekiz ila yirmi yaş arasındaki adayların belirli hukuki ve fiziksel kriterler çerçevesinde seçildiği bu sistemde, çocuklar uzun yıllara yayılan disiplinli bir eğitim ve terbiye sürecinden geçirilerek Osmanlı devlet anlayışı, Türk-İslam kültürü ve askerî gelenekleri doğrultusunda yetiştiriliyordu. Her ne kadar bu bireyler kökenlerine dair bazı unsurları tamamen kaybetmemiş olsalar da kurumsal eğitim süreci onların yeni bir siyasal ve toplumsal kimlik kazanmalarını sağlamış; böylece devlete bağlılık esasına dayanan yeni bir yönetici ve askerî elit sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sistemin en dikkat çekici yönlerinden biri, sosyal hareketlilik imkânı sunmasıdır. Devşirme kökenli bireyler, gösterdikleri başarı ve liyakat ölçüsünde devlet hiyerarşisinin en üst basamaklarına kadar yükselebilmekteydi. Saray eğitimini tamamlayan ve merkezî bürokraside kariyer yapanlar vezirlik ve sadrazamlık gibi üst düzey görevlere erişebilirken, askerî alanda yetişenler Yeniçeri Ocağı ve Kapıkulu süvari teşkilatlarında önemli kumanda ve idare mevkilerine gelebilmekteydi. Bu durum, Osmanlı yönetiminin aristokratik soy bağından ziyade hizmet, sadakat ve kurumsal eğitim esasına dayalı bir yönetici kadro oluşturma arayışının somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı merkezîleşme politikalarının güç kazanmasıyla birlikte, geleneksel Türk aristokrasisinin devlet yönetimindeki etkisi kademeli olarak sınırlandırılmış ve üst düzey bürokratik makamlar büyük ölçüde kul kökenli yöneticilere açılmıştır. Özellikle Çandarlı ailesinin siyasal nüfuzunun sona ermesinin ardından sadaret makamında devşirme ve pençik kökenli devlet adamlarının belirgin bir ağırlık kazandığı görülmektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanan süreçte Mahmud Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Koca Sinan Paşa ve Kuyucu Murad Paşa gibi isimler, Osmanlı askerî genişlemesi, merkezî yönetimin güçlendirilmesi ve eyalet idaresinin düzenlenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Bununla birlikte, devşirme sisteminin tarihsel etkileri yalnızca başarı örnekleri üzerinden değerlendirilemez. Osmanlı idarî yapısının temel unsurlarından biri hâline gelen kul kökenli bürokrasi, devletin yükseliş döneminde merkezî otoritenin güçlenmesine ve profesyonel yönetici kadroların oluşmasına önemli katkılar sağlamışsa da özellikle 17. yüzyıldan itibaren saray çevresindeki hizipleşmeler, nüfuz mücadeleleri ve idarî rekabetler içerisinde yer alan bazı grupların devlet mekanizmasının işleyişi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı da görülmektedir. Bu durum, devşirme sisteminin tek boyutlu bir başarı hikâyesi olarak değil; Osmanlı merkezîleşmesini destekleyen, ancak zaman içerisinde kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan çeşitli sorunları da bünyesinde barındıran karmaşık bir kurumsal yapı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.²²

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde öncelikle Osmanlı askerî-idarî tarihi, kul sistemi ve devşirme uygulamasına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür kapsamlı biçimde taranmıştır. Bu çerçevede konuya dair yayımlanmış kitaplar, hakemli makaleler, ansiklopedi maddeleri ve lisansüstü tezler incelenerek mevcut araştırma birikiminin genel eğilimleri, metodolojik yaklaşımları ve

21 Reşat Ekrem Koçu, age., s.40.

22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., s.140.

ulaştığı sonuçlar değerlendirilmiştir. Yapılan literatür incelemesi, devşirme sisteminin hukuki yapısı, kurumsal işleyişi, insan kaynağı politikaları ve arşiv belgelerine dayalı uygulama boyutları üzerine önemli bir araştırma külliyyatının oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, söz konusu sistemin yabancı seyyahların gözlemleri üzerinden uzun dönemli ve karşılaştırmalı bir perspektifle ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Özellikle farklı yüzyıllarda, farklı siyasi ve kültürel çevrelerden gelen seyyahların devşirme sistemine ilişkin algıları, yorumları ve tasvirleri arasındaki değişim ve süreklilik unsurlarının sistematik biçimde incelenmediği tespit edilmiştir.

Bu tespitten hareketle çalışma, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Doğulu ve Batılı seyyahların seyahatnamelerinde yer alan devşirme sistemi ve kul teşkilatına ilişkin anlatıları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, Osmanlı devlet teşkilatının en özgün kurumlarından biri olan devşirme sisteminin yabancı gözlemciler tarafından nasıl algılandığını, bu algının zaman içerisinde hangi unsurlar etrafında şekillendiğini ve değiştiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, yalnızca sistemin işleyişine dair gözlemleri tespit etmeyi değil; aynı zamanda seyyahların mensup oldukları kültürel, dinî ve politik çevrelerin anlatılar üzerindeki etkisini de değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel analiz ve karşılaştırmalı metin incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın temel kaynaklarını, 16-19. yüzyıllar arasında Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler oluşturmaktadır. Seyyah anlatıları incelenirken metinlerde yer alan devşirme uygulaması, kul sistemi, yeniçeri teşkilatı, saray eğitimi ve devlet hizmetine yükselme süreçlerine ilişkin tasvirler tematik olarak sınıflandırılmış; ardından bu anlatılar dönemsel farklılıklar, ortak temalar ve algısal değişim unsurları bakımından karşılaştırılmıştır. Böylece farklı yüzyıllarda kaleme alınan seyahatnamalar arasında süreklilik gösteren gözlem kalıpları ile zaman içerisinde ortaya çıkan yeni değerlendirmelerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın kaynak grubunu oluşturan seyahatnamalar, yalnızca Batı Avrupa kökenli gözlemcilerle sınırlandırılmamış; Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Doğulu seyyahların anlatıları da incelemeye dahil edilmiştir. Bu tercih, devşirme sistemine ilişkin değerlendirmelerin tek yönlü bir bakış açısına indirgenmesini önlemek ve farklı medeniyet havzalarına mensup gözlemcilerin aynı kuruma yönelik algılarını mukayeseli olarak değerlendirebilmek amacıyla yapılmıştır. Böylece çalışma, devşirme sisteminin tarihsel gerçekliği ile bu gerçekliğin dış gözlemciler tarafından nasıl anlamlandırıldığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefleyen disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, devşirme sistemini doğrudan kurumun iç işleyişi üzerinden değil, onu gözlemleyen yabancı tanıkların anlatıları üzerinden inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamakta; Osmanlı askerî-idarî yapısının dış dünyadaki algısının yüzyıllar içerisindeki dönüşümünü takip etmeye yönelik yeni bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan, yazılı ve görsel belgelerin içeriğini titiz, sistematik ve nesnel bir biçimde analiz etmek amacıyla kullanılan "doküman analizi" yöntemine müracaat edilmiştir.²³ Bu yöntemle eş zamanlı olarak, belirli bir fenomen veya

23 Elise Wach, Learning About Qualitative Document Analysis, IDS Practice Paper in Brief, 13 (August 2013), s. 1-11.

konu hakkında yayınlanmış araştırma sonuçlarının, kuramsal yazınların ve birincil el kaynakların sistemli bir şekilde taranması, sınıflandırılması ve analitik olarak yorumlanması şeklinde tanımlanan "literatür taraması" (araştırma sentezi) yöntemine de başvurulmuştur.²⁴ Bilindiği üzere doküman analizi; basılı, yazılı veya elektronik materyaller başta olmak üzere her türlü kurumsal ve şahsi belgenin derinlemesine incelenmesinde ve tahlil edilmesinde kullanılan sistemli bir bilimsel prosedürdür. Tarih metodolojisinde belge kaynakları genel olarak birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Birincil dokümanlar, tarihsel olayın çağdaşı olan veya bizzat olayı deneyimleyen aktörlerin kendileri tarafından kaleme alınan metinleri ifade ederken; ikincil dokümanlar ise bu birincil verilerden hareketle sonradan başkaları tarafından üretilen çalışmaları temsil etmektedir.²⁵ Bu araştırma bağlamında seyahatnameler, dönemin canlı şahitliklerini sunmaları bakımından doğrudan birincil el doküman statüsünde mütalaa edilmiştir.

Çalışmanın ana kaynak omurgasını teşkil eden seyahatnameler hakkında kuramsal bir çerçeve çizmek gerekirse; bu eserler, bir seyyahın seyahatleri esnasında tutmuş olduğu ham notların, günlüklerin, resmi veya şahsi mektupların ve gözleme dayalı hatıralarının sonradan sistematik bir biçimde bir araya getirilmesiyle teşekkül etmiştir. Seyahatnameler, yalnızca bir coğrafi mekânı tanıtan pratik birer gezi rehberi olmanın ötesinde, kaleme alındıkları dönemin sosyo-kültürel yapısı, coğrafi özellikleri, siyasi iklimi, kurumsal işleyişi ve toplumsal zihniyeti hakkında muazzam ayrıntılar sunan birinci derece tarihi belge niteliğindedir. Etimolojik kökeni incelendiğinde, Arapça "gezmek, seyahat etmek" anlamındaki seyahat (aslî siyâhat) sözcüğü ile Farsça "mektup, risale, kitap" manasına gelen nâme kelimelerinin terkiibinden oluşan seyahat-nâme, lügatte "gezi eseri, gezi mektubu" anlamını taşımaktadır. Söz konusu edebi ve tarihi janr, Fars edebiyatı geleneksel terminolojisinde sefer-nâme olarak adlandırılırken; Arap edebiyatında ise seyahat ve seyahatname olgusunu karşılamak adına daha ziyade rihle kavramı tercih edilmektedir.²⁶

Seyahatnameler; seyyahın ayak bastığı yerleşim yerleri, bu yerlerin coğrafi, askeri ve idari topografyası, o bölgede mukim yerel halkın gelenek, görenek ve ananeleri, günlük yaşayış pratikleri, sosyo-kültürel dokusu ve makro-mikro ekonomik hayatı hakkında resmi tarih yazımının ıskalayabileceği ayrıntıları sunarak geçmişe alternatif ve zengin bir pencere açmaktadır.²⁷ Resmî bürokratik vesikaların kurumsal ve soğuk dilinin aksine, insan hayatının pek çok mahrem ve sosyal kesitine dair mikroskobik veriler sunarak tarih yazımında karanlıkta veya muğlakta kalmış noktaların aydınlatılmasına hayati katkılar sağlarlar. Dolayısıyla, tarihsel gerçekliğin inşasında görgü tanıklarının, diplomatların, misyonerlerin veya seyyahların hatıratları, mektupları ve günlükleri, arşiv belgelerinin eksik bıraktığı insani ve sosyal boyutları tamamlayıcı, normatif bir rol oynamaktadır.²⁸

-
- 24 Harris M. Cooper, *Research Synthesis and Meta-Analyses: A Step By Step Aproach*, Sage Publications, London 2017, s. 61 ve s. 110.
- 25 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006, s. 75-90.
- 26 Hüseyin Yazıcı, *Seyahatname*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009, s.9.
- 27 Özgür Yılmaz, *Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler: Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar*, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye, Ed. Çağatay Özdemir, Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 21.
- 28 Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2017, s. 32.

Ancak seyahatnamelerden elde edilen ham verilerin doğrudan doğruya mutlak tarihi gerçeklik olarak kabul edilmesi bilimsel açıdan hatalıdır. Bu metinler, ancak sıkı bir tarihsel tetkik, tahlil ve dış/iç kritiğe (kaynak eleştirisine) tabi tutulduklarında hakiki birer bilimsel kaynak niteliği kazanırlar. Nitekim literatürde Şirin'in de isabetle ifade ettiği üzere: "...insana dair pek çok noktayı aydınlatacak olan bu metinler insandan arta kalan belgelerdir. İnsana dair özellikle sosyal tarih ve düşünce tarihi yazımında seyahatler birincil kaynaklardır."²⁹

Seyahatnamelerin birer tarihi kaynak olarak bilimsel değerinin ve güvenilirliğinin belirlenmesindeki en kritik aşama, bu eserlerde zikredilen iddiaların ve verilerin, dönemin çağdaşı olan diğer yerli/yabancı kaynaklardaki (Osmanlı arşiv vesikaları, kronikler, kanunnameler vb.) veriler ile karşılaştırılması ve tutarlılık testine tabi tutulmasıdır. Dolayısıyla seyahatnameler incelenirken, seyyahın dini, millî veya ideolojik önyargıları, oryantalist bakış açısı, dil bilmemekten kaynaklanan algı hataları ya da abartıları mutlaka çağdaş kaynaklarla mukayese edilerek ayıklanmalıdır.³⁰

Bu çalışma kapsamında seyahatnameler, hem kendi aralarında karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulmuş hem de diğer kaynaklarla birlikte değerlendirilmiştir. Böylece seyyah anlatılarında yer alan gözlemlerin doğrulanması, farklı metinlerde tekrar eden ortak unsurların tespit edilmesi ve öznel değerlendirmelerden kaynaklanabilecek muhtemel yanlışlıkların en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda karşılaştırmalı tarihsel analiz ve çapraz kaynak kontrolü, araştırmanın temel metodolojik dayanaklarını oluşturmuştur.

Osmanlı coğrafyasını diplomatik görevler, ticari faaliyetler, askerî amaçlar, misyonerlik faaliyetleri, ilmî araştırmalar veya kişisel merak gibi farklı saiklerle ziyaret eden Doğulu ve Batılı seyyahların kaleme aldıkları eserler, devşirme sisteminin dış gözlemciler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyan son derece değerli kaynaklar niteliğindedir. Söz konusu anlatılar, yalnızca sistemin kurumsal işleyişine dair bilgiler sunmakla kalmamakta; aynı zamanda çocukların toplanma süreçlerini, yerel toplumların ve ailelerin tepkilerini, devşirme adaylarının eğitim ve dönüşüm aşamalarını, saray ve ocak teşkilatı içerisindeki yaşam pratiklerini yansıtarak resmî kaynaklarda çoğu zaman görünmeyen sosyal ve psikolojik boyutların anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Bu metodolojik çerçevede araştırmada, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan süreçte kaleme alınmış ve doğrudan ya da dolaylı biçimde Osmanlı devşirme sistemine ilişkin gözlem, tasvir veya değerlendirmeler içeren otuz seyahatname temel kaynak grubu olarak belirlenmiştir. Farklı dönemlere, kültürel çevrelere ve siyasi aidiyetlere mensup seyyahların eserlerinin bir arada incelenmesi sayesinde, devşirme sistemine yönelik algıların zaman içerisindeki değişimi, süreklilik gösteren gözlem kalıpları ve farklı bakış açılarının ortaya koyduğu yorum farklılıkları karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

YABANCI SEYYAHLAR GÖZÜNDEN DEVŞİRME SİSTEMİ

1. Acemi Oğlanların Özellikleri, Toplanmaları ve İstanbul'a Getirilmeleri

-
- 29 İbrahim Şirin, Seyahatnamelerin Sosyo- Ekonomik, Sosyo-kültürel ve Düşünce Tarihi Yazımındaki Yeri ve Önemi, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, sy.14, 2012, s. 110.
- 30 Gülgün Üçel-Aybet Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 22-23.

Osmanlı askerî ve idari dehasının en özgün kurumsal mekanizmalarından biri olan devşirme sistemi, çağdaşı olan yabancı gözlemciler ve seyyahlar tarafından hem bir hayranlık hem de derin bir hayret nesnesi olarak teftiş edilmiştir. 15. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ortalarına uzanan geniş bir kronolojik kesitte Osmanlı coğrafyasında bulunan seyyahların müşahedeleri; acemi oğlanların seçim kriterleri, taşrada toplanma usulleri, lojistik sevkiyat süreçleri ve kurumsal insan kaynağı planlamasının evrimi hususunda, resmi arşiv belgelerini tamamlayan ve zaman zaman onlarla tartışan muazzam bir veri havuzu sunmaktadır.

1.1. 15. ve 16. Yüzyıl Erken Dönem Gözlemlerinde Devşirme ve Pençik Ayrımı

Sistemin kurumsal işleyişinin belirginleştiği ve Osmanlı merkez ordusunun insan kaynağı ihtiyacının yoğun biçimde hissedildiği döneme ilişkin en dikkat çekici tanıklıklardan biri, 1490-1501 yılları arasında Osmanlı ordusunda görev yapan Sırp asıllı eski yeniçeri Konstantin Mihailoviç'e aittir. Devşirme ve pençik uygulamalarını içeriden gözleme imkânına sahip olan Mihailoviç, eserinde sistemin hukuki işleyişi, kul statüsünün mahiyeti ve insan kaynağı temin yöntemleri hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Özellikle onun anlatımı, savaş esirlerinden elde edilen insan kaynağı ile Osmanlı tebaası içerisinde gerçekleştirilen devşirme uygulamasını birbirinden ayırması bakımından dikkat çekicidir. Mihailoviç, bu ayrımı şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Bir memleketi ele geçirip ahaliyi kendilerine tabi kıldıklarında, padişah kâtibi orduları takiben havalıye gelir ve erkek çocukları yeniçeri olarak askere alır. Her biri için beş altın öder ve onları denizin öte tarafındaki Anadolu'ya, yetiştirilecekleri yere gönderir. O havaliden iki bin kadar çocuğu alabilir. Şayet düşman ahalisinden aldığı çocuklar, kıfayet etmezse o zaman kendi ülkesindeki erkek çocuklara sahip Hristiyanlara gider. Onlardan, daima bir hesaba riayet ederek her şehrin payına düşen miktarda çocuğu toplar. Kendi ülkesinden aldığı oğlanlara tchilik (ilik/il içi)³¹ denir ve ölümlerinden sonra mallarını istediklerine bırakabilirler. Düşmandan aldıklarına pençik derler ve bunlar miras bırakamaz.”³²

Mihailoviç'in aktardığı bu bilgiler, Osmanlı insan kaynağı politikalarının tarihsel dönüşümünü anlamak bakımından son derece önemlidir. Nitekim söz konusu anlatı, sistemin başlangıçta fetihler neticesinde elde edilen savaş esirlerine dayanan pençik uygulaması üzerinden şekillendiğini, ancak zamanla devletin ihtiyaçları doğrultusunda daha düzenli ve kurumsal bir yapıya kavuşarak yerleşik Hristiyan tebaanın çocuklarının belirli usuller ve kotalar çerçevesinde toplandığı devşirme sistemine evrildiğini göstermektedir. Aynı zamanda metin, pençik oğlanları ile devşirme yoluyla toplanan çocuklar arasında hukuki statü bakımından mevcut olan farklılıklara da işaret etmekte; özellikle miras hakkı konusundaki ayırım üzerinden kul hukukunun kendi içerisindeki katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Mihailoviç'in tanıklığı, yalnızca devşirme sisteminin uygulama esaslarını aydınlatan bir kaynak değil, aynı zamanda Osmanlı askerî-idarî organizasyonunun savaş ekonomisinden kurumsallaşmış bir insan kaynağı yönetim modeline geçiş sürecini gözleme imkânı sunan önemli bir tarihsel veri niteliği taşımaktadır.

Devşirme sisteminin kurumsal işleyişine dair önemli gözlemler aktaran bir diğer çağdaş tanık ise XVI. yüzyılın hemen başlarında, 1502 yılında Osmanlı ülkesinde bulunan Giovan Antonio

31 “İlik” kelimesinin karşılığı olabilir, “İl sınırları içinden devşirme anlamındadır.” Bkz. Konstantin Mihailoviç, Bir Yeniçeri Hatıraları, Çev. Behiç Anıl Ekim- Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2012, s.155.

32 Konstantin Mihailoviç, age., s.115.

Menavino'dur. Osmanlı idarî ve askerî teşkilatına ilişkin ayrıntılı bilgiler veren Menavino, özellikle devşirme uygulamasının taşra örgütlenmesi, personel sevki ve denetim mekanizmalarına dair dikkat çekici veriler sunmaktadır. Onun aktardıkları, sistemin yalnızca hukuki bir düzenleme olmaktan öte, geniş bir bürokratik organizasyon ve koordinasyon ağına dayandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Menavino, Yeniçeri Ağası'nın sistem içerisindeki konumunu ve çocuk toplama faaliyetlerinin örgütlenişini şu ifadelerle tasvir etmektedir:

*“Yeniçeri ağası denilen ve emrinde on bin adam bulunan Bosna memleketinden bir kumandan vardır ki yeniçerilerin kumandanıdır. Bu kumandan Sultan'ın emrindedir. Aşar toplamak üzere Yunanistan'a, Bosna'ya ve Eflak'a gidildiğinde Sultan, çocukları ana babalarından Yeniçeri ağası yardımıyla alır. Eğer bir babanın üç oğlu varsa Büyük Türk bunlardan birini seçerek alır. Bu çocukları toplama işini yapmak için iki yüzden fazla maaşlı adam vardır. Bu adamlar yukarıda zikredilen yerleri dolaşırlar ve fazla çocuk gördüklerinde onları İstanbul'a gönderirler. Ve her geri döndüklerinde yanlarında iki yüz, üç yüz çocuk getirirler ve onları şehirde hizmetkâra ihtiyacı olanlara verirler.”*³³

Menavino'nun verdiği bilgiler, devşirme faaliyetlerinin bireysel girişimlere veya yerel uygulamalara bırakılmadığını, aksine merkezî otorite tarafından planlanan ve denetlenen kapsamlı bir organizasyon çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir. Özellikle çocukların tespiti, seçimi, sevki ve yerleştirilmesi süreçlerinde görev alan çok sayıdaki maaşlı görevliye yaptığı vurgu, sistemin taşrada oluşturulan geniş bir bürokratik ağ vasıtasıyla işletildiğine işaret etmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin insan kaynağı yönetiminde ulaştığı kurumsal kapasiteyi ve merkezî denetim mekanizmalarının etkinliğini ortaya koymasına bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Menavino'nun anlattığı, devşirme sisteminin yalnızca askerî ihtiyaçlara cevap veren bir uygulama olmadığını, aynı zamanda kayıt, sevk, iskân ve eğitim aşamalarını kapsayan çok katmanlı bir idarî süreç olarak işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu tanıklık, devletin taşradan çocuk teminini tesadüfî veya dönemsel bir uygulama olmaktan çıkararak, yüzlerce maaşlı görevli aracılığıyla faaliyet gösteren profesyonel bir bürokratik sevk ve idare mekanizmasına dönüştürdüğünü ortaya koyan önemli bir tarihsel veri niteliğindedir.

1.2. 16. Yüzyıl Ortalarında Kriterler, Muafiyetler ve Kimlik İnşası

1553 yılında Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen ve gözlem gücüyle öne çıkan Hans Dernschwam, seyahatnamesinde devşirme sisteminin insan kaynağı yapısını, kurumsal işleyişini ve toplumsal sonuçlarını ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Özellikle acemi oğlanların kökenleri, eğitim süreçleri ve devletle kurdukları yeni aidiyet ilişkileri hakkında verdiği bilgiler, sistemin yalnızca askerî bir personel temin mekanizması değil, aynı zamanda kapsamlı bir toplumsal dönüşüm aracı olarak işlediğini göstermektedir. Dernschwam, ailelerinden koparılıp Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde yeniden şekillendirilen bu gençlerin zamanla devlet otoritesine sıkı biçimde bağlı bir askerî zümreye dönüştüğünü şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Hemen hepsi de genç yaşta Hristiyan memleketlerden devşirilmiş yahut da harplerde esir düşmüş ve sünnet edilerek Türk olmuşlardır. Harplerde bunlar öteki Türklerden daha kötüdür. Hristiyan esirleri asla serbest bırakmazlar. Zira kendileri bizzat köledirler ve kölelikten başka bir şey bilmezler. Bunların haddi hesabı yoktur. Bir defa gelip birliğine katılan bir daha ayrılmak

33 Giovan Antonio Menavino, Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme, Çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.91.

istemez. Acemi oğlanlar arasından en güzel ve en zekileri seçilerek padişahın sarayına, köşklerine gönderilir.³⁴

Her ne kadar Dernschwam'ın değerlendirmeleri yer yer dönemin Avrupa kamuoyunda Osmanlı kurumlarına yönelik yaygın önyargıların izlerini taşısa da, anlatı devşirme sisteminin bireyler üzerinde meydana getirdiği kimlik dönüşümünü ve kul sisteminin yarattığı kurumsal bağlılığı gözlemlemesi bakımından önem arz etmektedir. Özellikle yetenekli ve zeki çocukların saray hizmetine yönlendirilmesine ilişkin tespitleri, Osmanlı insan kaynağı politikalarının yalnızca askerî ihtiyaçlara değil, aynı zamanda idarî elitin yeniden üretimine de hizmet ettiğini göstermektedir.

Dernschwam, eserinin başka bir bölümünde sistemin sağladığı dikey sosyal hareketlilik imkânlarına ve devletin bu insan kaynağını korumaya yönelik güvenlik hassasiyetlerine de dikkat çekmektedir. Seyyah, mühtedilerin ve devlet hizmetine alınan bireylerin yabancı unsurlar tarafından kaçırılması veya başka devletlerin hizmetine geçmesi ihtimaline karşı alınan tedbirleri şu şekilde aktarmaktadır:

“Yabancıların yalnız olarak dışarıya bırakılmamalarının bir sebebi vardı. Çünkü yabancılar hemen kaçırılıyorlar ve gemilere satılıyordu. Halbuki padişah bunları soylu kişi olarak kabul etmiş, sipahi yapmış ve beraberinde harbe götürmüştü. Esir edildikten sonra dinini terk edip Müslüman olmaya mecbur kalmış. Macar, Hırvat, Sırp, Eflaklı, Alman, İspanyol vs. gibi bazı mühtediler ihtiyat ve korku ile kervansaraydan içeri bırakılırlar.”

Bu ifadeler, Osmanlı yönetiminin sisteme dâhil edilen insan kaynağını yalnızca askerî bir unsur olarak değil, önemli bir devlet sermayesi olarak gördüğünü ve bu nedenle onların muhafazasına yönelik çeşitli güvenlik mekanizmaları geliştirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda söz konusu anlatı, devşirme ve kul sisteminin bireylere belirli ölçülerde sosyal yükselme imkânları sunduğuna ilişkin çağdaş gözlemleri de yansıtmaktadır.

Dernschwam'ın seyahatnamesinin en dikkat çekici yönlerinden biri ise devşirme sisteminin coğrafi uygulama sahasına, yaş kriterlerine ve muafiyet esaslarına dair verdiği ayrıntılı bilgilerdir. Seyyah, adeta bir Osmanlı bürokratinin gözlemleriyle sistemin uygulandığı bölgeleri, devşirme kapsamı dışında bırakılan toplulukları ve halkın bu yükümlülük karşısında geliştirdiği çeşitli stratejileri ayrıntılı biçimde tasvir etmektedir:

“Türklerin bir adeti var: üç senede bir idareleri altında bulundurdukları, Bosna, Hırvatistan, Sırbistan, Yunanistan, Arnavutluk, Eflak, Macaristan vs. gibi Hristiyan memleketlerden ve krallıklardan, en seçme, en güzel, en yakışıklı ve en becerikli genç oğlanları şehir şehir, köy köy dalaşıp gezerek beğendiklerini ihtiyaç nispetinde devşirirler. Kızları toplamıyorlar. Anadolu'daki Bursa ile Trakya'daki Edirne, İstanbul ve Galata şehirleri bu devşirmeye dahil değiller. Buralarda da Hristiyan bulunduğu halde bunların çocuklarını toplamıyorlar. Yahudi çocuklarını da devşirmeye tabi tutmuyorlar. Yahudiler Hristiyanlar gibi esir edilip satılmazlar da. Bunun içindir ki, onlar bize güler ve bizimle alay ederler. Türk ve Müslüman memleketlerde devşirme usulü uygulanmaz. Hristiyan memleketlerde doğan ve büyüyen çocuklar, ev ev dolaşarak toplanırlar. Fakir kimse becerebilirse bir dalavere çevirir. Yani kendi oğlunu kurtarır. Veya birkaç yüz akçe

34 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Cilt II, Çev. Yaşar Özen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.90.

karşılığında kaçıtır. 8, 9, 10, 12 yaşlarında olan bu erkek çocuklara acemi oğlan denir. Bunlar henüz eğitilmemiş, yetişmemiş toy oğlanlardır. Bunların hepsi padişahın parasıyla yeni baştan giydirilir. Her birine sivri sarı kepenek kumaşından yapılmış bir külah verilir acemi oğlanları sürü halinde padişah saraylarının ve köşklerinin bulunduğu yerlere götürülürler. En makul yerler Bursa, İstanbul, Galata, Edirne'dir. Buralarda olanlar sünnet edilir. Çocukların başındaki komutana "acemi oğlu ağa (acemi oğlu ağası)" adı verilir."³⁵

Bu ayrıntılı tasvirler, devşirme sisteminin belirli kurallara bağlı olarak işleyen kurumsal bir mekanizma olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Özellikle büyük kentsel merkezlerin devşirme kapsamı dışında tutulması, Yahudi tebaanın uygulamaya dâhil edilmemesi ve belirli yaş gruplarının tercih edilmesi gibi hususlar, Osmanlı mevzuatında yer alan düzenlemelerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim Dernschwam'ın gözlemleri, Kavanîn-i Yeniçeriyân ve diğer Osmanlı kaynaklarında yer alan hükümlerle karşılaştırıldığında, sistemin coğrafi sınırları ve uygulama esasları konusunda dikkate değer bir uyum sergilemektedir. Dolayısıyla Dernschwam'ın tanıklığı, yalnızca bir yabancı seyyahın gözlemlerini yansıtmakla kalmamakta; aynı zamanda devşirme sisteminin sosyal mobilité üretme kapasitesini, kurumsal seçicilik ilkelerini, taşra uygulamalarını ve hukuki sınırlarını ortaya koyan önemli bir tarihsel kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle seyahatname, Osmanlı kul sisteminin toplumsal ve kurumsal boyutlarını anlamaya imkân veren en ayrıntılı çağdaş gözlem metinlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

1.3. 16. Yüzyıl Sonunda Taşra Uygulamaları ve Kanuni Esneklikler

16. yüzyılın son çeyreğinde, imparatorluğun askeri ve bürokratik dönüşüm sancıları çektiği bir dönemde Osmanlı dünyasına tanıklık eden seyyahların raporlarında, sistemin mikro-operasyonel detayları daha fazla görünür kılınmıştır. Bohemyalı diplomat ve yazar Baron Wratislaw, anılarında periyodik toplama sürecini ve saray görevlilerinin (turnacıbaşı ve kâtipler) gerçekleştirdiği yetenek/fizik eliminasyonunu şu sözlerle doğrulamaktadır:

*"Yeniçerilerin çoğu devşirme yöntemiyle, işgal edilen bölgelerde tutsak alınan çocuklardan ya da Osmanlı egemenliği altındaki topraklarda yaşayan köylü Hristiyan ailelerin çocuk-arından oluşur. Osmanlı egemenliği altında yaşayan Hristiyan ailelerin yüzlercesi her üç yılda bir toplanır ve yanlarında sekiz, dokuz ya da on yaşlarındaki erkek çocuklarını getirerek saray görevlilerine teslim ederler. Saray görevlileri, bu çocukların dış görünüşleri ve zekâ seviyelerini değerlendirip ileride nasıl bir görevde bulunabileceklerine karar verir."*³⁶

Aynı dönemde, 1573-1576 yılları arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach ise resmi mevzuatın taşradaki memurlar tarafından zaman zaman lojistik ve askeri baskılarla nasıl esnetildiğine dair kritik bir tespiti metodolojik kayıtlara geçirmektedir. Gerlach, kilise kayıtlarının (vaftiz defterleri) idari denetimdeki rolünü teyit ederken, kanunun yaş ve evlilik sınırlarının sahada çiğnenebildiğini şu şekilde aktarır:

"Mathias, acemi oğlanlar hakkında bize bilgi verdi. Bunları Mora, Epir, Arnavutluk ve Anadolu gibi yörelerden toplamakla görevli olan kişi, o yörelere bir yazı gönderir ve oranın papazından bulunduğu yerleşimde kaç tane konutun ya da hanenin bulunduğunu bildirmesini

35 Hans Dernschwam, age., s. 66-90.

36 Baron W. Wratislaw, Baron Wratislaw'ın Anıları Osmanlı İmparatorluğu 16.yy, Çev. Elif Bulanalp, Ark Kitapları, İstanbul 2024, s.16.

istermiş. Türkler buna göre o yöreden kendilerinin uygun gördüğü sayıda acemi oğlan talep ederlermiş. Bu durumda zavallı insanlar bazen yirmi ya da yirmi dört yaşındaki gençleri, hatta evli olanları bile eşlerinden ve çocuklarından ayırıp göndermek zorunda kalırlarmış.”³⁷

Gerlach’ın bahsettiği bu "yaş sınırının aşılması ve evlilerin devşirilmesi" istisnası, Osmanlı-Avusturya uzun savaşları döneminde ordunun acil insan kaynağı ihtiyacından kaynaklanan ve sistemin klasik normlarından sapmaya başladığını gösteren erken ve kıymetli bir belgedir.

Nitekim bu kurumsal devalüasyon ve sistemin bozulma emareleri, 1574-1595 yılları arasında sarayda hekimlik yapan Domenico Hierosolimitano tarafından doğrudan teşhis edilmiştir. Hierosolimitano, sistemin mutlak başarısının "yerli Türklerin/Müslümanların" sistem dışında tutulmasına ve çocukların aile bağlarının tamamen koparılmasına bağlı olduğunu, bu kural ihlal edildiğinde ocağın çözülmeye başladığını şu analitik cümlelerle ifade eder:

“Osmanlı tarihindeki Yeniçerilerin rolü buraya dahil edilemeyecek kadar kapsamlıdır. Kısaca, önce Balkanlardan zorla getirilen ve sonra da Anadolu'dan getirilen devşirmelerden seçilen seçkin bir topluluktur. Bu köle topluluğunun başlangıcı, Osmanlılardan öncesine dayanır ve Yeniçerilerin kendisi en azından 14. yüzyıl sonlarına uzanır. En parlak devirlerinde, bunlar ailelerinden ve önceki geçmişlerinden sonsuza kadar koparılmış ve şaşmaz bir sadakatle tek efendileri olan Sultan hariç hiçbir bağları olmayan evli olmayan adamlardan mükemmel olarak eğitilmiş bir güçtü. Bütün seçkin topluluklar gibi bu topluluk, devşirme meyvesi olanlarla sınırlı olduğu için onların arasına katulamayanlar yani Türkler tarafından kiskanılırdı. Yeniçerilerin evlenmesine izin verildiğinde ve daha sonra çocuklarını da bu topluluğa kaydettirdiklerinde yönetim rahatlamaya başladı. Sonraları Türklerin kaydolmasına da izin verilirdi ve böylece yeniçeriler birincil görevleri dışında ilgiler ve bağlantılar elde ettiklerinden, bu topluluk bozulmaya başladı yine de tahmin edilenden daha uzun bir süre ürkütücü bir dövüş makinesi olarak kaldı.”³⁸

1.4. Vergilendirme, Finansman ve Sahadaki Güvenlik Sorunları

1552-1557 yılları arasında Osmanlı’ya esir düşen İspanyol seyyah Pedro, sistemin mali ve iktisadi yükümlülük boyutuna ışık tutmaktadır. Pedro’nun aktarımlarına göre, askeri sistem yalnızca bir insan vergisi değil, aynı zamanda cizye ve hane halkı vergileriyle doğrudan finanse edilen kombine bir makro-ekonomik yapıdır:

“Hepsi Hıristiyan çocuğudur. Ulu-Türk’e haraç veren Rum, Bulgar ve Hırvatların çocuklarından devşirmedir. Hıristiyan halk, çocuklarının beşte birini askere vermeye mecburdur. Fakat, imparatorluğun her tarafında değil; müstesna olan yerler çoktur. Savaşta ve barışta bu denli kalabalık bir ordu bulunduran Türk’ün çok büyük para harcadığı sanılsa bile gerçekte, gene azdır. Çünkü Hıristiyan ve Yahudi her hane on dört yaşını aşan her kişi için, yılda bir duka ödemeye mecburdur. Çocukları daha küçükken alırlar ve sağlam yetişsinler diye bir hizmete yerleştirip okumak ve çalışmayı öğrettikten sonra, içlerinden yeniçeri yapacaklarını seçerler. Bunlara yeniçeri olmadan önce “acemioğlan” denir.”³⁹

37 Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü, Çev. Turkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 222.

38 Domenico Hierosolimitano, Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları, Çev. Esmâ Selçuk Demir, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2023, s. 161.

39 Pedro, Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati, Çev. Fuat Çarım, Güncel Yayıncılık, İstanbul 1996, s.107-109.

1578-1581 yıllarında payitahta ulaşan Salomon Schweigger ise, toplanan çocukların şehir esnafı ve idari elit yanındaki sosyalleşme pratiklerine ve itaat eğitimine vurgu yapmaktadır:

“Acemi oğlanları beceriksiz çocuklar anlamında ele alır. Türklerin fethettikleri ülkelerdeki tebaalarından olan Hıristiyanlardan zorunlu bir bağış olarak alıp getirdikleri gençlerdir. Her dört yılda bir böyle yüzlerce hatta binlerce çocuk Macaristan, Hırvatistan, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan gibi ülkelerden toplanır. Bu, kuşkusuz çok hazin bir durumdur. Bir ailede iki, üç veya daha fazla erkek çocuk varsa, Türkler bunların en yakışıklısını çekip alırlar ve Konstantinopolis kentine getirirler. Böylece 200-300 delikanlı toplanır. Bunlar eğitilmek üzere kentlilere ve saraydaki görevlilere dağıtılırlar. Onlardan hizmet ve itaat etmeyi öğrenirler, karşılığında onlara giysi verilir ve geçimleri sağlanır. Ergenlik çağına gelince, padişah onları kendi hizmetine alır. Bir kısmı da Konstantinopolis kentinde bulunan ve bu amaca ayrılmış olan binaya yerleştirilirler.”⁴⁰

Lojistik sevkiyat esnasında çocukların firar girişimleri ve bu firarları engellemek adına mülki iradenin taşrada yaydığı psikolojik/metafizik caydırıcılık unsurları, 1579’da Osmanlı topraklarına ayak basan Hans Jacop Breuning tarafından son derece özgün bir biçimde aktarılmaktadır. Breuning, firari acemilerin yakalanma süreçlerindeki batıl ve büyüsel inanç mekanizmalarını şu sözlerle kaydetmiştir:

“Türkler genelde kaçan esirleri yeniden ele geçiriyorlar ve onları acımasızca cezalandırıyorlar. Duyduğumuza göre kaçıp kurtulan esirler, büyücülerin yardımıyla bulunup geri getiriliyormuş. Büyünün etkisine kapılalar, karşılığında kurt, ayı, aslan gibi vahşi hayvanların çıktığını hayal ederek, onlara yem olmaktan korkuyor, bazıları deniz engelini aşmaktan ürküyor, bazıları etrafını bir sis buutunun veya karanlığın sardığını sanarak, yolunu şaşırıyor ve tekrar sahibine dönüyormuş.”⁴¹

Adayların morfolojik asaletine ve üst düzey aile kökenlerine de değinen Breuning, asimilasyon ve dini ihtidaya yönelik ilk kurumsal adımları şu şekilde özetler:

“Devşirmeler çehreleri ve beden yapıları bakımından güzel ve yakışıklı gençlerdir. Türkler ya kara ve deniz savaşları sırasında bu gençleri esir almışlardır, ya da deniz korsanları yağmaladıkları kıyı köylerinden onları kaçırıp hükümdarlarına armağan etmişlerdir. Bazıları da çeşitli hilelerle kandırılarak ülkeye getirilmişlerdir. Bunların çoğu yüksek düzeyli Hıristiyan ailelerin çocuklarıdır ve en kısa zamanda sünnet ettirilerek Muhammed’in dinini benimseyecek biçimde yetiştirilir.”⁴²

1.5. Kurumsal Tarihçe, Evrim ve Sayısal Hacim (16. Yüzyıl Sonu- 17. Yüzyıl)

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde devşirme ve yeniçeri sistemi, kuruluş dönemindeki sınırlı ve seçici yapısından uzaklaşarak imparatorluğun genişleyen askerî ihtiyaçları doğrultusunda önemli ölçüde büyümüş ve dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün kurumsal yansımaları, 1590 yılında Venedik Balyosu Giovanni Moro tarafından hazırlanan resmî raporda açık biçimde görülmektedir. Moro, yeniçeriliğin tarihsel kökenlerini, Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilen manevi meşruiyet zeminini, İran savaşlarının tetiklediği personel artışını ve kuruluş ilkelerinden sapmaları aynı

40 Salomon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk, İstanbul 2004, s.184.

41 Hans Jacop Breuning, Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2022, s.92.

42 Hans Jacop Breuning, age., s.104.

çerçeve de değerlendirilmektedir:

“Türk Efendi'nin süvarilerinin miktarı ne kadar çoksa, piyadeleri de o kadar az sayıdadır. Onların hepsi, yeniçeri denilen tek ünvanlı askerlerden oluşur. İlk olarak Sultan I. Murad zamanında kurulmuşlardır ve bu addan önce, sultanın Hacı Bektaş (Aribietas) adlı ermişlerinden birinin anısına atfedilmişlerdir. Yeniçerilerin miktarı, çeşitli vesilelerle gittikçe arttı; özellikle İran'la olan uzun savaştan ötürü şimdi sayıları 25 binden fazladır. Başka alanlarda olduğu gibi bunda da suistimal olduğundan aralarında, temel kuruluş kurallarına aykırı olarak, yerli Türkler de vardı. Onların kuruluş kurallarına göre hepsinin, ülkenin tebaasından, çocukluk yaşında şiddet kullanılarak çekilip alınmış Hristiyan çocukları olmaları gerekir. Yeri gelince anlatacağız, şimdilik şu kadarını söylemekle yetinelim: Bunlar, Türkleştirildikten sonra ve acemioğlanı adı altında yeni ve tecrübesiz anlamındadır hemen hemen "tironeler" gibidirler yetiştirilmelerinin ardından, eğilimlerine göre silah taşıyacak yaşa gelince, yeniçeri olurlar. İlk tahsislerinde, günde iki buçuk, üç akçeye ulaşan ücret alırlar. Bu da yeni sultanın gelmesiyle hepsine, arada fark gözetmeksizin, dokuz akçeye kadar arttırılmıştır ve bu miktar her seferinde bir akçe olmak ve imparatorlukta yeni bir halefin gelmesi dışında aşılmaz.”⁴³

Moro'nun aktardığı bilgiler, XVI. yüzyılın son çeyreğinde yeniçeri teşkilatının niceliksel büyümesinin kurumsal yapıda bazı değişimlere yol açtığını göstermektedir. Özellikle İran seferlerinin doğurduğu asker ihtiyacı neticesinde ocağın mevcudunun hızla artması, başlangıçta yalnızca devşirme kökenli bireylerden oluşması öngörülen yapının zamanla esnemesine neden olmuştur. Yerli Türk unsurların ocağa kabul edilmeye başlanması, sonraki yüzyıllarda daha belirgin hâle gelecek olan dönüşümün erken işaretlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Moro'nun verdiği rakamlar, yeniçeriliğin XVI. yüzyıl sonlarında ulaştığı askerî kapasiteyi göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

XVII. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret eden Crailsheimli Adam Werner ise dikkatini sistemin eğitim boyutuna ve çocukların seçilme süreçlerine yöneltmiştir. Werner'in anlatısı, devşirme uygulamasının yalnızca nüfus toplama faaliyetinden ibaret olmadığını, aynı zamanda bireylerin yeteneklerine göre sınıflandırıldığı uzun vadeli bir yetiştirme programı içerdiğini göstermektedir:

"Acemi oğlanlar' denen bu gençler beş yaşındayken Türk hükümdarı adına Trakya'da, Bulgaristan'da ve diğer ülkelerde yaşayan Hristiyan ailelerden onda bir oranında toplatılırlar ve Galata'da bulunan bir sarayda her birinin aklına ve yeteneklerine göre sekiz yaşından yirmi yaşına gelinceye kadar yetiştirilirler.”⁴⁴

Werner'in gözlemleri, her ne kadar yaş ve oranlar bakımından Osmanlı kaynaklarıyla tam bir uyum göstermese de, sistemin temel mantığını ortaya koymaktadır. Özellikle çocukların zihinsel yeteneklerine göre değerlendirilmesi ve eğitim süreçlerinin bireysel kapasite esas alınarak şekillendirilmesi, Osmanlı insan kaynağı yönetiminin seçicilik ilkesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle Galata Sarayı ve benzeri kurumlar, yalnızca eğitim merkezleri değil,

43 Giovanni Moru, “Giovanni Moru'nun Raporu, Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları, Editörler: Ahmet Önal ve Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s.32.

44 Crailsheimli Adam Werner, Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s.80-81.

aynı zamanda devlet elitinin seçildiği ve yetiştirildiği kurumsal filtre mekanizmaları olarak işlev görmüştür.

Devşirme sisteminin uluslararası boyutuna ve Osmanlı insan kaynağı politikalarının imparatorluk sınırlarını aşan niteliğine ilişkin önemli bilgiler ise XVII. yüzyılın en tanınmış Fransız seyyahlarından Jean-Baptiste Tavernier tarafından aktarılmaktadır. Uzun yıllar boyunca Osmanlı coğrafyasında bulunan Tavernier, özellikle savaş esirleri, Kırım Tatarlarının akınları ve saray için seçilen çocuklar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir:

“Genellikle savaşta ganimet olarak ele geçirilen, paşaların armağan olarak gönderdikleri ve Osmanlı sultanlarının fethettikleri bölgelerin Hıristiyan ailelerinden annelerinin kucağından koparılan dokuz ya da on yaşındaki devşirme çocukları büyüyünce sarayda ve imparatorlukta başlıca mevkilere getirilirler. Bunların hepsinin Hıristiyan ailelerin çocukları olması gerekir. İstanbul gümrük kayıtlarına göre, sadece düşmandan alınan esirler sayılacak olursa, her yıl 20.000 yakın erkek ve kadın esirin kente getirildiği görülür. İmparatorluğa düşman bütün topraklara sürekli akınlar düzenleyen Küçük Tatarlar çok miktarda esir gönderirler ve padişah bu esirler arasından en çok gelecek vaat eden, eli yüzü en düzgün olan çocukları seçme hakkına sahiptir.”⁴⁵

Tavernier’in verdiği bilgiler, Osmanlı insan kaynağı sisteminin yalnızca devşirme uygulamasıyla sınırlı olmadığını, savaş esirleri ve Kırım Hanlığı tarafından gerçekleştirilen akınlar neticesinde elde edilen nüfusun da bu sürece önemli ölçüde katkı sağladığını göstermektedir. Özellikle İstanbul’a sevk edilen esirlere ilişkin rakamlar, imparatorluğun askerî ve idarî yapısını besleyen insan hareketliliğinin ulaştığı boyutu ortaya koymaktadır. Ayrıca padişahın esirler arasından seçim yapma yetkisine vurgu yapılması, Osmanlı yönetiminin nitelikli insan kaynağını belirleme ve yönlendirme konusunda gösterdiği hassasiyeti yansıtmaktadır.

Moro, Werner ve Tavernier’in birbirini tamamlayan tanıklıkları birlikte değerlendirildiğinde, XVI. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyıl ortalarına kadar geçen süreçte devşirme ve yeniçeri sisteminin hem niceliksel olarak büyüdüğü hem de kurumsal açıdan daha karmaşık bir yapıya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu kaynaklar, sistemin askerî personel temin mekanizmasının ötesine geçerek eğitim, seçme, sınıflandırma, sosyal yükselme ve devlet elitinin yeniden üretimi gibi çok boyutlu işlevler üstlendiğini ortaya koymaları bakımından büyük önem taşımaktadır.

1.6. Sayısal Sınırlar, Demografik Dengeleme ve Taşra Dramaturjisi

XVII. yüzyıla gelindiğinde devşirme sistemi, yalnızca askerî personel teminine yönelik bir mekanizma olmaktan çıkarak imparatorluğun nüfus politikaları, taşra idaresi ve insan kaynağı yönetimiyle doğrudan ilişkili çok boyutlu bir kurumsal yapı hâline gelmiştir. Bu döneme ait seyyah anlatıları, devletin devşirme faaliyetlerini belirli demografik dengeleri gözeterek yürüttüğünü, çocuk seçiminde sistematik kriterler uyguladığını ve taşrada bu süreçlerin önemli toplumsal etkiler yarattığını göstermektedir.

1634 yılında Osmanlı ülkesinde bulunan İngiliz şövalye Henry Blount, yeniçeri teşkilatının sayısal yapısını ve insan kaynağı politikalarını dönemin Avrupa askerî düşüncesini andıran bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Blount’a göre Osmanlı yönetimi, askerî teşkilat içerisindeki dayanışmayı ve kurumsal bütünlüğü korumak amacıyla sayısal büyümeyi belirli sınırlar içerisinde

45 Jean-Baptiste Tavernier, 17.Yüzyılda Topkapı Sarayı, Çev. Teoman Tunçdoğan, Editör: Necdet Sakaoğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s.17-18.

tutmaya çalışmıştır. Seyyah, bu durumu şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Ben Türkiye'deyken sayıları 440.000'di ve savaşlarda kullanıldıklarından sayıları azalabiliyordu ama asla bu rakamı geçmiyordu. Amaç, sayıyı az tutarak birbirleri arasındaki bağların güçlendirilmesiydi. Arada sırada çeşitli eyaletlere, özellikle kuzeye görevliler gönderiliyordu, bunlar herhangi bir sınırlama veya istisna olmaksızın 10 ilâ 18 veya 20 yaş arasında uygun gördükleri Hristiyan çocukları seçiyor ve İstanbul'a götürüyorlardı. Bunlara Acemi Oğlanlar adı veriliyordu. Bir süre kişilikleri hakkında gözlem yapıldıktan sonra, en çok umut vaat edenler Sultan'ın ya İstanbul'daki ya da Edirne'deki saraylarına seçiliyorlardı.”⁴⁶

Blount'un verdiği rakamların ve değerlendirmelerin ihtiyatla ele alınması gerekse de, anlatı Osmanlı askerî sisteminin yalnızca niceliksel büyüklüğe değil, aynı zamanda kurumsal bağlılık ve seçkin insan kaynağı üretimine önem verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Özellikle adayların gözlem sürecinden geçirilmesi ve en yetenekli olanların saray hizmetine ayrılması, devşirme sisteminin seçicilik esasına dayanan çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde XVII. yüzyıl ortalarında Osmanlı sarayını ziyaret eden İngiliz gezgin John Greaves, Acemi Ocağı'ndaki gençlerin sayıları, yaş grupları ve coğrafi kökenleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Greaves'in gözlemleri, özellikle Mora ve Arnavutluk hattının devşirme faaliyetlerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir:

“Sarayda genellikle altı yüz ile yedi yüz arasında acem oğlanı bulunur. Yaşları çoğunlukla on iki ile yirmi beş arasında değişir; en ileri yaşları ise otuzu pek aşmaz. Bunların büyük çoğunluğu Hristiyan kökenli çocuklardır; çünkü acem oğlanlarının neredeyse tamamı bu şekilde seçilir. Bu çocuklar her üç yılda bir Mora'da ve Arnavutluk'un dört bir yanında toplanır. Toplananlar arasında dininden dönmüş olanlar da vardır.”⁴⁷

Greaves'in aktardığı bilgiler, saray bünyesinde sürekli bir eğitim havuzu bulunduğunu ve insan kaynağının belirli bölgelerde yoğunlaşan devşirme faaliyetleriyle beslendiğini göstermektedir. Aynı seyyahın verdiği diğer bilgiler ise seçim sürecinin esnek fakat belirli kriterlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır:

“Kaç kişinin alınacağı önceden kesin olarak belirlenmez; kimi zaman sayıları daha fazla, kimi zaman da daha az olur. Bu durum, kapıcıların ve bu iş için tayin edilmiş memurların takdirine göre değişir. Yine de en büyük toplama dahi nadiren iki bini aşar. Bu çocuklar öyle ailelerden seçilir ki, onların yaratılış itibarıyla sağlam bir ruha sahip oldukları, gözü pek ve savaşçı oldukları düşünülür. Toplandıklarında on iki yaşında ya da en çok on dört yaşında olmaları gerekir; çünkü daha büyük yaşlardakiler yeni bir hayata kolayca uyum sağlayamaz ve Hristiyanlıkta çok kökleşmişlerse iyi bir Müslüman olmaları güçleşir. Kapıcılar görevlerini tamamlayıp bütün çocukları bir araya getirdiklerinde onları hiç vakit kaybetmeden İstanbul'a götürürler.”⁴⁸

Bu ifadeler, devşirme sisteminin yalnızca fiziksel yeterliliği değil, aynı zamanda psikolojik uyum ve eğitilebilirlik kapasitesini de dikkate alan bir seçme mekanizmasına sahip olduğunu

46 Henry Blount, Doğu Akdeniz'e Yolculuk 1634, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010, s.56-58.

47 John Greaves, Bir İngiliz Gezgininin Kaleminden Topkapı Sarayı, Çev. Akif Ali, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025, s.45.

48 John Greaves, age., s. 45-46.

göstermektedir. Yaş kriterlerine yapılan vurgu, Osmanlı yönetiminin kültürel adaptasyon ve kurumsal sosyalleşme süreçlerine verdiği önemi ortaya koyması bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

1639 yılında Osmanlı ülkesinde bulunan Fransız seyyah Du Loir ise devşirme sistemini daha geniş bir demografik perspektiften değerlendirmektedir. Onun anlatısında dikkat çeken husus, devletin insan kaynağı ihtiyacı ile taşra nüfusunun korunması arasında denge kurmaya çalıştığı yönündeki gözlemdir. Du Loir, devşirme uygulamasının belirli aralıklarla gerçekleştirilmesini bu çerçevede yorumlamaktadır:

“Yeniçeri resmi görevlilerinden biri olan yaya başına, vergi olarak çocukları devşirmesi için emir verilir. Anadolu bundan muaftır. Rumeli vilayetlerinin halk olarak ıssız bir yer hale gelmemesi için, tıpkı bizim Fransa’da koruluk ormanlarda yaptığımız gibi, bu devşirme yedi yılda bir yapılır. Yaya başına refakat eden kâtip, devşirmenin yapılacağı yerlerin ve bu yerlerde devşirileceklerin sayılarının bulunduğu kayıtları özenle taşır. Söz konusu mahalle vardıklarında oranın papazına giderler ve oradaki ailelerin babaları papaza çocuklarını sunmak zorundadırlar. Böylece yaya başı, çocuklardan en uygun ve en iyi olanlarını seçer.

Du Loir’in benzetmesi, her ne kadar bir dış gözlemcinin yorumu olsa da Osmanlı yönetiminin taşra nüfusunun sürdürülebilirliğini dikkate aldığı yönündeki çağdaş algıyı yansıtması bakımından önemlidir. Bununla birlikte seyyah, devşirme sürecinin aileler üzerinde yarattığı duygusal ve toplumsal etkileri de ayrıntılı biçimde tasvir etmektedir:

“Bir baba çocuklarından hiçbirini saklama cüretini gösteremez ve devşirme işleminden hiçbir şey bu çocukları muaf kılamaz. Baba, gönderdiği oğlunun ruhu ve bedeniyle sefil bir köleliğe gittiğini görmek zorunda bırakılır. Bir babayı sevgisinin gücü herhangi bir bahaneyle veya çocuğun güçsüzlüğü gerekçesiyle oğlunu saklamaya sevk ederse o, maddeten ve bedenlen ve hatta bazen ölüm olmak üzere çok ağır cezalara çarptırılacak bir suçlu haline gelmiş olur. Eskiden birçok çocuğu olan bir babadan çocuklarından biri alınıyorken şimdi bu fark artık gözetilmiyor. Şimdi tek çocuk varsa, çocuk 12-18 yaş arasındaysa ve istiyorsa aileye bırakılır. Bu çocuk devşirmesi bir yerde yapıldıktan sonra, çocukların hepsi aynı tarzda giydirilir ve İstanbul’a getirilir.”⁴⁹

Bu anlatı, devşirme sisteminin devlet açısından kurumsal bir insan kaynağı politikası olarak işlev görmesinin yanında, taşra toplumunda farklı duygusal ve sosyal tepkiler doğurduğunu göstermektedir. Özellikle ailelerin yaşadığı kayıp hissi, çocuklarını korumaya yönelik girişimleri ve bunlara karşı uygulanan yaptırımlar, sistemin toplumsal maliyetlerini görünür kılan önemli ayrıntılar sunmaktadır.

Blount, Greaves ve Du Loir’in tanıklıkları birlikte değerlendirildiğinde, XVII. yüzyılda devşirme sisteminin yalnızca askerî ihtiyaçları karşılayan bir personel temin modeli olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine sistem; nüfus dengelerinin gözetildiği, insan kaynağının yaş, yetenek ve uyum kapasitesine göre seçildiği, taşrada geniş bir bürokratik ağ aracılığıyla uygulanan ve yerel toplum üzerinde derin etkiler bırakan çok katmanlı bir devlet politikası görünümündedir. Bu yönüyle devşirme uygulaması, Osmanlı merkezleşmesinin askerî boyutunun yanı sıra demografik ve toplumsal boyutlarını da yansıtan önemli kurumsal araçlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

1.7. Geç Dönem Seyahatnameleri, Retrospektif Bakış ve Entelektüel Değerlendirmeler

17. yüzyılın sonlarından itibaren devşirme sistemi fiilen ve hukuken uygulamadan kalkmış, yerini tamamen ocak içi unsurların ve yerli Müslüman tebaanın istihdamına bırakmıştır. Bu döneme ve sonrasına rastlayan seyahatname kayıtları, sistemin canlı tanıklığından ziyade, kurumsal kökenleri anlamlandırmaya çalışan retrospektif (geriye dönük) analitik analizler niteliğindedir. 1645-1729 kesitinde resmi görevle gelen Rus diplomat Tolstoy, sistemin asimilasyon gücünü tek bir cümlede özetler: "Onlar zorla ailelerinden alınıyor, Müslümanlaştırılıyor ve Türkleştiriliyordu."⁵⁰

1679'da Osmanlı ordusunun askeri yapısını inceleyen İtalyan kontu Luigi Ferdinando Marsigli ise sistemin doğuş gerekçelerini Trakya ve Makedonya fetihlerinin lojistik ve demografik zorunluluklarına dayandırır:

*"Sultan Murad'ın Lala Şahin Paşa ve Evrenos Bey'le beraber çıktığı Trakya ve Makedonya seferleri zaferle sonuçlanmıştır. Bu zaferin getirdiği mutluluk, Yeniçeri dediğimiz askeri birliğin doğmasına vesile olmuştur. İlk başta Avrupa'ya uğraya padişah, oradan her yaştaki çok sayıda delikanlıyı esir almıştır. Devletin askeri idaresi, bu gençleri orduya faydalı kişiler olarak yetiştirmeye çalışmış bunun için epey bir çaba harcamıştır. Yeniçeri adını alan bu gençler, yeni bir birlik olarak atanmışlar ve Osmanlı piyade sınıfının temelini teşkil etmişlerdir."*⁵¹

18. yüzyıl ortalarında (1761) mükemmel bir saray sosyolojisi sunan Macar yazar Mikes Kelemen, Osmanlı saray elitinin estetik felsefesini felsefi bir boyuta taşır. Kelemen, Türklerin "iç oğlanları" seçimindeki "güzel vücut-temiz ruh" korelasyonunu (bütünlüğünü) şu şekilde çözümler:

*"Bu mektubumda Padişah'ın Saray'ında gençliğin nasıl yetiştirilmekte olduğundan bahsedeceğim. Türkler Padişah'a hizmet edecek olan kimsenin terbiyeyi ondan almış ve onun ekmeğini yemiş olanlardan bulunması lazım geleceği kanaatindedirler. Bunlar ekseriyetle Hristiyan ana ve babanın çocuklarıdır ve büyük memuriyetlere namzettirler. Türkler bunlara iç oğlanları derler. Türkler güzel vücutta çirkin ve kirli bir ruh bulunamayacağını kabul ettiklerinden bu gençler hep çok yakışıklı ve güzel endamlı, tamamıyla kusursuz olmaları lâzımdır. Onları içeriye almadan önce padişaha gösterirler, o da onları münasip gördüğü sınıflara ayırır. Fakat, önce adlarını, nereli olduklarını deftere yazarlar ondan sonra her birine günde dört beş akçe ücret bağlanır. Bunlar küçük ve büyük sınıflara ayrılırlar."*⁵²

19. yüzyıla gelindiğinde ise, batılı entelektüel tarih yazımı ve seyahat edebiyatı, devşirme sistemini tamamen rasyonel, faydacı ve yapısal bir kurum olarak mütalaa etmeye başlamıştır. Avusturyalı ünlü tarihçi ve seyyah Joseph Von Hammer, sistemin yarattığı mutlak adanmışlığı, "Bu yeniçeriler kaçırılmış aslen Hristiyan çocuklardan toplanmış, gençliklerinin kırılma anında ailelerin koynundan ve babalarının inançlarından zorla alınan kimselerdi. İnançlarından ve ailelerinden hayatta kalmak için feragat etmiş, hayatlarını yalnız padişahın hizmetine adanmışlardı"⁵³ cümleleriyle özetler. Rus tarihçi Palyakav Nikolay ise kurumun askeri bir zaruretten kalıcı bir idari

50 Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, Çev. İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.27.

51 Luigi Ferdinando Marsigli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Vaziyeti Düşman Gözüyle Osmanlı Ordusu, Çev.Volkan Dökmeci, Yayını Hazırlayan: Güner Doğan, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2024, s.102-103.

52 Mikes Kelemen, Türkiye Mektupları, Çev. Sezai Kurt, Tekirdağ Büyükşehir Yayını, Tekirdağ 2009, s.236.

53 Joseph Von Hammer, İstanbul Günleri, Çev. Ömer Faruk Demirkan, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s.172.

bürokrasi omurgasına dönüşüm seyrini şu şekilde tescil eder:

“Yeniçeri Ocağı'nın ilk kurulduğu yıllarda bu birlikler fethedilen Hristiyan topraklarından seçilen genç esirlerden oluşturuluyordu. Bu gençler, doğdukları çevrelerden, ailelerinden ve eski inanç dünyalarından ayrılarak, İslam terbiyesi ve sıkı askeri eğitimle yetiştiriliyor, böylece Osmanlı ordusunun çekirdeğini meydana getiriyorlardı.”⁵⁴

“Zamanla bu yöntem daha da sistematik bir hal aldı. Osmanlı idaresi, hakimiyeti altındaki Hristiyan topluluklardan belirli aralıklarla erkek çocukların toplanmasını zorunlu kılan bir uygulamayı yürürlüğe koydu. “Devşirme” olarak bilinen bu sistem, başlangıçta yalnız askeri bir ihtiyaçtan doğmuş olsa da ilerleyen yıllarda imparatorluğun askeri ve idari yapısına yön veren kalıcı bir kurum haline geldi.”⁵⁵

Son olarak, Ahmet Djevad'ın Profesör Lybyer'in kuramsal analizlerine atıfta bulunarak aktardığı entelektüel değerlendirmeler, sistemin bir "fırsatlar dünyası" (meritokrasi - liyakat sistemi) olarak ne denli rasyonel bir koridor açtığını analitik planda ortaya koymaktadır. Siyasi ve dini önyargılardan arındırılmış bu yapısalcı yaklaşım, çocukların yüce menfaatler doğrultusunda dünya tarihindeki en parlak kariyer kanallarına ulaştırıldığını savunmaktadır:

“Osmanlılar, kendi çabalarıyla ve başkalarının deneyimlerinden yararlanarak, dikkatle planlanmış bir sistem geliştirdiler. Profesör Lybyer' in belirttiği gibi, bu sistem bir gün yeniden canlanabilir. Osmanlı sistem, farklı dinlere mensup insanları bilinçli olarak bir araya getirdi. Hristiyan çocukları alıp onları eğitti, onlara nezaket ve görgü kurallarını öğretti.”⁵⁶

“Politik teori ve dini önyargılar bir kenara bırakıldığında, çocukların toplanması tamamen insani bir yaklaşımdı. Onlar genç yaşta, henüz dini inançları ve bağlılıkları oluşmadan alınıyorlardı. Dağlık bölgelerden ve fakir ailelerden seçiliyorlardı. Gençliğin artan gücü, büyük umutlar ve başarıları vaat ediyordu. Onlar fırsatlar dünyasına alınmışlardı. Askeri eğitim alabilir veya farklı bir kariyer seçebilirlerdi. Yetenekleri o yönde ise, bilim ve sanat alanında ilerleyebilirdi. Bu sistem altında, dünya çok daha parlak görünüyordu.”⁵⁷

“Çocuklar genellikle iyi muamele görmüş, eğitilmiş ve yüksek mevkilere gelmişlerdir. Sistem, bireysel olarak bakıldığında, analitik açıdan savunulabilir. Çocuklar, ailelerinden tamamen koparılmış ve tüm insani bağlarından mahrum bırakılmıştır.”⁵⁸

Amerikalı tarihçi Douglas E. Streusand ise devşirme mekanizmasının şer'i hukukla olan gerilimli ama pragmatik ilişkisine değinerek, sistemin "kapıkulu" havuzundaki benzersiz yerini şu kurumsal cümlelerle tescil eder:

“Köle askerlerini büyük ölçüde ünlü devşirme sistemi aracılığıyla topladı. Devşirme, kelime anlamıyla "toplama" demektir ve genellikle "çocuk vergisi" olarak çevrilir; bu uygulama, sultanın kendi tebaasından köle edinmesi bakımından benzersizdi; çünkü genellikle köleler yabancı topraklardan satın alınır ya da savaşta esir alınırdı. Bu uygulama, şeriatın zimmilerin köleleştirilmesini yasaklayan hükmünü ihlal ediyordu; ancak bu ihlal hiçbir zaman büyük bir

54 Palyakav Nikolay, Osmanlı ve Türkler, Çev. Akif Ali, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025, s.10-11.

55 Palyakav Nikolay, age., s.11.

56 Ahmet Djevad, Yabancılar Gözüyle Türkler, Çev. Akif Ahsa, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025, s.88.

57 Ahmet Djevad, age., s.89.

58 Ahmet Djevad, age., s.89.

sorun hâline gelmedi. Sultanın kölelerine "kapıkulu" (kelime anlamıyla "kapının kulları") denirdi. Bu grubu bir sınıf olarak belirtmek için Türkçe çoğul hâliyle "kapıkulları" ifadesini kullanıyorum. Kölelik sistemi yalnızca asker değil, yönetici ve hatta ulema da yetiştiriyordu; burada sistemin olgunluk dönemindeki işleyişine dair kısa bir açıklama sunuyorum. Sistem, Hristiyan köylü çocuklarının seçilerek köleleştirilmesiyle başladı. Osmanlı görevlileri, köy köy dolaşarak halkı değerlendirir ve her kırk çocuktan birini seçerdi."⁵⁹

Seyyahların ve tarihçilerin sunduğu tüm bu heterojen bulgular, Osmanlı devşirme sisteminin taşradaki operasyonel nizamını, tabii tutulduğu katı seçim enstrümanlarını ve zamanla uğradığı sosyo-politik dönüşümü canlı detaylarla teyit etmektedir.

2. Acemi Oğlanların Eğitimi ve Aldıkları Görevler

Osmanlı Devleti'nin insan kaynağı devşirme stratejisi, yalnızca taşrada çocukların intihap edilip payitahta sevk edilmesiyle sınırlı kalmamış; asıl dehasını bu unsurların tabii tutulduğu katı, hiyerarşik ve aşamalı eğitim modelinde göstermiştir. Yabancı seyyahlar, diplomatlar ve sarayda bilfiil bulunmuş mühtedi gözlemcilerin kayıtları, acemi oğlanların bedensel güç gerektiren lojistik işlerden Enderun Mektebi'nin yüksek entelektüel ve idari koridorlarına kadar uzanan eğitim ve istihdam haritasını teferruatlı bir biçimde analiz etmektedir.

2.1. Kurumsal Genetik: Kuruluş Dönemi ve Erken Dönem Adaptasyon Süreçleri

Sistemin kurumsal nüvesi ve hukuk tarihi içerisindeki meşruiyet arayışları, modern tarihçiler tarafından erken dönem seyahatname ve kronik verileri üzerinden sıklıkla çözümlenmektedir. Princeton Üniversitesi'nde uzun yıllar kürsü başkanlığı yapmış olan Bernard Lewis, ilk Osmanlı vakayinamelerine atıfta bulunarak Kapıkulu Ocağı'nın kuruluş gerekçesini ve ulema-bürokrasi ilişkisini şu kurumsal cümlelerle aktarmaktadır:

"İlk vakayinamelere göre, Kara Rüstem adlı bir din adamı Karaman'dan gelip zamanın kazaskeri Çandarlı Kara Halil'e, hükümdarın mallarının elden gittiğini işaret etmiş. Doğrusu Allah'ın emrine göre ganimetine beşte biri hükümdara aitti ve buna, gaziler tarafından esirler de dahildi. Kadı, durumu Sultan Murad'a bildirdi. O da Allah'ın emrine uyulması gerektiğini söyledi. Vakarıvisler açık bir öfkeyle "Bu yenilik bir çift din adamının işiydi," diyor. Esirlerin beşte biri Padişah'a ayrıldı."⁶⁰

"Pek çok genç toplanıp Padişah'a getirildi. Halil Paşa dedi ki: "Bunları Türkmenlere verelim de Türkçe öğrensinler. Sonra da asker yaparız." Nitekim şöyle yapıldı. Her gün yenileri geliyor ve hepsi Müslüman oluyorlardı. Türkmenler onlarda birkaç yıl faydalanıyor, sonra Saray'a getiriyorlardı. Başlarına beyaz başlık taktılar ve "yeni asker" anlamında Yeniçeri adını verdiler."⁶¹

"On dördüncü yüzyıl sonlarında Osmanlılar yeni bir yöntem uyguladılar. Meşhur devşirme uygulaması. Hristiyan köylerinden toplanan gençler, Osmanlı ordu ve devlet hizmetinde görevlendirilmeye başlandı. Şeriat'a uygun olup olmadığı şüpheli olan bu sistem gene de düzenli bir Osmanlı kurumu haline geldi ve on yedinci yüzyıla kadar, hatta muhtemelen daha uzun bir süre

59 Douglas E. Streusand, age., s. 130.

60 Bernard Lewis, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti, Çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2022, s.60.

61 Bernard Lewis, age., s.60.

yürürlükte kaldı.”⁶²

Lewis'in aktardığı bu tarihsel fragman, sistemin fikhi boyuttaki meşruiyet zeminini İslam hukukundaki ganimet kaidesine dayandığını açıkça kanıtlamaktadır. İlk vakanüvislerin "açık bir öfke" göstermesi, alp-gazi geleneğinden gelen uç beylerinin, merkezi otorite lehine askeri ve mali güç kaybetmelerine duydukları aristokratik tepki olarak mütalaa edilmelidir. Çocukların doğrudan orduya alınmayıp "Türkmenlerin yanına" verilmesi ise, kurumsal asimilasyonun dil ve din adaptasyonu zemininde, sosyolojik bir pedagojiyle başlatıldığını göstermektedir.

Sistemin makro-politik faydalarına odaklanan Lewis, bu kombine mekanizmanın imparatorluk bünyesinde irsiyete (soya) dayalı feodal kastların doğmasını nasıl engellediğini şu sözlerle tahlil etmektedir:

“Bu uygulama sayesinde bir taşla iki kuş vuruluyordu. Bir yandan Sultan’ın ordusunun ve sarayının ihtiyaçlarını rahatça karşılayacak kadar çok sayıda köle temin ediliyor, diğer taraftansa Rumeli’deki iş gücü, Osmanlı’da devlet hizmetinde kullanılmış oluyordu. Her beş yılda bir özel hükümet temsilcileri Rumeli’yi, sonraları Anadolu’yu da dolaşır devşirme için erkek çocuklar arasından seçim yaparlardı. Bunlar sonra İslam dinini benimseyip Türkçe öğrenirlerdi. Çoğu zaman feodal süvari sınıfı veya sipahi sınıfı mensuplarının yanına uşak veya silahtar olarak yerleştirilirdi. İlk aşamada bir toplama merkezine götürülür, buradan da bir mülakat kurulu tarafından Padişah Hizmetinin çeşitli kollarından birine ayrılırdı. Çoğunluğu acemi asker olur, zamanla yükselerek Yeniçeri kütasına veya ücretli muvazaf ordunun başka bir bölümüne alınır. Toplanan askerlerin en seçkinleri, Saray’ın iç hizmetlerinde çalışanları eğiten Saray Okulu’na (Enderun) alınır, burada uzun ve ayrıntılı bir eğitimden geçtikten sonra, Saray Hizmetçileri arasına katılır ve daha yüksek hükümet görevlerine bile erişebilecek duruma gelirdi. Bu yüksek hükümet mevkilerinin çoğu, hatta sadrazamlık makamı bile bu kaynaktan beslenirdi. İşte yeniçeri kütasına on altıncı yüzyıla kadar sadece ve sadece bu yolla asker temin edilmiştir. Hür doğmuş hiçbir Müslüman bu özel birliğe katılamaz, hatta yeniçeri çocukları bile bu orduya alınmazdı.”⁶³

“Devşirme yoluyla ve ayrıca satın alınarak veya haraç olarak verilen köleler vasıtasıyla Padişahlar; eğitilmiş askerler ve yöneticilerden oluşan geniş bir kadroya sahip olabiliyordu. Bunlar ordudan ve saraydan başka yere bağlı olmayan kimselerdi. Sultan aynı zamanda irsiyete dayalı bir yöneticiler sınıfının oluşmasını da engellemiş oluyordu. Askeri köle kurumuna, Sultan ile olan ilişkisini göstermek ve hür doğup sonradan askere alınanlardan ayırmak için Kapıkulu denirdi. Şunu da belirtelim ki bunların köleliği hukuki olmaktan çok siyasiydi.”⁶⁴

Lewis'in "hukuki olmaktan ziyade siyasi kölelik" (kul statüsü) olarak kavramsallaştırdığı bu durum, Osmanlı idari sisteminin en özgün omurgasıdır. Roma veya Amerika'daki klasik kölelik modelinin aksine, bu kullar devletin mülki, askeri ve mali yönetimini ellerinde tutan en üst düzey aristokrasiyi oluşturmaktadır. Hür doğmuş Müslümanların ve hatta yeniçeri çocuklarının (kuloğulları) dahi klasik dönemde sisteme dahil edilmemesi, askeri elit zümrenin homojen yapısını korumayı ve merkezi otoriteye rakip olabilecek yerli hane/kliklerin oluşmasını radikal bir biçimde engellemeyi amaçlamaktadır.

62 Bernard Lewis, age., s.61.

63 Bernard Lewis, age., s.61-62.

64 Bernard Lewis, age., s.62.

Benzer şekilde, sistemin I. Murad dönemindeki ilk tasarımlarına ve sayısal hacmine değinen Mehrdad Kia, devşirme memurlarının sahada aradığı el değmemiş insan tipolojisini şu verilerle betimlemektedir:

*“I. Murad’ın (1362-1389) saltanatından itibaren Osmanlı devşirmelerini seçen memurlar, yeni fethedilen Balkan bölgelerini dolaşır ve Hristiyan köylerinden belirli bir oranda erkek çocuğu seçerlerdi. Müslüman hukukçular, her Müslüman fatihin bir sefer sonunda elde edilen taşınabilir ganimetin beşte birini sahip olma hakkını öne sürerek bu uygulamayı meşrulaştırdılar.”*⁶⁵

*“Hristiyan çocukları padişahın, ganimetten payına düşen beşte birlik kısım olarak” görülüyordu. İmparatorluğun toprak genişlemesi yavaşladığında bile, genç Hristiyan çocukların asker ve yönetici olarak devşirilmesi uygulaması sona ermedi. 16.yüzyıla kadar padişah, yerel memurlarına 8 ila 20 yaşları arasındaki tüm Hristiyan çocuklarının kırsal bölgelerden çağırılması için bir ferman yayınlamıştı. Devlet görevlileri, bunların içinden en uygun olan genç çocukları seçip kaydederdi. Devşirme memurları, Türkçe bilmeyen ama sağlam yapılı, düzgün görünümlü ve güçlü ahlaki niteliklere sahip sade ve henüz etkilenmemiş gayrimüslim çocukları ararlardı. Yeni devşirmeler, 100 ila 150 kişilik gruplar halinde İstanbul’a gönderilir ve orada yeniçeri ocağı komutanı tarafından karşılanırlardı. 16. Yüzyılda bu sistemle devşirilen çocuk sayının yılda yaklaşık 1.000 ila 3.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.”*⁶⁶

Kia’nın vurguladığı "Türkçe bilmeyen, sade ve henüz etkilenmemiş" çocuk arayışı, kurumsal kimlik inşasının (indoctrination) sıfır noktasıdır. Devlet, kolektif hafızası, kültürel aidiyeti ve dini bilinci henüz kristalleşmemiş çocukları tercih ederek, onları tamamen "Osmanlı padişahının adanmış birer kulu" olarak yeniden tasarlamak istemektedir. Yılda 1.000 ila 3.000 arasında değişen sayısal hacim, erken modern dönem lojistik ve demografik şartları düşünüldüğünde, sistemin ne denli yüksek bir idari kapasiteyle yönetildiğini ortaya koymaktadır.

2.2. Dış Algı ve Saray Okulu’nun (Enderun) Pedagojik Yapısı

Batı dünyasında sistemin uyandırdığı kınama ve hayret duygularını inceleyen Hollandalı araştırmacı Henk Boom, Avrupa literatüründeki "kan vergisi" algısı ile Osmanlı idari pragmatizmi arasındaki derin çelişkiyi çarpıcı bir biçimde ele almaktadır:

*“Her yıl orduya ve saray işlerine katılmak üzere imparatorluğa ait tarımsal alanlardan özellikle Balkan ve Kafkas ülkelerinden büyük bir titizlikle yetenekli çocuklar seçilirdi. Köylerden her haneden bir çocuk İstanbul’a götürülürdü. En zeki olanlarına sarayda eğitim verilir hatta bu gençler sadrazamlığa bile yükselebiliyorlardı. Çoğunluğu askeri eğitimden sonra yeniçeri ocağına alınırdı.”*⁶⁷

“Hükümdarların hizmetinde kölelerin kullanılması Müslüman devletlerde yüzyıllardır görünen bir uygulamadır. Hristiyan Avrupa’da kan vergisi ve çocuk hırsızlığı olarak görülen devşirme uygulaması kınanırdı. Almanya’da bu uygulamaya alaycı bir ifadeyle "Oğlan Hasadı" derlerdi. Bazı Türk tarihçileri bu yaklaşıma katılmıyor, İstanbul Fatih Üniversitesi profesörlerinden

65 Mehrdad Kia, Osmanlı İmparatorluğu’nda Günlük Hayat, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayın, İstanbul 2025, s.105.

66 Mehrdad Kia, age., s.106.

67 Henk Boom, Büyük Türk Muhteşem Süleyman’ın İzinden 1496-1566, Çev. Lon Mutlu Briet-Gül Özlen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.34.

*Mehmet İpşirli, Ayasofya'nın gölgesindeki bir kahvede sohbet ederken, "Hapsedilmiş değiller, köle gibi götürülmediler. Hiç böyle şey olur mu? Onlar imparatorluğa vergi katkısı olarak verilirdi," diye açıkladı. "Katı kurallar uygulanırdı. Her kırk köylü hanesinden bir oğlan verilmesi gerekiyordu, aynı soydan sadece bir oğlan alınırdı, eğer ailenin tek oğlu varsa o zaman bu çocuk alınmaz aileye destek olması ve ilerde babasının yerini alması için aile yanında bırakılırdı."*⁶⁸

Boom'un aktardığı bu zıt perspektifler, tarih yazımındaki metodolojik algı farkını göstermektedir. Batı dünyası olayı dini ve insani bir kayıpla kavramsallaştırarak "Oğlan Hasadı" (Knabenlese) olarak nitelendirirken; Osmanlı idari mekanizması bunu tebaanın devlete ödemekle mükellef olduğu bir tür "insan kaynağı vergisi" (baş vergisi muadili) olarak meşrulaştırmıştır. İpşirli'nin de belirttiği üzere, tek erkek çocukların muaf tutulması, sistemin taşradaki tarımsal üretimi ve hane bütünlüğünü çökertmeyecek rasyonel bir denge gözettiğini kanıtlamaktadır.

Sistemin en üst düzey entelektüel laboratuvarı olan Saray Okulu'nun (Enderun) mekânsal ve kurumsal anatomisine yoğunlaşan Mehrdad Kia, iç oğlanlarının tabi tutulduğu katı disiplini, sessizlik eğitimini ve diller arası geçiş süreçlerini şu teknik ayrıntılarla aktarır:

*"Üçüncü avluda yer alan önemli yapı ise Osmanlı şehzadeleri ile devşirme yoluyla saraya alınan yetenekli çocukların hukuk, dilbilim, din, müzik, sanat ve savaş eğitimi aldıkları Saray Okulu'ydu. 15. Yüzyılda kuruluşundan itibaren bu Saray Okulu, Osmanlı toplumunda önemli roller üstlenen pek çok devlet adamını yetiştirmiştir."*⁶⁹

*"İmparatorluğu vali, taşra yöneticisi ve ordu komutanı olarak yöneten kişiler, eğitim ve öğretimlerini sarayda almışlardı. Onlar genç yaşta köle olarak toplanmış, saraya getirilmiş ve burada padişahın itaatkâr kulları olarak eğitilmişlerdi. Osmanlılar bu köleleri yerli Müslüman nüfustan devşirmezdi. Aksine padişahın Avrupa'daki eyaletlerinden toplanan genç Hristiyan erkekler, İslam dinine sokulup imparatorluğun en yüksek mevkilerin hazırlanabilecek geniş bir insan kaynağı havuzu oluştururdu. Devşirme (toplama) olarak bilinen bu sistem, aynı zamanda yeniçeri ocağının kurulmasına yol açtı. Bu askeri birim, padişahın seçkin piyade birliğini oluşturur ve maaşlarını da doğrudan merkezi hazineden alırdı."*⁷⁰

*"İleride yönetici sınıfa dahil olacak bu çocukların Türkçe öğrenmeleri ve bir Osmanlı devlet adamında bulunması gereken bilgileri, adet ve görgü kurallarını benimsemeleri gerekiyordu. Bunların içinde en iyi ve en yetenekli olanları, saray sisteminde iç oğlan olarak tutulur, İstanbul ve Edirne'deki saraylarda hadımlar ve hocalar gözetiminde ileri düzeyde bir eğitim alırlardı."*⁷¹

"İç oğlanları eğitimlerini tamamladıktan sonra ya saraydaki görevlere atanırlar ya da padişahın kulları olan kapıkulu askeri birliklerinde hizmete başlarırdı. Saraydaki iç oğlanlarının eğitimi, onların görev ve faaliyetlerini düzenleyen hadımlar tarafından gerçekleştirilirdi. Hadımlar, onlara önce sessiz olmayı, ardından da uygun davranış ve duruş biçimlerini öğretirdi. Padişahın huzurundayken başları eğik, gözleri yere dönük olmalı ve elleri önlerinde birleştirilmiş şekilde durmalıydılar. Ardından okuma yazma öğrenirlerdi. Ayrıca Türkçe konuşmayı ve Arapça dua etmeyi öğrenirlerdi. Bu temel eğitim aşamasını tamamladıktan sonra, hocalar onlara Farsça

68 Henk Boom, age., s.34-35.

69 Mehrdad Kia, age., s.74.

70 Mehrdad Kia, age., s. 105.

71 Mehrdad Kia, age., s. 106.

ve Arapça öğretmeye başlar ve Osmanlı yönetici sınıfının konuştuğu ve Anadolu'nun köy ve kasabalarında çiftçilerin konuştuğu "kaba" Türkçeden çok farklı olan zarif Osmanlı Türkçesini konuşabilsinler diye her iki dilde de çeşitli eserler okumalarını teşvik ederdi. Bu aşamada ata binmeyi, güreşmeyi, ok atmayı, topuz kullanmayı, mızrak fırlatmayı ve çeşitli diğer silahları kullanmayı da öğrenirlerdi. Böylece bu genç oğlanlar, sarayın yalıtılmış ortamında büyür ve dış dünyayla çok az temas kurardı. Statülerini ve ayrıcalıklarını padişaha borçlu olan bu hizmetkarlar, 30 yaşına gelene kadar evlenmezlerdi."⁷²

Kia'nın tasvir ettiği Enderun eğitim modeli, tam anlamıyla askeri-idari bir elitizmin inşasıdır. İlk dersin "sessizlik" (adab-ı muâşeret) olması, saray bürokrasisindeki mutlak hiyerarşi ve gizlilik prensibinin psikolojik temelidir. Taşradaki "kaba Türkçe" yerine, Arapça ve Farsça unsurlarla örülü "zarif Osmanlı Türkçesi"nin öğretilmesi, devşirilen bu çocukların sınıfsal olarak halktan ayrıştırılmasını ve yüksek devlet retoriğine adapte edilmesini sağlamaktadır. 30 yaşına kadar evlilik yasağı ve dış dünyadan mutlak yalıtılmışlık ise, bu gençlerin zihinsel odaklarının ailevi veya maddi kaygılarla bölünmesini engellemek ve enerjilerini sadece hükümdara kanalize etmek içindir.

2.3. Erken Savaş Şahitlikleri, Askeri Talimler ve Yaşam Koşulları

Amerikalı Tarihçi Douglas E. Streusand devşirme kelimesinin anlamını, devşirme sisteminde çocukların seçilmesi ve eğitimleri ayrıca yüksek mevkilere geldikleri hakkında şu bilgilere eserinde yer vermektedir:

"Devşirme uygulaması kuşkusuz sert bir yöntemdi, ancak Hıristiyan köylü çocuklarına askerî sınıfa katılma ve devletin en yüksek mevkilerine ulaşma imkânı da sağlıyordu. Çocuklar aileleriyle bağlantılarını kaybetmiyor, hatta sıklıkla bu mevkilerini ailelerine yardım etmek için kullanıyorlardı. Devşirme yoluyla alınan çocuklar daha sonra iki gruba ayrılırdı. En yeteneklileri, "içoğlanı" adı verilen özel bir gruba seçilir ve imparatorluğun en yüksek mevkilerine hazırlanmak üzere özel eğitim alırlardı. Bu çocukların en yeteneklileri sarayın İç Hizmet (Enderun) kadrosuna girerdi; diğerleri ise merkezî orduya katılırdı ki bu ordu yeniçeri piyadelerini, kapıkulu süvarilerini (aşağıda açıkla nacaktır) ve topçuları içeriyordu. İçoğlanı olmayan çocuklar ise önce Anadolu'daki Türk köylerine gönderilir, burada İslâm'a geçirilir ve ardından yeniçeri olurlardı."⁷³

"Janissary kelimesi, Türkçe "yeni çeri" (yeni ordu) ifadesinden türemiştir. Yeniçeriler başlangıçta birkaç yüz kişilik, yay ve yakın dövüş silahları kullanan bir piyade muhafız birliğiydi. II. Murad döneminde atesli silahları benimsediler ve muhtemelen dünyada ateşli silahlarla donatılmış ilk daimî piyade gücü oldular. Yeniçerilerin ateş gücü ve disiplini, Varna, Başkent, Çaldıran, Mercidabık ve Mohaç dâhil olmak üzere birçok Osmanlı savaşının seyrini değiştirdi. Ateşli silahların erken benimsenmesi, bu teknolojiye karşı herhangi bir kültürel ya da kurumsal direncin bulunmadığını gösterir. Yeniçeri Ocağı, on altıncı yüzyıl boyunca sürekli genişledi; 1527'de 18.000 olan mevcudu, 1597'de 45.000'e ulaştı."⁷⁴

Streusand'ın devşirme sistemini ideolojik tartışmalardan uzak bir biçimde, hem eleştirel

72 Mehrdad Kia, age., s.107.

73 Douglas E. Streusand, Müslüman Barut İmparatorlukları, Çev. Azime Özeren, Ketebe yayınları, İstanbul 2025, s.129-130.

74 Douglas E. Streusand, age., s. 130.

hem de işlevsel boyutlarıyla ele aldığı vurgulanabilir. Özellikle devşirme sisteminin bir yandan ailelerden koparılan çocuklar üzerinden işleyen sert bir devlet pratiği olduğunu kabul ederken, diğer yandan bu çocuklara Osmanlı askerî ve idarî elitine yükselme imkânı sunduğunu belirtmesi, sistemin tarih yazımında sıkça tartışılan çift yönlü karakterini ortaya koymaktadır.

Douglas E. Streusand'ın değerlendirmeleri, devşirme sisteminin yalnızca asker temin eden bir mekanizma olarak değil, Osmanlı Devleti'nin merkezî elit üretim modelinin temel unsurlarından biri olarak işlediğini göstermektedir. Tarihçinin özellikle vurguladığı husus, sistemin sert ve zorlayıcı karakteri ile sunduğu toplumsal yükselme imkanlarını aynı analitik düzlemde ele almasıdır. Gerçekten de devşirme uygulaması, Hristiyan ailelerden çocukların alınmasını esas alan zorunlu bir insan kaynağı politikası olmakla birlikte, bu çocuklara dönemin sosyal şartları içerisinde ulaşılması son derece güç olan askerî, idarî ve siyasî kariyer fırsatları da sunmaktaydı. Bu yönüyle sistem, Osmanlı merkezileşmesinin insan kaynağı boyutunu oluşturan özgün kurumsal araçlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Streusand'ın dikkat çektiği bir diğer önemli husus, devşirme çocuklarının yeteneklerine göre farklı eğitim kanallarına yönlendirilmesidir. En başarılı ve kabiliyetli olanların Enderun'a ayrılması, Osmanlı yönetiminin insan kaynağını sistematik bir eleme ve sınıflandırma sürecinden geçirdiğini göstermektedir. Böylece saray için yetiştirilen idarî elit ile askerî teşkilata yönlendirilen kapıkulu unsurları birbirinden ayrılmakta, devletin farklı kurumları için ihtiyaç duyulan nitelikli personel kontrollü biçimde üretilmekteydi. Bu durum, Osmanlı bürokrasisinin liyakat temelli seçicilik anlayışının en belirgin tezahürlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Tarihçinin devşirmelerin aileleriyle bağlarını tamamen kaybetmediklerine yönelik tespiti de dikkat çekicidir. Zira son dönem tarih yazımında yapılan araştırmalar, üst düzey görevlere yükselen birçok devşirme kökenli devlet adamının doğdukları bölgelerle veya aile çevreleriyle çeşitli düzeylerde ilişkilerini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, devşirme sisteminin mutlak bir kültürel kopuş üretmediğini; aksine Osmanlı kimliği içerisinde yeni bir aidiyet inşa ederken geçmiş aidiyetlerin bazı izlerini de muhafaza edebildiğini ortaya koymaktadır.

Streusand'ın yeniçerilere ilişkin değerlendirmeleri ise Osmanlı askerî tarihinin en önemli dönüşümlerinden birine işaret etmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın ateşli silahları erken dönemde benimsemesi ve bunları kurumsal disiplin içerisinde kullanması, Osmanlı askerî üstünlüğünün temel kaynaklarından biri olmuştur. Nitekim Varna, Çaldıran, Mercidâbık ve Mohaç gibi imparatorluk tarihinin kritik muharebelerinde yeniçerilerin ateş gücü ve disiplinli savaş düzeni belirleyici rol oynamıştır. Streusand'ın da belirttiği üzere, Osmanlı askerî teşkilatının ateşli silahlara karşı kültürel veya kurumsal bir direnç göstermemesi, devletin askerî yenilikleri pragmatik bir anlayışla benimseyebildiğini göstermektedir. Ayrıca XVI. yüzyıl boyunca Yeniçeri Ocağı'nın sayısal olarak hızlı biçimde büyümesi, imparatorluğun genişleyen askerî ve idarî ihtiyaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. 1527 yılında yaklaşık 18.000 olan ocak mevcudunun yüzyılın sonuna doğru 45.000 seviyelerine ulaşması, Osmanlı savaş makinesinin ulaştığı ölçeği ve devşirme sisteminin bu yapıyı besleyen temel insan kaynağı rezervi hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Böylece devşirme mekanizması yalnızca bireysel kariyerlerin şekillendiği bir eğitim sistemi değil, aynı zamanda imparatorluğun askerî kapasitesini sürdüren stratejik bir devlet politikası niteliği kazanmıştır. Sonuç olarak Streusand'ın değerlendirmeleri, devşirme sisteminin zorunlu insan temini, sosyal hareketlilik, elit yetiştirme ve askerî modernleşme gibi birbirini tamamlayan birçok boyutu aynı anda bünyesinde barındırdığını göstermektedir. Bu yönüyle sistem, Osmanlı Devleti'nin klasik

çağdaki askerî ve idarî başarısının temel kurumsal sütunlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Sistemin ilk asırlarındaki pratik yansımalarını bizzat içeriden deneyimleyen yeniçeri Konstantin Mihailoviç, gemilerde gerçekleştirilen deniz-savaş talimlerini ve iç oğlanların mutfak-hazine gibi saray içi uzmanlık alanlarındaki görev dağılımlarını şu şekilde aktarmaktadır:

*“Kime emanet edildiyse, o kişi oğlanları yetiştirmekle ve sonrada kendisine söylenen yere yollamakla mükelleftir. Ardından kabul edilenleri gemilere bindirirler. Oğlanlar orada dövüşmeyi öğrenir ve savaş talimi yaparlar. O vakitten sonra padişah onlarla alakadar olur, ulufelerini öder. En iyilerini sarayına seçer ve ulufelerini arttırır. Gençler yaşlılara hizmet etmek zorundadır. Akil baliğ olanlar daha önce söylendiği gibi kalelere yerleştirilir.”*⁷⁵

*“Yemeği hazır edenlere "çeşnigirler" denir. Seksen çeşnigir, "çeşnigir başı" idaresindedir. Ustaları günlük iki, diğerleri tam veya yarım altın alır. "İç oğlanlar" denilen elli kadar mabeyinci bulunur. Ağaları "kilercibaşı"na günlük iki altın, yamaklarına ise yarım altın ödenir. Bunlar aynı zamanda atların yemlerini de takip eder. Padişah, kendine ait bin at bulundurur. Büyük bir savaş halinde eyer ve koşumlarıyla beraber bu atları dağıtır. İki yüz seyis bu atların tumarını üstlenir. Bunların ayrıca padişah tarafından kendilerine verilmiş atları da vardır. Seyislerin her biri sekiz günde bir altın alır. Bunların büyük beylerine "mehterbaşı" denir. Onun ulufesi de günlük iki altındır. Bunun dışında, devlet hazinesini taşıyan altmış tane seçilmiş deve vardır. Her deve, hörgücüne yüklenmiş sandıklarda altmış bin altın taşır.”*⁷⁶

Konstantin Mihailoviç’in aktarımları, Osmanlı kapıkulu sisteminin işleyişini içeriden bir gözlemle sunması bakımından son derece önemli bir birincil tanıklık niteliği taşımaktadır. Yazarın özellikle deniz-savaş talimleri, gemilerde gerçekleştirilen askerî eğitimler ve saray içi uzmanlık alanlarına dair yaptığı tasvirler, kapıkulu sisteminin yalnızca kara ordusuna yönelik bir yapı olmadığını, aynı zamanda çok katmanlı bir askerî-iktisadî organizasyon olduğunu göstermektedir.

Mihailoviç’in anlatısında dikkat çeken ilk unsur, devşirme kökenli çocukların eğitiminin hiyerarşik ve aşamalı bir sistem içerisinde yürütülmesidir. Çocukların önce belirli görevlilere teslim edilmesi, ardından gemilerde askerî talime tabi tutulmaları ve en yeteneklilerinin saray hizmetine ayrılması, Osmanlı kul sisteminin liyakat ve seçicilik esasına dayanan yapısını ortaya koymaktadır. Bu süreçte bireylerin yaş, yetenek ve fiziksel yeterliliklerine göre farklı kurumsal yapılara yönlendirilmesi, imparatorluk ölçeğinde planlanmış bir insan kaynağı yönetimini işaret etmektedir.

Seyyahın özellikle vurguladığı bir diğer husus, Enderun ve saray içi hizmet birimlerinin son derece detaylı bir iş bölümü üzerine kurulmuş olmasıdır. Çeşnigirler, kilercibaşılar, mabeyinciler ve seyisler gibi farklı görev grupları, saray ekonomisinin ve günlük işleyişinin son derece karmaşık bir bürokratik düzen içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bu yapı, yalnızca askerî eğitim değil, aynı zamanda saray içi lojistik, beslenme, at bakımı ve hazine yönetimi gibi alanlarda da uzmanlaşmış bir hizmet sınıfının varlığını ortaya koymaktadır.

Mihailoviç’in metninde yer alan ulufe sistemi ve maaş düzenine ilişkin bilgiler, kapıkulu askerlerinin devletle olan bağının doğrudan maaş ve sadakat ilişkisi üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Düzenli ödeme sistemi, askerî sınıfın padişaha bağlılığını kurumsal olarak garanti

75 Konstantin Mihailoviç, age.s.115.

76 Konstantin Mihailoviç, age., s.116-117.

altına alan temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak burada verilen sayısal verilerin ve özellikle hazine taşınmasına ilişkin ifadelerin, dönemin anlatı geleneği içinde abartılı unsurlar içerebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Seyyahın dikkat çektiği bir başka önemli husus, padişahın savaş ve barış dönemlerinde askerî kaynakları doğrudan kontrol edebilme kapasitesidir. Atların dağıtılması, sefer organizasyonu ve lojistik sistemin merkezden yönetilmesi, Osmanlı askerî yapısının merkezîleşmiş karakterini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, kapıkulu sisteminin yalnızca bir askerî örgütlenme değil, aynı zamanda imparatorluk ekonomisi ve idaresiyle bütünleşmiş bir devlet mekanizması olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Konstantin Mihailoviç'in anlatısı, Osmanlı devşirme ve kapıkulu sisteminin hem eğitim hem de lojistik boyutlarını içeriden bir perspektifle ortaya koyması bakımından oldukça değerlidir. Bununla birlikte metin, bireysel deneyimlere dayalı olması nedeniyle yer yer abartılı veya genelleyici unsurlar içerebilmektedir. Bu nedenle tarihsel analizde, diğer kaynaklarla karşılaştırmalı biçimde kullanılması gereken önemli bir tanıklık niteliğindedir.

1502'de bölgede bulunan Giovan Antonio Menavino da çömez adı verilen acemi oğlanların aldıkları yevmiyeleri, yıllık giyim istihkaklarını ve törensel donanımlarını şu sözlerle kaydetmektedir:

“Bu çocukları mektebe kaydettirirler, onlara Türk dilini öğretirler ve seneler geçtikçe kimin askerliğe daha münasip olduğuna bakarlar ve münasip bulduklarını çömez olarak yeniçeri ağasına götürürler. Çömezlere (acemi oğlanlara) günde iki akçe maaş bağlanır. Diğerleriye umumiyetle günde beş veya altı akçe alır. Senede bir defa hepsine koyu mavi kumaştan bir üniforma verilir. Sultan savaşa gittiğinde kendilerine çeki düzen versinler diye on duka altını alırlar. Hepsi yaya giderler, başlarında omuzlarının yarısına kadar sarkan beyaz keçeden bir bere bulunur. Her sabah Sultan bir şey emretmiş mi diye kumandanın evinde buluşurlar. Bu kumandana günde beş yüz akçe, senede beş defa elbise, silahlar ve evinde yemek yapılması için gerekli eşyalar verilir. Sultan ona ne gerekiyorsa verir.”⁷⁷

2.4. Sopa, Sefer ve Sabır: Baron Wratislaw ve Hans Dernschwam Anlatıları

16. yüzyıl ortalarının en kıymetli seyahatname yazarlarından Hans Dernschwam, sarayda ve şehirde asayiş sağlayan acemi oğlanların idari muafiyetlerini ve ellerinde taşıdıkları ikonik asaları şu şekilde tahlil etmektedir:

“Bunlar orada Türkçe konuşma, okuma, yazma, cirit oynama öğrenirler. Padişah yeniçerileri, kapıcıları, çavuşları, beyleri, paşaları, sipahileri ve sancaktarları sarayda yetişen acemi oğlanları arasından seçer. Bunlar sarayda ve Türk memleketlerinde en başta gelen kimseler olurlar. Her biri unvanlarına göre görev yaparlar. Padişahın sarayında devamlı kalan yeniçerilerin sayısı 10-12 bindir. Bunlar en iyi muharıplerdir. Silah atmasını, ok atmasını, kılıç ve mızrak kullanmasını talim edip öğrenmişlerdir. Daima padişahın maiyetinde bulunurlar, nöbet değiştirirler, sarayda ve şehirde silah taşımazlar. Ellerinde bir kulaç uzunluğunda sopa vardır. Şehirde devriye gezenlerin bu sopa ellerindedir. Devriye görevi yapmadıkları zaman sopasız dolaşırlar. Padişahın başka hiç kimseden korkuları yoktur. Zira onları hiçbir üst makam ne paşa ne de kadı cezalandıramaz...”

şeklinde vurgu yapmaktadır."⁷⁸

Hans Dernschwam'ın gözlemleri, devşirme sisteminin nihai çıktısı olan kapıkulu askerlerinin yalnızca savaş meydanlarında görev yapan bir askerî sınıf olmadığını, aynı zamanda Osmanlı başkentinin güvenlik ve asayiş düzeninin temel unsurlarından biri olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Seyyahın aktardığı bilgilerden, acemi oğlanlarının ve yeniçerilerin eğitim süreçlerinde yalnızca askerî beceriler değil, Türkçe okuma-yazma, cirit ve saray protokolü gibi çok yönlü nitelikler kazandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, Osmanlı yönetiminin devşirme kökenli insan kaynağını yalnızca savaşçı olarak değil, devlet hizmetinin farklı kademelerinde görev alabilecek çok yönlü bir yönetici ve asker profili olarak yetiştirdiğini göstermektedir.

Dernschwam'ın özellikle dikkat çektiği hususlardan biri, başkentte görev yapan yeniçerilerin barış zamanında silah taşımamalarına rağmen şehir güvenliğini sağlamaya devam etmeleridir. Seyyahın sözünü ettiği ve bir tür otorite sembolü olarak kullanılan uzun asalar, klasik dönem Osmanlı şehir hayatında kapıkulu askerlerinin kolluk kuvveti niteliğini temsil etmekteydi. Bu uygulama, devletin merkezî otoriteyi koruma amacıyla askerî gücün gündelik şehir yaşamında kontrolsüz biçimde kullanılmasını önlemeye çalıştığını göstermektedir. Böylece yeniçeriler bir taraftan güvenlik hizmeti yürütürken diğer taraftan silahlı güç kullanımının sınırlandırılması yoluyla kamu düzeni muhafaza edilmekteydi.

Anlatının en dikkat çekici yönlerinden biri ise yeniçerilerin hukukî statüsüne ilişkin verdiği bilgilerdir. Dernschwam'ın belirttiği üzere, kapıkulu askerleri taşradaki sıradan askerî unsurlardan farklı olarak doğrudan padişahın kulları kabul edilmekte ve bu sebeple yerel idarecilerin yetki alanı dışında değerlendirilmekteydi. Paşaların veya kadıların doğrudan müdahale edememesi, kapıkulu ocaklarının merkezî otoriteye bağlı müstakil bir kurumsal yapı olarak teşkilatlandığını göstermektedir. Bu durum, Osmanlı merkezileşme siyasetinin önemli bir sonucudur. Zira padişah, taşra güç odaklarından bağımsız ve yalnızca kendisine bağlı bir askerî sınıf oluşturarak devlet otoritesinin devamlılığını güvence altına almayı hedeflemiştir.

Seyyahın "padişahın başka hiç kimseden korkuları yoktur" şeklindeki ifadesi de bu kurumsal ilişkinin yabancı bir gözlemci tarafından nasıl algılandığını göstermektedir. Her ne kadar bu ifade bir ölçüde abartılı bir üslup taşısa da, kapıkulu askerlerinin doğrudan hükümdarın şahsına bağlı olmaları ve idarî-hukukî açıdan ayrı bir statüye sahip bulunmaları, Osmanlı askerî teşkilatının en karakteristik özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Dernschwam'ın anlatısı, devşirme sisteminin yalnızca insan devşiren ve eğiten bir mekanizma olmadığını; aynı zamanda merkezî devlet otoritesine sadakat temelinde şekillenen, özel hukukî imtiyazlara sahip ve şehir güvenliğinde aktif rol oynayan bir askerî-siyasi sınıf meydana getirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle anlatı, kapıkulu ocaklarının Osmanlı merkezî yönetim anlayışı içerisindeki yerini anlamak bakımından önemli bir tanıklık niteliğindedir.

Sistemin taşradaki olgunlaşma ve fiziksel mukavemet aşamalarını anlatan Bohemyalı diplomat Baron Wratislaw ise, zekâ ve fiziki yetenek seviyesi düşük olan çocukların Anadolu çiftçilerine satılarak "soğuğa ve sıcağa dayanıklı hale getirilme" süreçlerini ve ardından savaş meydanlarındaki keşif kolu rollerini çarpıcı biçimde tasvir eder:

78 Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Özen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.90.

“Aralarında en çok göze çarpanlar padişahın hizmetine, daha az parlak olanlarsa paşaların ve diğer devlet memurlarının hizmetine verilmek üzere ayrılırlar. Düşük zekâ seviyesine sahip olan ve gelecek vaat etmeyenler de Rumeli ve Anadolu'ya gönderilir, onları satın almak için bir düka altınını gözden çıkaranlara satılırlar. Gönderildikleri yerde yeterince olgunlaşana, on sekiz, yirmi yaşlarına gelene kadar tutulur, bu süreçte kendileri için belirlenen görevler doğrultusunda, yoksulluğa, soğuğa ve sıcağa dayanıklı olacak şekilde yetiştirilirler. Çocukları alanlar, onları belirli aralıklarla sultanın huzuruna getirmek ve buldukları bölgenin Kadı'sına sağlık durumları hakkında bilgi vermek zorundadırlar. Kadılar, bu çocuklarla ilgili kayıt tutarlar ve öldüğü beyan edilenleri kayıt defterinden silerler. Yaşları yirmiye bulduğunda, sıcaktan, güneşten kapkara olmuş, en zor işlere alışmış olan bu çocuklar dağıtıldıkları yerlerden toplanarak İstanbul'a getirilirler. Burada fizik olarak en güçlüleri acemi ocağına alınarak, deneyimli yeniçerilerin emri altında ateş atmeyi, kılıç kullanmayı, hendekleri aşmayı ve duvarlara tırmanmayı öğrenirler. Deneyimli yeniçerilerin kendilerine verdiği bütün emirlere itaat etmek zorundadırlar. Onların yemeklerini hazırlamak, odun kesmek ve ülke savaş durumunda değilken onların her türlü hizmetini karşılamak zorundadırlar.”⁷⁹

“Savaş durumundaysa kıdemli yeniçerilerle birlikte savaşa giderler. Orada da onların emri altındadırlar. Çadırlarını kurmak, erzak ve levazım taşıyan develerine, katırlarına bakmak zorundadırlar. Savaş sürecinde, çarpışmalarda keşif kolu olarak görev yaparlar, kahramanlık ve dayanıklılıklarını sergilemek konusunda adeta birbirleriyle yarışır. Yiğitliklerini ispat edip ön plana çıkmadıkları sürece kıdemli yeniçeri unvanını alamazlar. Bu unvanı aldıktan sonra, tıpkı daha önce kendilerinin yaptığı gibi yeni gelen acemiler onlara hizmet etmekle yükümlüdürler. Osmanlı ordusunun en cesur, en korkusuz savaşçıları işte bu devşirilmiş çocuklar arasından çıkar ve Osmanlı İmparatorunun en güvendiği askerleri de onlardır. Yeniçerileri ilk kez burada, Estergon' da, saygıdeğer elçimizin elini öpüp, emrine amade olduklarını belirttiklerinde gördüm. Onlarla ilgili bu detaylı bilgilere, küçük yaşlardan itibaren nasıl yetiştirildiklerine, keyfe değil işe odaklanmaya alıştırdıklarına ve böyle güçlü askerlere dönüştüklerineyse sonradan İstanbul'da bizzat şahit oldum.”⁸⁰

Baron Wratislaw'ın gözlemleri, devşirme sisteminin başkentteki eğitim kurumlarından önce başlayan ve taşrada uzun yıllara yayılan hazırlık safhasını anlamak bakımından son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Seyyahın anlatısında dikkat çeken ilk husus, devşirme çocuklarının yetenek ve kabiliyetlerine göre farklı kategorilere ayrılmasıdır. Saray ve üst düzey devlet hizmetleri için ayrılan seçkin adayların dışında kalan çocukların Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman ailelerin yanına gönderilmeleri, Osmanlı yönetiminin insan kaynağını kademeli bir eğitim ve eleme sürecinden geçirdiğini göstermektedir. Böylece adaylar hem Türkçe öğrenmekte hem de gündelik hayat içerisinde Türk-İslam kültürüyle bütünleşerek ileride üstlenecekleri askerî görevler için hazırlanmaktaydılar.

Wratislaw'ın anlatısında öne çıkan ikinci unsur, devletin taşradaki devşirme nüfusu üzerindeki denetim kapasitesidir. Çocukların belirli aralıklarla resmî makamlara gösterilmesi, sağlık durumlarının kadılar tarafından takip edilmesi ve ölüm gibi durumların kayıt altına alınması, Osmanlı bürokrasisinin devşirme kökenli insan kaynağını sürekli gözetim altında tuttuğunu ortaya

79 Baron Wratislaw, age, s.17.

80 Baron Wratislaw, age, s.17-28.

koymaktadır. Bu uygulama, devşirme sisteminin yalnızca bir toplama mekanizması olmadığını; aksine merkezden taşraya kadar uzanan kapsamlı bir kayıt ve denetim ağıyla desteklendiğini göstermektedir. Nitekim eşkâl defterleri, yoklama kayıtları ve kadı denetimleri birlikte değerlendirildiğinde, devletin bu insan kaynağını stratejik bir unsur olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Seyyahın tasvir ettiği fiziksel olgunlaşma süreci de sistemin askerî mantığını anlamak açısından önemlidir. Tarımsal faaliyetler, ağır bedenî çalışmalar ve taşra hayatının zorlu şartları içerisinde yetişen gençler, yalnızca ekonomik üretime katkı sunmamakta; aynı zamanda askerlik mesleğinin gerektirdiği dayanıklılık, sabır ve mukavemeti de kazanmaktaydılar. Wratislaw'ın "güneşten kapkara olmuş" şeklindeki ifadesi, bu gençlerin uzun yıllar süren emek ve disiplin sürecinin sembolik bir tasviri olarak değerlendirilebilir. Böylece taşra dönemi, devşirme adaylarının fiziksel ve kültürel dönüşümünü sağlayan bir hazırlık evresi niteliği taşımaktaydı.

Anlatının dikkat çektiği bir diğer husus, askerî yükselişin doğrudan hizmet ve başarı esasına bağlanmış olmasıdır. Acemi Ocağı'na alınan gençlerin deneyimli yeniçerilerin gözetiminde eğitim görmeleri, onların yalnızca savaş tekniklerini değil, aynı zamanda ocak kültürünü ve askerî hiyerarşiyi öğrenmelerini sağlamaktaydı. Wratislaw'ın savaş dönemlerinde bu gençlerin ön saflarda görev aldıklarını ve cesaretlerini kanıtlamak zorunda olduklarını belirtmesi, yeniçeriliğin yalnızca bir statü değil, aynı zamanda uzun bir sınanma sürecinin sonunda elde edilen bir ayrıcalık olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu durum, Osmanlı askerî sisteminde liyakat, tecrübe ve hizmet esaslarının önemini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Wratislaw'ın anlatısı, Osmanlı askerî gücünün temelinde disiplinli ve uzun süreli bir insan yetiştirme stratejisinin bulunduğu işaret etmektedir. Seyyahın gözünde yeniçerileri diğer askerî topluluklardan ayıran temel unsur, onların çocukluk döneminden itibaren zorlu yaşam şartları altında yetiştirilmeleri, sıkı bir eğitimden geçirilmeleri ve merkezî otoriteye güçlü bir bağlılıkla donatılmalarıdır. Bu nedenle anlatı, devşirme sisteminin yalnızca asker temin eden bir mekanizma değil; bireyleri uzun yıllar boyunca dönüştürerek imparatorluğun askerî ve idarî ihtiyaçlarına uygun hale getiren kapsamlı bir kurumsal yapı olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Wratislaw'ın gözlemleri, devşirme sisteminin taşradaki eğitim aşamasını, bürokratik denetim mekanizmalarını ve askerî kariyer basamaklarını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle anlatı, Osmanlı Devleti'nin insan kaynağını çocukluk döneminden itibaren takip eden, eğiten, denetleyen ve nihayetinde askerî hizmete yönlendiren uzun vadeli kurumsal stratejisini anlamak açısından önemli tanıklıklardan biri olarak değerlendirilebilir.

2.5. Medrese-Enderun Gerilimi ve Dönüşüm Sancıları

1573-1576 kesitinde payitahtta bulunan Stephan Gerlach, 1574 yılının sadece ocak ayında başkente getirilen çocuk sayısının 8.000 gibi devasa bir rakama ulaştığını belirteret, bunların taşradaki el sanatları ve saray eğitimi arasındaki dağılım kanallarını Mathias'ın şahitliği üzerinden doğrulamaktadır:

"1574 yılının ocak ayında 8.000 çocuk getirilmiştir. Bunlar başlarına sarı, sivri külahlar geçirirler, her sene kendilerine dayanıklı mavi kumaştan giysiler verirler. Acemioğlanlar, başlangıçta iki akçe gündelik alırlar ve bu miktar sürekli artar. Gençlerin bazıları el sanatları öğrenirler, bazıları hayvanların bakımında ve gözetiminde kullanılırlar, bazıları da hizmet etmeleri için kibar ailelerin yanına verilip, orada nazik ve terbiyeli davranmayı öğrenirler, sonunda da padişahın hizmetine girerler. Mathias, acemi oğlanlar hakkında bize bilgi verdi. Bunları Mora,

Epir, Arnavutluk ve Anadolu gibi yörelerden toplamakla görevli olan kişi, o yörelere bir yazı gönderir ve oranın papazından bulunduğu yerleşimde kaç tane konutun ya da hanenin bulunduğunu bildirmesini istemiş. Türkler buna göre o yöreden kendilerinin uygun gördüğü sayıda acemi oğlan talep ederlermiş.”⁸¹

1574-1595 yıllarında Sarayda görev yapan Yahudi hekim Domenico Hierosolimitano ise, tarih metodolojisinde nadiren kavramsallaştırılan Enderun ve Medrese eğitim sistemleri arasındaki yapısal ve sosyal gerilimi mükemmel bir analitik vizyonla çözümler:

“Osmanlının özünde iki eğitim sistemi vardır: onun vekili olacak Sultan’ın genç kölelerinin en iyilerine verilen Saray’daki zor ve şümüllü bir eğitim; ve düşünsel olarak titiz, lakin sosyal açıdan daha az disiplinli İmparatorluğun alimler ve hakimler, müderris ve bürokratlarını çıkaran cami okullarının veya medreselerin eğitimi. Öğrencileri Devşirmenin en iyi kısmı olduğundan ilk sistem tamamen kapalıydı. Fakat ikincisi yeterli zekaya sahip bütün Müslüman tebaaya sonuna kadar açıktı. İki sistemin sonunda da devletin sınırlı sayıda önemli mevki vardı, fakat hala garantisi olan muteber bir terfi elde etmekte başarısız olanlar ile birlikte saray öğrencileri katı bir seçim süreciyle yükselirken medrese öğrencileri yardımcı öğretmen (danişment) veya katipten başka hiçbir terfi garantisi olmaksızın uzun ve meşakkatli bir mücadeleyle karşılaşarlardı. Bu medrese öğrencilerinin “oldukça hilekar” olmaları gibi modern Türkiye’de öğrenci asayişsizliğinin üzücü tarihi sürpriz değildir. Bir dereceye kadar ikisi de haddinden fazla öğrenci için çok az sayıda ödüllü ve kaybedenlere hiçbir tesellisi olmayan acımasız bir yarış içinde çalışmalarının sonucudur.”⁸²

“Medrese eğitiminin temeli Kuran ve ondan kaynaklanan çalışmalardı. Bu çalışmalar toplu halde ilim olarak bilinirdi ve bunlara hakim olanlara ulema denirdi; Sultan’ın saray eğitilmiş memurlarına güçlü bir “teftiş ve denge” sağlardı. Bütün büyük külliyelerin birkaç medresesi vardır. (Fatih’in sekiz ve Süleymaniye’nin yedi taneydi.) Daha büyük camilerin çoğunun bir medresesi vardı ve çok sayıda medrese bağımsız müesseselerle birlikte planlanmıştı (gerçi cami ile bağlantılıdır). Dominic sibyan mekteplerini de dâhil etmemiş olsaydı, ama bu kuşkuludur zira öğrencilere softa diyor, yüz yirmi gerçek rakamın yaklaşık iki katıdır.” “...Öğrencilere verilen oda, birkaç öğrencinin paylaştığı küçük bir hücredir. Buna mukabil cami veya külliye başlıklarından eğitilir, beslenir, giydirilirdiler ve yatılı olmayan öğrenciler de derslere katılabilirdi.”⁸³

“Medrese otoriterleri onları teslim edene kadar öğrenciler askerlikten muaftırlar, ancak öğrenci camiasının bir üyesindense bir devlet memuru olacağının daha muhtemel olmasının ihtimali haricinde “başlarındakinin” kim olabileceğini tahmin edemiyorum.”⁸⁴

Domenico Hierosolimitano doğrudan Osmanlı’nın elit üretim mekanizmalarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Domenico Hierosolimitano’nun gözlemleri, Osmanlı eğitim ve yönetim sisteminin iki temel insan kaynağı üretim mekanizmasını karşılaştırmalı biçimde ele alması bakımından diğer seyyah anlatıları arasında müstesna bir yere sahiptir. Seyyah, Osmanlı devlet düzeninin yalnızca devşirme sistemi üzerinden açıklanamayacağını; aksine saray merkezli Enderun eğitimi ile medrese temelli ilmiye eğitiminin birbirini dengeleyen iki ayrı elit üretim

81 Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü 1573-1576, C.I, Editör: Kemal Beydilli, Çev. Turkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.100-222.

82 Domenico Hierosolimitano, age., s.156-157.

83 Domenico Hierosolimitano, age., 157.

84 Domenico Hierosolimitano, age., s.158.

modeli oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle anlatı, Osmanlı devlet yapısının kurumsal çoğulculuğunu ve bürokratik denge mekanizmalarını anlamaya imkân veren önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Hierosolimitano'nun dikkat çektiği en önemli hususlardan biri, Enderun ile medrese arasındaki yapısal farklılıktır. Enderun sistemi, devşirme kökenli seçilmiş bireylerin kabul edildiği kapalı ve yüksek derecede kontrollü bir eğitim modeli olarak faaliyet göstermekteydi. Bu sistemin temel amacı, doğrudan doğruya merkezî idareye ve padişaha bağlı askerî ve idarî elitler yetiştirmektir. Buna karşılık medreseler, teorik olarak bütün Müslüman tebaaya açık olan ve ilmiye sınıfının insan kaynağını oluşturan kurumlardı. Böylece Osmanlı Devleti, bir taraftan kul kökenli yönetici ve askerî elitleri Enderun vasıtasıyla yetiştirirken, diğer taraftan hukukî ve dinî otoriteyi temsil eden ulema sınıfını medreseler aracılığıyla üretmekteydi.

Seyyahın analizinde dikkat çeken bir diğer nokta, her iki eğitim sisteminin mezunlarına sunduğu kariyer imkanlarındaki farklılıktır. Hierosolimitano'ya göre Enderun öğrencileri son derece sert ve seçici bir eğitim sürecinden geçmelerine rağmen, başarılı oldukları takdirde devlet hiyerarşisinde yükselme ve önemli görevlere atanma konusunda çok daha avantajlı bir konuma sahiptiler. Buna karşılık medrese öğrencileri uzun yıllar süren eğitimlerini tamamladıktan sonra dahi sınırlı sayıdaki kadrolar için yoğun bir rekabet ortamıyla karşı karşıya kalmaktaydılar. Bu tespit, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı toplumsal yapısında belirginleşen istihdam baskısını ve eğitilmiş nüfus fazlasını anlamak açısından son derece önemlidir. Nitekim seyyahın dikkat çektiği bu yapısal sorun, sonraki yüzyıllarda Osmanlı taşrasında görülen toplumsal huzursuzlukların arka planını açıklayan önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Medrese öğrencileri arasında artan işsizlik, yükselme beklentilerinin karşılanamaması ve sınırlı sayıdaki devlet kadrosu için verilen mücadele, özellikle XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Softa hareketleri ve Celâli karışıklıklarıyla ilişkilendirilebilecek sosyo-ekonomik dinamikleri görünür kılmaktadır. Bu açıdan Hierosolimitano'nun gözlemleri, yalnızca bir eğitim sistemi tasviri değil, aynı zamanda Osmanlı toplumundaki gerilim hatlarını açıklayan erken dönem bir sosyal analiz niteliği taşımaktadır.

Anlatının belki de en dikkat çekici yönü, ulemanın saray kökenli yöneticilere karşı bir denge unsuru olarak konumlandırılmasıdır. Seyyahın ifadesiyle medreselerde yetişen ulema sınıfı, padişahın kul sisteminden gelen bürokratlarına karşı bir tür “teftiş ve denge” işlevi görmektedir. Bu gözlem, Osmanlı devlet yapısında seyfiye, kalemiye ve ilmiye arasında kurulan güç dengesinin yabancı bir gözlemci tarafından da fark edildiğini göstermektedir. Gerçekten de Osmanlı siyasi geleneğinde askerî-idarî otoriteyi temsil eden kul kökenli yöneticiler ile hukukî meşruiyeti temsil eden ilmiye sınıfı arasındaki karşılıklı ilişki, devlet mekanizmasının en önemli denetim unsurlarından birini oluşturmaktaydı.

Genel olarak değerlendirildiğinde Hierosolimitano'nun anlatısı, Osmanlı eğitim sistemini yalnızca bir öğretim meselesi olarak değil, devletin elit üretim stratejileri, toplumsal hareketlilik imkanları ve güç dengeleri bağlamında ele alan son derece ileri bir gözlem niteliğindedir. Seyyahın tespitleri, Enderun ve medrese kurumlarının birbirine rakip değil, farklı toplumsal tabanlardan beslenen ve devlet mekanizmasının farklı ihtiyaçlarını karşılayan iki tamamlayıcı yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle anlatı, Osmanlı devlet felsefesinde askerî-idarî elit ile dinî-hukukî elit arasındaki ilişkinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Hans Jacop Breuning devşirmelerin görevlerini şu şekilde açıklamıştır:

Devşirmeler, hükümdarın özel hizmetlerini yerine getirmek üzere eğitim görürler. Hükümdarın ayakkabılarının bakımını üstlenen uşağa chiuhter (rikaptar), ok ve yay gibi silahlarından sorumlu görevliye silahtar, hükümdarın kaftanını taşıyana çuhadar, su fiçisından sorumlu olana serattar (ibrikdar) ve hizmetkarların başındaki görevliye de (has) odabaşı denir. Saray görevlileri, diğer görevlilere kıyasla daha iyi at bindiklerinden, onlara en kıymetli atlar emanet edilir.⁸⁵

1579'da Osmanlı topraklarında bulunan Alman seyyah Hans Jacop Breuning devşirmelerin aldıkları eğitimi şu şekilde anlatmaktadır:

“Türkçe, Arapça ve kuran dersini alırlar, at binmeyi, ok atmayı, kılıç kullanmayı öğrenirler. Bu gençler çok gösterişli ipek giysiler giyerler ve sarayda yemek yerler. Aralarında yetenekli ve becerikli olanlar, önemli devlet görevlerine atanırlar: Sipahi, subaşı, sancakbeyi, paşa, beylerbeyi ve vezir mevkiine yükselebilirler.”⁸⁶

“Biz Ayasofya Cami'nin yakında oyalanırken, dolaylardaki bir inşatta çalışan, taş, kireç ve kum taşıyan, ayakları prangalı köleler arasında iki kişi yanımıza geldi ve alman olduklarını, birinin Hessen, diğerinin Meissen doğumlu olduğunu, burada sefalet çektiklerini söyleyip bizden yardım istediler, bir Hristiyan olarak, kendilerine bir bağışta bulunmamızı rica ettiler. İkisi de savaş sırasında Macaristan'da Türklere esir düşmüşler. Adamlar sıkıntı ve yoksunluk günlerinde, geçmişteki rahat ve mutlu yaşamlarını anımsayarak çok acı çektiklerini söyleyerek kaderlerinden yakındılar ve bir zamanlar vatanlarındaki soylu kişilerin hizmetindeyken, görevlerini gerektiği gibi istekle yapmadıklarına, görevden kaçmak için fırsat kolladıklarına, kendilerini teslim edilen atlara özenle bakmadıklarına pişman olduklarını, şimdi Hristiyanların ülkesine dönmeleri mümkün olsa, köpeklere bakmaya bile seve seve katlanacaklarını anlattılar. Biz onlarla bir süre daha konuşmak istediyssek de çok geçmeden iki Türk görevli gelip, onları kırbaçlayarak işlerinin başına dönmeye zorlandı.”⁸⁷

Alman seyyah Hans Jacop Breuning yeniçerileri şu şekilde anlatmaktadır:

“İstanbul'da görülmeye değer yerlerden biri de yeniçerilerin ve acemi oğlanların barındırıldıkları ve eğitildikleri binalardır. Burada kalan öğrencilerin, geceleri dışarı çıkmaları yasaktır. Yasağa uymayanlar çok ağır cezalara çarptırılırlar. Günümüzde yeniçerilerin sayısı 12.000 kadardır. I. Selim ve II. Bayezid zamanında sayılarının 50.000'i bulunduğunu söylüyorlar. Daha önce de bildirdiğim gibi, yeniçeriler çok çocuklu Hristiyan ailelerinden alınmış ve Türk hükümdarına hizmet etmeleri için İslam dininin kurallarına göre yetiştirilmiş çocuklardır. Bazıları kendi istekleriyle din değiştirmişlerdir. Türkler, günümüze kadar elde ettikleri başarıları, yeniçerilerin çok yürekli, çetin savaşçılar olmalarına borçludurlar. Gençlik yıllarında Anadolu'nun zorlu koşullarında, tarlalarda, bahçelerde çalışmış, dağlarda çobanlık yapmış olan bu gençler, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, uykusuzluğa, her türlü olumsuz koşula dayanmaya alıştırmışlardır. İçki içmezler ve gereğinden fazla yemek yemezler. Savaşta yeniçeri ağası adı verilen kumandanlarının emirlerine körü körüne itaat ederler ve büyük yararlıklar gösterirler. Yeniçeri ağası 7.000 duka

85 Hans Jacop Breuning, age., s.102-103.

86 Hans Jacop Breuning, age., s.104.

87 Hans Jacop Breuning, age., s.125.

*geliri olan bir tımar sahibidir. Bunun dışında 10.000 akçe maaşı vardır.*⁷⁸⁸

Hans Jacob Breuning'in anlatıları, diğer seyyahlardan farklı olarak devşirme sisteminin saray hizmetleri, yükselme imkanları ve yeniçeri eğitimi kadar, Osmanlı savaş sisteminin insani sonuçlarına da temas etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Hans Jacob Breuning'in gözlemleri, devşirme sisteminin Osmanlı merkezî yönetimi içerisindeki fonksiyonlarını anlamak bakımından önemli veriler sunmaktadır. Seyyahın özellikle rikâbdar, silahtar, çuhadar, ibrikdar ve has odabaşı gibi saray görevlerine yaptığı vurgu, Enderun eğitiminin nihai hedefinin yalnızca asker yetiştirmek olmadığını, padişahın şahsına ve saray teşkilatına hizmet edecek seçkin bir yönetici sınıfı meydana getirmek olduğunu göstermektedir. Bu görevlerin tamamı hükümdarın günlük yaşamı ve saray protokolü ile doğrudan ilişkili olup, ancak uzun bir eğitim ve güven sürecinden geçmiş kişilere tevdi edilmekteydi. Dolayısıyla Breuning'in aktardığı bilgiler, devşirme kökenli bireylerin Osmanlı merkezî idaresinin en mahrem ve kritik noktalarına kadar yükselebildiklerini ortaya koymaktadır.

Seyyahın eğitim sürecine dair verdiği bilgiler de Enderun sisteminin çok yönlü karakterini teyit etmektedir. Türkçe, Arapça ve dinî eğitimle birlikte at binme, ok atma ve kılıç kullanma gibi askerî becerilerin öğretilmesi, Osmanlı yönetiminin geleceğin devlet adamlarını hem idarî hem de askerî açıdan yetiştirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Breuning'in özellikle yetenekli öğrencilerin sipahilikten vezirliğe kadar uzanan geniş bir kariyer yelpazesine sahip olduklarını belirtmesi, devşirme sisteminin sunduğu sosyal hareketlilik imkanlarını ortaya koymaktadır. Bu durum, farklı etnik ve sosyal kökenlerden gelen bireylerin liyakat ve hizmet esasına dayalı olarak devlet hiyerarşisinin en üst basamaklarına kadar yükselebilmelerine imkân tanıyan Osmanlı kul sisteminin en dikkat çekici yönlerinden biridir.

Breuning'in anlatısında dikkat çeken bir başka husus, yeniçerilerin yetiştirilme biçimine dair yaptığı değerlendirmelerdir. Seyyah, devşirme çocuklarının Anadolu'daki Türk ailelerin yanında geçirdikleri yıllara özel bir vurgu yaparak, onların zorlu çalışma şartları altında fiziksel dayanıklılık kazandıklarını ifade etmektedir. Açlık, susuzluk, yorgunluk ve ağır çalışma koşullarına alışan bu gençlerin daha sonra disiplinli askerler hâline gelmeleri, Osmanlı askerî sisteminin temel insan kaynağı stratejilerinden birini oluşturmaktaydı. Bu gözlem, diğer seyyahların aktardıkları bilgilerle de büyük ölçüde örtüşmekte ve devşirme sisteminin yalnızca din değiştirme veya asker toplama mekanizması olmadığını, aynı zamanda uzun vadeli bir askerî-sosyal dönüşüm süreci olduğunu göstermektedir.

Seyyahın yeniçerilere ilişkin değerlendirmelerinde Osmanlı askerî başarısının temelinde disiplin, sadakat ve dayanıklılık unsurlarını gördüğü anlaşılmaktadır. Yeniçerilerin kumandanlarına mutlak itaat göstermeleri, ölçülü yaşam sürmeleri ve savaş şartlarına karşı dirençli olmaları, Breuning'in dikkatini çeken başlıca özelliklerdir. Bu yönüyle anlatı, XVI. yüzyıl Avrupa kamuoyunda yeniçerilerin neden Osmanlı askerî gücünün temel dayanaklarından biri olarak görüldüğünü anlamaya yardımcı olmaktadır. Nitekim seyyah, Osmanlıların elde ettikleri askerî başarıları büyük ölçüde bu disiplinli askerî sınıfın varlığıyla açıklamaktadır.

Bununla birlikte Breuning'in metninde yer alan Alman savaş esirlerine ilişkin gözlemler de önem taşımaktadır. Ayasofya civarında ağır işlerde çalıştırılan ve zincire vurulmuş esirlerle yaptığı

görüşme, Osmanlı savaş sisteminin diğer yüzünü göstermektedir. Bu bölüm doğrudan devşirme sistemiyle ilgili olmasa da, Osmanlıların savaş esirlerini emek gücü olarak kullanmalarına ve savaşın bireyler üzerindeki etkilerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı zamanda seyyahın bir Hristiyan Avrupalı olarak kaleme aldığı bu satırlar, anlatının duygusal tonunu ve olaylara yaklaşım biçimini de yansıtmaktadır. Bu nedenle söz konusu pasaj, Osmanlı kurumlarının işleyişinden ziyade seyyahın zihinsel dünyasını ve dönemin Avrupa algısını anlamak açısından değerlendirilmelidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Breuning'in anlatıları, devşirme sisteminin saray hizmetlerinden askerî teşkilata, eğitim süreçlerinden sosyal yükselme imkanlarına kadar uzanan geniş işleyişini ortaya koymaktadır. Seyyahın gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin farklı kökenlerden gelen çocukları uzun ve disiplinli bir eğitim sürecinden geçirerek hem merkezî bürokrasi hem de askerî teşkilat için nitelikli insan kaynağına dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu yönüyle anlatı, devşirme sisteminin yalnızca asker temin eden bir kurum değil, aynı zamanda devletin idarî ve askerî elitlerini üreten kapsamlı bir insan kaynağı mekanizması olduğunu teyit eden önemli tanıklıklardan biri olarak değerlendirilebilir.

1592'de Osmanlı topraklarında bulunan Venedikli seyyah Lorenzo Bernardo raporunda acemi oğlanların toplanmasını şu şekilde ele almaktadır:

“Acemi oğlanları tümüyle Hristiyan çocuklarıdır ve yeniçerilerin de çekirdeğidirler. Zira her iki ya da üç yılda bir, Büyük Efendi'nin arzusuna göre, görevlendirilmiş kişiler haraç, yani ülkesinde oturan tüm Hristiyanlardan alınacak vergiyi toplamak üzere imparatorluk boyunca dolaşırlar; Hristiyanlar onu kendi çocuklarının ödemesine mecbur tutulurlar. Çocuklar sayısı üç olan sarayda yetiştirilmek üzere götürülürler. Orada Türk yapılırlar ve din, okuma, yazma ve askeri alıştırma öğrenirler. Oradan çıktıktan sonra çeşitli yerlerde çalıştırılırlar; kimi bahçelerde hizmet görür, kimi denize açılır, kimi çeşitli sanatları öğrenir, kimi de askerlik mesleğine girer. Bunlar da daha sonra, talih ne gösterirse, azeb, sipahi ya da yeniçeri olurlar, fakat daha çok bu okuldan hepsi yeniçeri olarak çıkar. Çünkü acemi oğlanları bunun için kurulmuştur. Büyük Efendi'nin hesabına sayıları 12 bin olarak beslenir ve yetiştirilirler.”⁸⁹

1622-1690 tarihinde İsveçli Claes Ralamb acemi oğlanların eğitimi ve bu süreçte yaptıkları işleri anlatmaktadır:

“Padişahın yaşadığı avluda hizmete alınan Acemi oğlanlar önce eğitilirler. Bunlar Hristiyan ailelerin ilk doğan erkek çocukları olup haraç niyetine verilmek zorundadırlar. Padişah bunların eğitimi için ikisi Beyoğlu'nda, üçüncüsü Edirne'de olan üç büyük ev tahsis etmiştir. Belli bir yaşa gelinceye kadar orada eğitilirler, sonra da oradan alınırlar. İlk altı yıl boyunca bunlara acemi oğlanlar denir ve yüzer kişilik gruplar halinde sırayla sarayda hizmet ederler; odun ve su taşırlar, gerektiğinde İstanbul şehrinin daha aşağılık işlerinde kullanılırlar. Bunların başında İstanbul ağası denen biri vardır. Bu kişi, yeniçeri ağası bulunmadığı zaman Yeniçerilerin de başıdır. Acemi oğlanlar altı yıllarını böyle geçirdikten ve yorgunluk ile ağır işlere alıştıktan sonra, yeniçeri, bostancı ya da içoğlanı olurlar.”⁹⁰

89 Lorenzo Bernardo, “Lorenzo Bernardo'nun Raporu”, Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları, Editörler: Ahmet Önal ve Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s.83.

90 Claes Ralamb, İstanbul'a Bir Yolculuk, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.86-87.

2.6. Sosyal Mobilite ve Siyavuş Paşa Örneği

Alman seyyah Salomon Schweigger (1578-1581), Enderun koğuşlarındaki 14 ve 24 yaş skalalarını detaylandırırken, sistemin liyakate dayalı dikey hareketliliğine (meritokrasi) dair dönemin sadrazamlarından Siyavuş Paşa'nın kariyer seyrini canlı bir örnek olarak sunmaktadır:

“Sarayda özel bir okul da vardır. Burada korsanlar tarafından yakalanıp padişaha sunulan 100 öğrenci okutulur ve Türk gelenekleri, yazı, İslam dininin kuralları öğretilir. Bu okulda iç oğlanları, oda oğlanları gibi görevlilerin içinde yer alacak olan gençler yetiştirilirler. 14 yaşına gelince bu görevlere atanırlar. 24 yaş dolaylarında bu görevden alınıp saraydan da çıkarılırlar ve başka görevlere yerleştirilirler; örneğin sipahi veya sancakbeyi olurlar, zaman içinde, eğer talihleri yaver gider ve padişahın ilgisini çekebilirlerse, paşa bile olabilirler. Benim Türkiye’de bulunduğum süre içinde, bir zamanlar Sultan Selim’in iç oğlanlarından olan birisi, önce yeniçeri ağası, daha sonra (Rumeli) beylerbeyi Avrupa’da en yüksek kumandan, sonunda da paşa konumuna getirildi. Ayrıca Sultan Selim’in kızlarından biriyle evlendirildi ve böylece de padişahın damadı, Sultan Murad’ın eniştesi oldu. Bu kişinin adı Siyavuş Paşa idi.”⁹¹

Kanuni, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde üç kez sadaret makamına yükselen Kanijeli Siyavuş Paşa'nın Schweigger tarafından aktarılan bu biyografik serüveni, devşirme sisteminin yarattığı dikey sosyal hareketliliğin en somut kanıtıdır. Esir pazarından veya taşradaki bir Hristiyan köyünden çıkan bir çocuğun, saray okulu tornasından geçerek imparatorluğun iki numaralı koltuğuna oturması ve hanedana damat (damad-ı şehriyari) olabilmesi, Avrupa feodalitesinin asla tahayyül edemeyeceği, tamamen liyakat ve sadakat odaklı rasyonel bir koridorun varlığını ispatlamaktadır.

Schweigger, acemi oğlanların sefere çıkıldığında orduya lojistik destek sağlayacak olan berberlik, demircilik, terzilik gibi zanaat kollarındaki eğitimlerini aktarırken, sistemin bozulma kanallarına dair Venedik Balyosu Giovanni Moro'nun resmi raporuyla örtüşen şu kritik verileri sunar:

“Osmanlıların tüm devlet teşkilatı gayet akıllıca düzenlenmişti. Çalışan halk, askeri yönetimin egemenliği ve denetimi altındaydı. Bu teşkilatın ayrı ayrı bölümleri (saraya ya da padişaha yakınlık derecesine göre sınıflandırılan) sarayın iç (Enderun) veya dış (Birun) bölümü, merkezin ve eyaletlerin yönetimi, ordu ve din görevlileri hizmet yönünden kesin bir biçimde derecelendirilmişlerdi ve bütün bu bölümler birbirleriyle gayet sıkı bir ilişki içindeydiler.”⁹²

“Yeniçerilerin büyük ölçüde özgürlükleri vardır. Birisini koruma işiyle görevlendirildiklerinde, o kişiye kimse hakaret edemez. Başka yeniçeriler ya da acemi oğlanlar, yanında böyle bir koruması olan birisine şaka yoluyla bile takılamazlar, çünkü kendi aralarında itibarlarını zedelemeye özen gösterirler. Aslında yeniçeriler çok mütevazı ve savaşta yürekli insanlardır, Herodot’un Euterpe adlı eserinde sözünü ettiği, Mısır’da savaşan Calasyries askerlerine benzerler.”⁹³

Nitekim Giovanni Moro da raporunda, paraya ve rüşvete tamah eden taşra memurlarının, menfaat karşılığı Hristiyan çocukları muaf tutup yerli Türklerin çocuklarını ocağa kaydettiklerini, yeniçerilerin de kendi akrabalarını kurallara aykırı sisteme sokarak ocağın askeri nizamını "yoldan

91 Salomon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.170.

92 Salomon Scwheigger, age., s.215.

93 Salomon Schweigger, age., s.181.

çıkardıklarını" tescil etmektedir.

Salomon Schweigger acemi oğlanların çeşitli işlerde görev aldıklarını anlatmaktadır:

“Padişah bunları inşaatlarında, git gel işlerinde niteliksiz uşak olarak kullanır, tıpkı bir koyun sürüsü gibi işe götürülüp getirilirler. Bazıları ise Galata'daki okulda okuma yazma öğrenirler ve daha ilerde resmi görevlere yerleştirilirler. Birkaç yüz genç öğrenci bir arada yaşar. Bazıları da Asya yakasında hayvan çobanı olarak değerlendirilir. Bu yolla açlık susuzluk, soğuk, sıcak ve başka zor koşullara katlanmayı öğrenip savaşa dayanıklı hale gelmeleri sağlanır. Özellikle ıssız bir yerde hayvanlar arasında kendi kendine yetme durumunda kalarak vahşileşmeleri ve acımasız davranmayı öğrenmeleri amaçlanır. Birçokları zanaat öğrenmeleri için zanaatkarların yanına verilirler ve berber, demircilik ya da terzilik gibi, sefere çıkıldığında ihtiyaç duyulabilecek meslekler edinirler. Padişah onlara her yıl sağlam mavi renkli kumaştan giysi ve başlangıçta her birine iki asper gündelik verir. Ücretleri her sene artırılır. Bu gençler ilerde yeniçeri ordusuna katılırlar. Savaşlarda birçok yeniçeri öldürüldüğü zaman ordudaki açıklar bu gençlerle kapatılır. Yeniçerilerden olma çocuklar da doğuştan bu topluluğa ait kabul edilirler ve daha beşikten itibaren onlar için günde iki asper ödenir, yıldan yıla da gündelikleri artırılır.”⁹⁴

2.7. Enderun Koğuşlarının Mikro Yapısı: Jean-Baptiste Tavernier ve John Greaves Anlayışı

17. yüzyılın ortalarında saray hiyerarşisini en ince ayrıntılarına kadar analiz eden Jean-Baptiste Tavernier ve İngiliz astronom-gezgin John Greaves, Enderun bünyesindeki koğuşların (küçük oda, kiler, hazine ve has oda) pedagojik ve idari işleyişini mikro düzeyde resmetmektedirler. Tavernier, ak hadımların (akağalar) yönetimindeki cezai mekanizmaları ve soy bağlarının kurumsal takibini şu sözlerle aktarır:

“İç oğlanlarının dağıtıldığı dört odanın ilki, en kalabalık olanıdır, çünkü buradakiler henüz çok genç ve ilk baskılara karşı çok toydur. Boyutları açısından en büyük olmasına karşın saygınlık açısından en geride kaldığından, bu koğuşa küçük oda denir. İçoğlanları okumayı, yazmayı, İslam dininin ilk temel kurallarını burada öğrenirler, bu odada altı yıl kaldıktan sonra, ikinci odaya, kiler odasına (kiler koğuşu) geçerler; bedensel olarak daha gelişmiş oldukları için, bedensel eğitim almaya başlarlar: Ok atmak, mızrak kullanma ve buna benzer şeyler. Dahası, onlara Türkçeyi kusursuz biçimde konuşmanın yanı sıra, görev alabilecekleri devlet kademelerinde gereksinim duyacakları Arapça ve Farsça da öğretilir. Böylece bu ikinci odada dört yıl geçirdikten sonra üçüncü odaya, hazinedar odaya (hazine koğuşu) geçerler. Padişaha ilk hizmetlerini vermeye giyim konusunda, hamamlarda bu odada başlarlar; burada geçirilen dört yıl boyunca ata binmeyi öğrenir ve yetenekli olunan konularda eksiksiz biçimde eğitilirler. Bu üç odanın da başında bir akağa bulunur. Birinci odanın başında saray ağası vardır, ikinciyi kilerci başı yönetir, üçüncüyse hazinedar başının sorumluluğundadır. Bu son iki odayı kiler ve hazine bölümlerinde daha geniş anlatma olanağı bulacağım. Burada yalnızca her üçü için de geçerli olan bir noktayı söylemekle yetineceğim. Burada eğitilen içoğlanları, ne şimdi söz edeceğim dördüncü odadakilerle ne de kapı ağasının özel izni olmadan ve her şeyi dinleyen bir hadım ağa bulunmadan dışarıdan herhangi birisiyle temas kurabilirler. Belirlenmiş saatler dışında kendi aralarında bile sohbet edemezler. Söz konusu sohbet de büyük bir tevazu ve her işlerinde olduğu gibi tam bir tevekkül içinde gerçekleşir.

Son olarak, hepsinin, hatta ölmüş sadrazam ve paşa oğulları olan beyzadelerin bile sırtında, adı bezden giysiler vardır. Oysa dördüncü odadakiler altın ve gümüş sırmalı elbiseler giyerler; çünkü, bunlar padişahın huzuruna çıkar ve sık sık ona yaklaşırlar."⁹⁵

Tavernier'nin bu anlatısı, Enderun eğitim sisteminin iç işleyişini, kademeli terfi mantığını ve disiplin anlayışını ortaya koyan en ayrıntılı seyyah tanıklıklarından biridir. Özellikle diğer birçok seyyahın genel gözlemlerle yetindiği bir konuda Tavernier, öğrencilerin hangi aşamalardan geçerek saray elitine dönüştürüldüklerini sistematik biçimde aktarmaktadır.

Tavernier'nin gözlemleri, Enderun Mektebi'nin rastgele işleyen bir saray okulu değil, belirli aşamalara ve sıkı bir hiyerarşiye dayanan kurumsal bir eğitim sistemi olduğunu göstermektedir. Seyyahın aktardığı bilgilerden anlaşıldığı üzere, içöğlanları eğitim süreçleri boyunca farklı odalara ayrılmakta ve her oda öğrencilerin yaş, bilgi düzeyi ve hizmet kabiliyetlerine göre belirlenmiş bir gelişim basamağını temsil etmektedir. Küçük Oda'dan başlayarak Kiler ve Hazine Koğuşlarına uzanan bu süreç, öğrencilerin yalnızca bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda saray hayatına ve devlet hizmetine aşamalı biçimde hazırlanmalarını amaçlamaktaydı. Bu yönüyle Enderun sistemi, modern anlamda kademeli eğitim ve kariyer planlamasına dayanan bir insan kaynağı modeli görünümü arz etmektedir.

Tavernier'nin anlatısında dikkat çeken hususlardan biri, eğitimin çok boyutlu niteliğidir. İlk aşamada okuma-yazma ve temel dinî bilgiler öğretilirken, ilerleyen kademelerde Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça eğitimi verilmesi, Osmanlı yönetiminin gelecekteki yöneticilerini yalnızca askerî değil, aynı zamanda kültürel ve bürokratik açıdan da donanımlı bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Buna ek olarak okçuluk, mızrak kullanımı ve binicilik gibi askerî becerilerin öğretilmesi, Enderun'un idarî eğitim ile askerî eğitimi aynı potada eriten bütüncül karakterini ortaya koymaktadır. Böylece sistem, devlet hizmetinin farklı alanlarında görev alabilecek çok yönlü bir elit sınıf üretmeyi amaçlamaktaydı.

Anlatının ortaya koyduğu bir diğer önemli unsur, saray hizmetleri ile eğitim arasındaki yakın ilişkidir. Tavernier'nin belirttiği üzere öğrenciler belirli bir aşamaya ulaştıklarında padişahın şahsına yönelik hizmetlerde bulunmaya başlamakta ve böylece teorik eğitimlerini uygulamalı saray tecrübesiyle pekiştirmektedirler. Bu durum, Enderun'un yalnızca bilgi aktaran bir okul değil, aynı zamanda devlet protokolünün, saray teşrifatının ve yönetsel pratiklerin doğrudan deneyimlenerek öğrenildiği bir kurum olduğunu göstermektedir. Eğitim ile hizmetin iç içe geçtiği bu yapı, Osmanlı saray sisteminin en belirgin özelliklerinden biri olarak dikkat çekmektedir.

Tavernier'nin özellikle vurguladığı sıkı disiplin kuralları da Enderun'un temel karakteristiklerinden biridir. Öğrencilerin dış dünyayla temaslarının sınırlandırılması, farklı koğuşlar arasındaki iletişimin dahi belirli kurallara bağlanması ve konuşmaların kontrol altında tutulması, Osmanlı yönetiminin saray eğitimini yalnızca bilgi ve beceri kazandırma süreci olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Buradaki temel amaç, öğrencilerin merkezî otoriteye bağlılık, itaat ve kurumsal sadakat anlayışını içselleştirmelerini sağlamaktır. Bu yönüyle Enderun, yalnızca bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda devlet ideolojisinin ve saray kültürünün yeniden üretildiği bir sosyalizasyon alanı olarak değerlendirilebilir.

Seyyahın dikkat çektiği sade kıyafet uygulaması da dikkate değerdir. Enderun'da bulunan

öğrencilerin, hatta yüksek devlet adamlarının çocuklarının dahi gösterişten uzak kıyafetler giymeleri, kurum içerisinde soy ve aile kökeninden ziyade eğitim, disiplin ve hizmet esaslarının ön planda tutulduğunu göstermektedir. Buna karşılık padişaha doğrudan hizmet eden üst kademedeki öğrencilerin daha ihtişamlı kıyafetler giymeleri, saray hiyerarşisinin görünür sembollerinden biri olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla kıyafetler yalnızca bir giyim unsuru değil, aynı zamanda kurumsal statünün ve kariyer basamaklarının sembolik bir göstergesi niteliğindedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Tavernier'nin anlatısı, Enderun Mektebi'nin disiplinli eğitim, aşamalı yükselme, kontrollü sosyalizasyon ve liyakat esaslı terfi prensipleri üzerine inşa edilmiş bir kurum olduğunu göstermektedir. Seyyahın gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin farklı kökenlerden gelen çocukları uzun yıllara yayılan bir eğitim sürecinden geçirerek merkezî yönetim için gerekli askerî ve idarî elitleri yetiştirdiğini ortaya koymakta; böylece Enderun'un imparatorluğun insan kaynağı üretimindeki merkezi rolünü teyit etmektedir.

Tavernier'in sunduğu bu koğuş hiyerarşisini, Selanik bezi giyim aşamalarından Defterdar'ın üç aylık ulufe denetimlerine kadar genişleten John Greaves ise, din değiştirme sınavlarının ve sadakat testlerinin detaylarını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Liman şehrine ulaştıklarında hepsine kaba bir Selanik bezi giydirilir; rengi ne olursa olsun bu kumaş onlar için bir tür ilk devlet elbisesi sayılır. Başlarına da deve tüyü renginde, şeker külahu biçiminde, keçeden yapılmış başlıklar takılır. Bu kıyafetlerle sadrazamın huzuruna çıkartılır. Sadrazam da yanında paşalar ve saray görevlileriyle birlikte bulunur; böylece çocukların en iyi ruhlu, en kabiliyetli ve en düzgün yapılı olanlarını bizzat seçebilir. Vezirin seçtiği bu çocuklar daha sonra Bostancı başı tarafından Padişah'ın sarayına götürülür ve orada ihtiyaç duyulan sayıya göre gruplara ayrılır. Ardından sünnet edilir, İslam dinine geçirilir ve Türkçe öğrenmeye başlatılır.”⁹⁶

John Greaves, Acemi oğlanların aldıkları eğitimi ve görevleri ince ayrıntısıyla aktarmaktadır:

“Gözetmenleri onların yaradılışlarını ve yatkınlıklarını keşfettikçe buna göre yönlendirir. Okuma yazmaya istekli olanlara öğretmenler tutulur; ancak genel olarak hepsi güreşmeye, sıçramaya, koşmaya, gülle atmaya, ok atmaya, tüfek kullanmaya ve kısacası iyi bir Türk askerinin bilmesi gereken bütün talimlere yönlendirilir. Böylece bedenleri güçlenir, ruhları sertleşir ve askerlik disiplinine alışır.” ...“Geri kalan çocukların bir kısmı ise Sadrazam tarafından padişahın İstanbul'daki bütün bahçelerine, köşklerine ve eğlence yerlerine dağıtılır. Bir kısmı da Padişah'ın işlerinde kullanılan yük taşıyan ya da erzak götüren gemilere bindirilir; odun taşıyan gemilerde ve saraya malzeme getiren diğer gemilerde çalıştırılır. Bu çocuklar gemilerin reislerine teslim edilir; ancak ihtiyaç halinde geri verilmesi şart koşulur. Aynı şekilde şehrin bütün sanatkarlarının yanına da stajyer gibi yetiştirilirler ki, bir meslek öğrenip tembellikten uzak dursunlar. Bu meslekler ileride yeniçeri olduklarında hem evlerinde hem de savaş dışında kalan zamanlarında onlara büyük fayda sağlar. Hatta isterlerse savaş yıllarında bile bu sanatlarıyla kazanç elde edebilirler.”⁹⁷

“Vezir ayrıca bu gençlerden bir kısmını paşalara ve sarayın ileri gelen kişilerine hizmetçi olarak verir. Ancak bu şekilde dağıtılanların isimleri titizlikle deftere kaydedilir; böylece ihtiyaç

96 John Greaves, Bir İngiliz Gezgininin Kaleminden Topkapı Sarayı, Çev. Akif Ali, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025, s.46.

97 John Greaves, age., s. 46-47.

duyulduğunda geri çağrılıp yeniçeri sınıfına dahil edilebilirler. Paşalara verilenler çoğu zaman en değersiz, en işe yaramaz görülenlerdir; bunlar ahırda, mutfaklarda ve en aşağı işlerde kullanılır. Daha iyi olanlar ise çeşitli kışlalara yerleştirilir ve disiplinli bir eğitim alabilmeleri için tecrübeli kara hadımlarına teslim edilir. Bu hadımlar onları sıkı askeri talimlerle yetiştirir. Bu hadımlar onları sıkı askeri talimlerle yetiştirir. Bu eğitim, gençler yeniçeri olacak yaşa erişene ve mevcut yeniçeriler arasından ölenlerin veya artık savaşa elverişli olmayan yaşlıların yerine geçebilecek seviyeye gelene kadar devam eder. Bunlara “otorak” adı verilir ve evlerinde kalmalarına izin tanınır. Otorak sınıfına girenler sürekli olarak çalıştırılır.” ... “Defterdar, maaşların dağıtıldığı her dönemde, yani üç ayda bir, bütün bu gençlerin bulunduğu yerleri dolaşmak ve onların durumlarını kontrol etmekle yükümlüdür. Bu denetim sırasında kimlerin öldüğünü, sağ kalanların nasıl yaşadığını, zamanlarını nasıl geçirdiklerini, faydalı olup olmadıklarını gözetmenlerin görevlerini doğru yapıp yapmadıklarını araştırır. Eğer düzensizlik veya ihmal görürse durumu padişaha bildirir ve gerekli düzeltmeleri sağlar.”⁹⁸

“Saraydaki Acem oğlanları Sadrazam tarafından en yetenekliler arasından seçilmiş olsalar bile ilk görevleri son derece ağır ve kölece işlerdir. Ahırlarda çalışılır, mutfaklarda hizmet eder, bahçelerde yorucu işlerde kullanılır, odun taşırlar ve kendilerine verilen her ne iş varsa ona koşullar. Kayıklar çekmekten tazıları koşturmaya kadar türlü işlerle görevlendirilirler. Bu işlerin başında da oda başları bulunur. Oda başları da önce Acem oğlanı olup zamanla yükselmiş kişilerdir; rütbeleri daha yüksektir ve sarayda daha uzun yıllar geçirmişlerdir.” ... “Türklerde bir kişinin hangi rütbede olduğu, taktığı sarığın büyüklüğünden ya da elbiselerindeki özel işaretlerden anlaşılır. Aynı şekilde oda başları ve bölük başları da diğer Acem oğlanlarından kolayca ayırt edilir; çünkü onların belinde geniş, renk renk ipek kumaşlar bulunur ve maaşları daha yüksektir.”⁹⁹

“Acem oğlanları tamamen özgürlüklerinden yoksun bırakılmaz; uygun bir sebep olduğunda dışarı çıkmak için izin alabilirler fakat ilk yıllarında sıkı bir gözetim altındadırlar. Bostancı başı padişah tarafından birinin öldürülmesi emredildiğinde, yanına bu acem oğlanlarından çok sayıda alır. Bu tür bir ölüm cezası genellikle içlerinden en yiğit ve en güçlü dört veya beş kişi tarafından yerine getirilir. Bazen Türk asıllı çocuklar da aralarına alınır; aileleri çocuklarını vermek istediklerinde bostancı başı kabul edebilir. Bu, fakir ailelerce büyük bir lütuf gibi görülür. Doğuştan Türk olan çocukların, diğerleri kadar cesur ruhlu ve hizmet için uygun kabul edilmemesi, ayrıca Müslüman nüfusun artmasını sağlamak gerekçesiyle çoğunlukla Hristiyan çocuklarının alınmasına özen gösterilir.”¹⁰⁰

“Hem Padişah’ın hem de devletin hizmetine hazırlanmaları amacıyla yasa bilgisiyle eğitilir, askeri talimlerde yetiştirilir, böylece zamanla imparatorluğun yönetimine ait en önemli görevleri yerine getirebilecek yetkinliğe ulaşmaları hedeflenir. İç oğlanların büyük bölümü Hristiyan esirlerden ve sonradan Müslümanlığı kabul etmiş gençlerden seçilse de, aralarında doğal doğumlu Türkler de bulunur. Bu Türk gençleri dış görünüşlerinin düzgünlüğü, ahlaklarının temizliği ve huylarının yumuşaklığı ile dikkat çeken kimselerdir; saraya alınmaları Kapı Ağası’nın aracılığı ve Padişah’ın bizzat onayıyla gerçekleşir. Anca bu tür kabule çok seyrek rastlanmaktadır. Eski düzenlemelere göre iç oğlanlarının mutlaka Hristiyan dönemlerden ve yalnızca Hristiyan

98 John Greaves, age., s.47-48.

99 John Greaves, age., s.48.

100 John Greaves, age., s.49.

esirler arasından en edepli, en terbiyeli ve en soylu görünümüne sahip olanlardan seçilmesi şart koşulmuştur.”¹⁰¹

“Bu nedenle ister denizde ister karada olsun, savaş sırasında soylu bir aileden geldiği belli olan yakışıklı ve düzgün görünümlü bir genç ele geçirilirse, o genç eğer kendi rızasıyla Müslüman olmayı ve Türk kimliğini benimsemeyi isterse (ki pek çoğu yükselme ümidiyle böyle bir tercih yapar) hemen işaretlenir ve Padişah’a ayrılır. Bu genç uygun görülürse yönetim işlerine dair eğitim almaya başlar; büyük memuriyetlere hazırlanır ve devletin en saygın hizmetkarları arasına girer. Bu gençlerin saraydaki itibarı büyüktür. Türkler, doğuştan gelen asaletin temiz bir eğitimle birleştiğinde en erdemli, en cömert ve en sağlam ruhlu insanları yetiştirdiğini söylerler; sarayda verilen eğitim de tam olarak bu inancı doğrular niteliktedir.”¹⁰²

“Sarayda bu gençlere uygulanan eğitim düzeni gerçekten hayranlık uyandırıcıdır; çoğu kişinin zannettiği gibi Türklerin barbarlıkla ilgisi yoktur. Tam tersine, bu gençler sıradan bir insanın ulaşamayacağı derecede yüksek bir görgüye, disipline ve ahlaka sahip olacak şekilde yetiştirilir. Hem davranış hem de dini bilgi bakımından sıkı bir eğitim verilir. Muhammed’i kanunların gerektirdiği disiplin kurallarını öğrenir, dua ve ibadetler ezberler, böylece hem akılları hem de karakterleri olgunlaşır. Eğitim için Türklerin “oda” diye adlandırdığı özel mekanlar vardır; bu odalar dört tanedir ve öğrenciler buralarda derece derece ilerler. İlkokula girdiklerinde henüz küçük yaşadıkları; burada öğrendikleri ilk ders sessiz kalmayı başarabilmektir. Ardından Padişah’ın huzurunda nasıl durmaları gerektiğini öğrenirler. Bu sessizlik ve saygı derslerinin ardından beyaz hadım ağası ve yardımcılarının gözetiminde yazı yazmayı, okumayı ve Türkçe konuşmayı öğrenirler. Dualar Arapça olarak ezberletilir. Bu ilk odada sabah ve akşam düzenli dersler yapılır. Bu ilk eğitim aşamasında genellikle beş ya da altı yıl kalırlar; kavrama yeteneği zayıf olanlar ise daha uzun süre tutulur.” ... “İkinci odaya geçmeden önce şunu belirtmek gerekir: Bu gençler Padişah’a verildiği anda, ilk odaya girmeden önce isimleri özel bir deftere işlenir; kendilerine verilen Türkçe adlar ve geldikleri memleketler de aynı deftere yazılır. Sultan onlara günlük dört ya da beş akçe maaş bağlar. Bu defterin bir kopyası baş defterdara gönderilir.; böylece maaşları her üç ayda bir düzenli şekilde ödenir.” ... “İlk odayı başarıyla tamamlayanlar ikinci odaya alınır. Burada daha bilgili, daha yeterli öğretmenlerin yanında Farsça, Arapça ve Tatarca öğrenirler. Çeşitli yazarların eserlerini okuyarak Türkçeyi daha düzgün ve daha zarif biçimde konuşmayı öğrenirler. Bu üç dilde kazandıkları bilgi, Türkçenin esasını daha iyi kavramalarını sağlar ve bu nedenle konuşmaları ile halk tabakasının konuşması arasında belirgin bir fark oluşur. Bu odada ayrıca güreşmeyi, ok atmayı, demir gülle fırlatmayı, kılıç ve mızrak kullanmayı öğrenirler. Bu odada beş-altı yıl kadar kalırlar. Ardından üçüncü odaya geçerler. Burada önceki bilgilerini unutmayıp üzerine yenilerini ekleyerek at binmeyi, savaş düzeninde nasıl hareket edeceklerini öğrenirler. Ayrıca her biri saray hizmetinde gerekli zanaatta yetiştirilir: berberlik, sarık sarma, elbise katlama, çivi çakma, şahin ve tazı besleme, at ahırında ya da sofrada hizmet etme, hedef tahtası taşıma gibi çeşitli görevlerin her biri bu odada öğretilir. Bu işler hem sarayda hem de savaşta ihtiyaç duyulan becerilerin kazanılmasını sağlar. Bir süre sonra bu görevde ustalaşanlar kendilerinden sonra gelen gençlere ders verebilecek düzeye gelirler. Bu üç okulda eğitim görürken basit kıyafetler giyerler. Her yıl kendilerine daha ince dokunmuş iki parça kumaş verilir; giydikleri gömlekler acem oğlanlarının giydiklerine benzer. Fakat aldıkları eğitim bakımından onlardan çok

101 John Greaves, age., s.53-54.

102 John Greaves, age., s.54.

daha ileri seviyededirler.”¹⁰³

“Bu odalarda verilen cezalar son derece ağırdır. Eğitimcileri çoğu kez ayak tabanlarına veya kalçalarına yüz darbeye kadar varan sopalar indirir; bu sebeple bazıları uzun süre yerinden kalkamayacak hale gelir.”¹⁰⁴

“İç oğlanları bu üç odada buldukları süre boyunca kimseyle görüşemez; yeni insanlarla tanışmalarına kesinlikle izin verilmez. Bu yasak onlar tarafından büyük bir tevazu ve itaatle korunur. Dolayısıyla herhangi bir yabancıyla onlarla konuşması ya da onları görmesi son derece güçtür. Böyle bir şeyin mümkün olabilmesi için Kapı Ağası’ndan özel izin alınması gerekir; o da ancak bir hadımın o gençlerle birlikte bulunması şartıyla izin verir. Hamama gitmeleri gerektiğinde bile mutlaka hadımlar onlara eşlik eder; böylece kötü alışkanlıklara yönelmeleri bütünüyle engellenir.”¹⁰⁵

“Üçüncü odada bazıları sıradan görünen fakat saray hayatında büyük değer taşıyan çeşitli zanaatlar da öğrenir; örneğin deri dikmek ki Türkler arasında hem çok kullanılan hem de kıymet verilen bir iştir. Bunun yanında silah tamiriyle uğraşır, savaşta kullanılacak yayları, okları ve sadakları ustalıkla yapmayı öğrenirler. Bu tür zanaatlarda ustalaşmak yalnızca bir iş sahibi olmak demek değildir; aynı zamanda hem isim hem de saygınlık kazanmalarını sağlar. Çünkü bu meslekler, tembelliği utanç sayan, çalışmayı bir erdem ve onur göstergesi olarak gören kimseler için en saygıdeğer uğraşlar arasında kabul edilir. Nitekim burada kendilerine örnek olarak Padişah’ı görürler. Eğitim sürerken aynı zamanda dini sınavlara da tabi tutulurlar. Onları yetiştiren hadımlar, iman konusundaki sadakatlerini yoklar; gönüllerinde eski dinlerine bağlılık emaresi bulunup bulunmadığını anlamak için dikkatle gözlemlerler. Çünkü dördüncü odaya geçme vakti yaklaştığında artık hiçbirinin Hristiyanlık geçmişini hatırlamaması eski inançlarına dönme ihtimali taşımaması gerekir. Aksi halde ileride siyasi oyunlar içinde kullanılmaları ve Osmanlı Devleti’ne zarar vermeleri söz konusu olabilir.”¹⁰⁶

“Bu nedenle bütün bu incelemeler, denemeler ve sınavlar tamamlandıktan, onların İslam’a tam bir sadakatle bağlı oldukları anlaşıldıktan sonra dördüncü odaya alınırlar. Buraya girdiklerinde yeniden kaydedilirler. Ancak üçüncü odadaki her genç aynı anda dördüncü odaya geçemez; yalnızca önceki üç eğitim aşamasını başarıyla tamamlamış, ahlakları, akılları ve yetenekleri bakımından devlet hizmeti için yeterli görülmüş olanlar seçilir. Dördüncü odaya geçtikten sonra isimleri ayrı bir deftere işlenir. Çünkü bu odadakiler doğrudan Padişah’ın özel hizmetine tayin edilirler ve maaşları kimi daha fazla kimi daha az olmak üzere günlük sekiz akçeye kadar çıkılırdı. Kıyafetleri de bu yeni statülerine göre değişir; basit kumaşlar yerine ipekten yapılmış, altın işlemeli değerli elbiseler giymeye başlarlar.”¹⁰⁷

“Dördüncü odadaki gençler eğitimlerini ve tayin edildikleri süreleri tamamladıktan, her açıdan yetişip olgunlaştıktan sonra Padişah kendi ağalarını onların arasından seçer. Bu ağalar yalnızca Padişah’a hizmet eden kişiler olur. Örneğin: silahtar ağa, çuhadar ağa, rikabdar ağa, mataracı ağa...”¹⁰⁸

103 John Greaves, age., s.55-56.

104 John Greaves, age., s.56-57.

105 John Greaves, age., s.57.

106 John Greaves, age., s.58.

107 John Greaves, age., s.58.

108 John Greaves, age., s.59.

Graves'in aktardığı bilgiler, devşirme sisteminin yalnızca asker temin etmeye yönelik bir insan kaynağı politikası olmadığını, aynı zamanda bireyi yeniden şekillendirmeyi hedefleyen kapsamlı bir eğitim ve toplumsallaştırma mekanizması olarak işlediğini göstermektedir. Seyyahın anlatısında dikkat çeken en önemli hususlardan biri, çocukların fiziksel kabiliyetleri, zihinsel yetenekleri ve bireysel eğilimleri doğrultusunda farklı eğitim güzergâhlarına yönlendirilmeleridir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin devşirme sistemini salt bir askerî personel üretim modeli olarak değil, yetenek temelli bir insan kaynağı yönetim sistemi olarak tasarladığını ortaya koymaktadır.

Graves'in tasvirlerinde öne çıkan bir diğer unsur, eğitimin yalnızca askerî talimlerle sınırlandırılmamış olmasıdır. Güreş, okçuluk, silah kullanımı ve bedenî eğitim faaliyetlerinin yanı sıra çocukların zanaat öğrenmeye teşvik edilmeleri, saray ve devlet hizmetlerinde ihtiyaç duyulan pratik becerilerle donatılmaları ve çeşitli meslek dallarında yetiştirilmeleri, Osmanlı eğitim anlayışının çok yönlü karakterini göstermektedir. Seyyahın özellikle yeniçeri adaylarının sanatkârların yanına verilmesi ve savaş dışındaki dönemlerde meslekleri aracılığıyla gelir elde edebilmelerine yaptığı vurgu, devletin insan kaynağını yalnızca askerî işlevler üzerinden değerlendirmedeğini, üretim ve toplumsal fayda ekseninde de şekillendirdiğini göstermektedir.

Anlatıda dikkat çeken bir başka husus, sistemin sıkı kayıt ve denetim mekanizmalarıdır. Çocukların isimlerinin defterlere kaydedilmesi, düzenli olarak yoklanmaları, buldukları yerlerin kontrol edilmesi ve ihtiyaç halinde yeniden merkezî hizmete çağrılabilmesi, Osmanlı bürokrasisinin devşirme insan kaynağını sürekli gözetim altında tuttuğunu ortaya koymaktadır. Graves'in üç ayda bir gerçekleştirilen teftişlerden söz etmesi, devletin merkezî kontrol kapasitesine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yönüyle anlatı, Osmanlı idarî sisteminin yalnızca askerî disiplin değil, aynı zamanda ayrıntılı bir bürokratik denetim ağı üzerine kurulduğunu göstermektedir.

Seyyahın Enderun eğitimine ilişkin gözlemleri ise sistemin elit yetiştirme boyutunu anlamak açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Graves, öğrencilerin aşamalı bir eğitim sürecinden geçirildiklerini, dil öğreniminden askerî talimlere, saray protokolünden çeşitli zanaatlara kadar geniş bir müfredatla yetiştirildiklerini belirtmektedir. Özellikle Türkçe, Arapça, Farsça ve Tatarca öğretimine yaptığı vurgu, Enderun'un yalnızca askerî veya idarî bir okul değil, aynı zamanda çok yönlü bir kültürel formasyon merkezi olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bunun yanında sessizlik, itaat, disiplin ve padişaha bağlılık gibi değerlerin eğitim sürecinin merkezinde yer alması, kurumun temel amacının yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda belirli bir siyasal ve kurumsal kimlik inşa etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Graves'in anlatısı eleştirel bir okumaya da tabi tutulmalıdır. Seyyahın Osmanlı eğitim sistemine duyduğu hayranlık ve Enderun'u Avrupa'daki birçok eğitim kurumundan üstün gösterme eğilimi, gözlemlerinin tamamen tarafsız olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim bazı bölümlerde Osmanlı disiplin anlayışını idealize ettiği, bazı bölümlerde ise Hristiyan çocukların eski kimliklerinden tamamen uzaklaştırılmalarını olumlu bir dönüşüm olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle Graves'in tanıklıkları, Osmanlı resmî kaynakları ve diğer seyyah anlatılarıyla birlikte değerlendirildiğinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Graves'in gözlemleri, devşirme sisteminin temel hedefinin yalnızca asker veya memur yetiştirmek olmadığını; farklı kökenlerden gelen bireyleri Osmanlı devlet ideolojisi, Türk-İslam kültürü ve merkezî otorite etrafında yeniden şekillendirerek sadık bir yönetici ve askerî elit sınıfı oluşturmak olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle seyyahın anlatısı,

devşirme sisteminin askerî bir kurum olmanın ötesinde, kapsamlı bir sosyal mühendislik ve elit üretim mekanizması olarak işlediğine işaret eden önemli tanıklıklardan biri olarak değerlendirilebilir.

Tavernier ve Greaves'in eşgüdümlü tasvirleri, Enderun'un kurumsal bir "yetenek ve sadakat süzgeci" gibi çalıştığını ortaya koymaktadır. Alt odalarda (Küçük Oda) en rütbeli vezir çocuklarının bile "adi bezden giysiler" giymek zorunda olması, kibir kırıcı ve mutlak eşitlikçi bir pedagojik yaklaşımdır. Dördüncü odaya (Has Oda) geçiş arefesinde hadımların uyguladığı "iman ve sadakat sınavları", kurumsal istihbaratın ve ideolojik saflığın korunması adına hayati bir aşamadır. Hristiyan geçmişe ait en ufak bir zihinsel kalıntının (kripto-Hristiyanlık eğilimi) tespiti, adayın idari mekanizmanın zirvesine sızmasını engelleyen katı bir otokontrol bariyeridir.

2.8. Siyasi Çatışmalar ve Çıkma Sisteminin Kaldırılması: Albertus Bobovius Anlatısı

1645 yılında Topkapı Sarayı'nda bilfiil müzisyen ve tercüman olarak görev yapan Polonyalı mühtedi Albertus Bobovius (Ali Ufkî Bey), Osmanlı iç siyaset tarihinin en dramatik kırılma noktalarından birini, Enderun çıkma (mezuniyet) sisteminin uğradığı radikal dönüşüm üzerinden aktarmaktadır:

“Sultan İbrahim'in kirişle boğdurulmasından sonra, adı geçen saraylarda toplu olarak gerçekleştirilen çıkma olayı vesilesiyle eski ve yeni mezun olan sipahiler birbirleriyle anlaşarak, efendileri olan Sultan İbrahim'in öldürülmesine neden olduklarına inandıkları yeniçerilerden öç almaya karar verdiler ve bu sebeple yeniçerilerle sipahiler arasında büyük bir çatışma çıktı. Sipahiler sadece ok ve yaylarını, kılıç ve mızraklarını kullanabiliyorlardı, yeniçeriler ise ateşli silahlara sahiptiler ve kendilerine siper olabilecek duvarların arkasına, odalara sığınabiliyorlardı, dolayısıyla sipahilere kıyasla üstün durumdaydılar. Sonunda sipahiler yenildiler ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Bir camiye sığınarak canlarını kurtarmak istedilerse de birçoğu caminin içinde ve dışında vuruldu veya kılıçtan geçirildi. O günden bu yana içoğlanlarının toplu olarak Enderun'dan çıkması usulü kaldırıldı. İlerde daha ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, bir paşa veya beylerbeyi atandığında, onun emrine verilmek üzere, padişahın uygun gördüğü sayıda içoğlanı kapı ağası tarafından söz konusu kişiye gönderilmektedir. Bu şekilde Enderun'dan ayrılan iç oğlanlardan boşalan yerleri doldurmak için bir ödül tarzında saraydaki odaların birinden diğerine aktarmalar yapılır. Dış saraylardan getirilen içoğlanları ile de küçük odada ve büyük oda da boşalan yerler doldurulur ve öte yandan dış saraylara da kısa sürede başvuruda bulunan yeni acemiler alınır. Bu sorun böylece tamamen çözülmüştür.”¹⁰⁹

“Dış saraylardaki içoğlanları beslenme, giyim ve eğitim bakımından büyük ve küçük odalarda kalan içoğlanları ile eşit muamele görmektedirler. Tek farkları, büyük Enderun'daki içoğlanlarına dış saraydakilere kıyasla biraz daha yumuşak davranılması ve bunların yüksek konumlara getirilmeleri ihtimalinin daha büyük olmasıdır.”¹¹⁰

“Enderun'daki diğer üst görevlilere kalfa veya kalife denmektedir ve bu rütbe ustanın bir altıdır. Bunlar yönetimleri altına verilmiş olan içoğlanlarına kuran' ı okumayı ve anlamayı öğretirler. İçoğlanlarından biri derste dikkatsizlik yüzünden bir kelimeyi yanlış okursa onu dayakla

109 Albertus Bobovius Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s.26-27.

110 Albertus Bobovius, age., s.27.

cezalandırma hakkına sahiptirler.”¹¹¹

Ali Ufkî Bey’in bu anlatısı, Enderun teşkilatının yalnızca eğitim ve kariyer üretme fonksiyonunu değil, aynı zamanda XVII. yüzyılda yaşanan siyasî krizlerin saray kurumları üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Ali Ufkî Bey’in aktardığı bilgiler, Enderun teşkilatının işleyişine dair yalnızca kurumsal ayrıntılar sunmamakta, aynı zamanda XVII. yüzyıl Osmanlı siyasetinin saray eğitim sistemi üzerindeki etkilerini de görünür kılmaktadır. Seyyahın anlatısında özellikle Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesi ve öldürülmesinin ardından sipahiler ile yeniçeriler arasında yaşanan çatışmaya yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Bu olay, kapıkulu ocakları arasındaki rekabetin ve siyasal kutuplaşmanın zaman zaman doğrudan askerî çatışmaya dönüştüğünü göstermektedir. Ali Ufkî’ye göre, söz konusu hadise sonrasında Enderun’dan gerçekleştirilen toplu çıkma uygulamasının kaldırılması, Osmanlı yönetiminin güvenlik ve asayiş kaygıları doğrultusunda kurumsal işleyişte değişikliğe gitmek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Böylece saray eğitimi gören içoğlanlarının toplu halde sisteme dahil edilmesi veya sistemden çıkarılması yerine, ihtiyaçlar doğrultusunda daha kontrollü ve kademeli bir personel sevk mekanizmasının benimsendiği anlaşılmaktadır.

Anlatının ortaya koyduğu ikinci önemli husus, Enderun sisteminin dinamik bir kariyer ve terfi düzenine sahip olmasıdır. Ali Ufkî’nin ifadeleri, saray içerisindeki odalar arasında gerçekleştirilen nakillerin yalnızca mekânsal bir değişiklik değil, aynı zamanda kurumsal yükselişin bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Enderun’da meydana gelen her boşluk, alt kademelerdeki öğrencilerin üst seviyelere aktarılması yoluyla doldurulmakta; dış saraylardan getirilen yeni öğrenciler ise sistemin sürekliliğini sağlamaktaydı. Bu uygulama, Osmanlı saray eğitim sisteminin liyakat esaslı ve aşamalı bir yükselme mantığı üzerine kurulduğunu göstermektedir. Nitekim Ali Ufkî’nin dış saraylar ile Büyük Enderun arasındaki ilişkiye dair verdiği bilgiler, Galata Sarayı, Edirne Sarayı ve diğer saray mekteplerinin Topkapı Sarayı Enderunu için bir hazırlık ve eleme kurumu olarak işlev gördüğünü teyit etmektedir.

Seyyahın dikkat çektiği bir diğer konu ise Enderun’daki eğitim ve disiplin anlayışıdır. Kalfa veya halife olarak adlandırılan görevlilerin öğrencilere Kur’an öğretmeleri ve eğitim sürecini yakından denetlemeleri, saray eğitiminin yalnızca askerî ve idarî beceriler kazandırmaya yönelik olmadığını, aynı zamanda dinî ve ahlaki bir formasyon hedeflediğini göstermektedir. Özellikle ders sırasında yapılan hataların fiziksel cezalarla karşılanması, Osmanlı eğitim anlayışında disiplinin merkezi bir unsur olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu durum, Enderun’un yalnızca bilgi aktaran bir kurum değil, aynı zamanda itaati, düzeni ve kurumsal bağlılığı içselleştirmeyi amaçlayan bir terbiye sistemi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Ali Ufkî’nin anlatısı eleştirel bir perspektifle de değerlendirilmelidir. Enderun’da uzun yıllar bulunmuş ve kurumun iç işleyişine doğrudan tanıklık etmiş olması, verdiği bilgilerin güvenilirliğini artırmakla birlikte, saray çevresinde edindiği kişisel tecrübeler bazı gözlemlerini şekillendirmiş olabilir. Ancak buna rağmen anlatının ayrıntı seviyesi ve kurumsal terminolojiye hâkimiyeti, onun tanıklığını Enderun teşkilatının işleyişini anlamada birinci elden ve son derece değerli kaynaklardan biri hâline getirmektedir.

Sonuç olarak Ali Ufkî Bey'in gözlemleri, Enderun'un statik bir eğitim kurumu olmadığını; siyasî gelişmelerden etkilenen, kendi içinde sürekli terfi ve dolaşım mekanizmaları üreten, sıkı disiplin kurallarıyla yönetilen ve Osmanlı merkezî bürokrasisine insan kaynağı sağlayan dinamik bir kurumsal yapı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle anlatı, devşirme kökenli saray mensuplarının yetiştirilme süreçlerini ve Osmanlı elit dolaşım mekanizmasını anlamak açısından önemli bir tanıklık niteliği taşımaktadır.

Ali Ufkî Bey, saray içi finans sistemine ve kıdemli iç oğlanlarının vefat eden arkadaşlarının ruhları adına kurdukları dayanışma vakıflarına (cüzhanlık) dair de son derece mahrem kurumsal detaylar sunmaktadır:

*“Kıdemli içoğlanlarının kurdukları özel bir vakfa cüz hanlık denmektedir. Ölen içoğlanlarının geride bıraktıkları paralardan oluşturulan bu vakıf tarafından, ölenlerin ruh huzuru için Kuran'ın otuzda biri olan cüzü her gün okuyarak dua eden içoğlanına iki veya üç akçe bağışlanır.”*¹¹²

*“Paraların tümü bir arada hazine denen odaya konur ve orada saklanır. İçoğlanlarına maaşlarının (ulufe) ödeneceği gün bu görevi üstlenmiş olan hadım ağa, hazine odasında oturup her birinin para kesesini teker teker açar ve içoğlanına ait maaşın tümünü, yarısını veya sadece istediği kadarını buraya koyar, keseyi tekrar kapatır, mühürlü ve hazinedeki eski yerine yerleştirir. Böylece içoğlanın parası, üzerinde sahibinin adı yazılı olarak güvenli bir biçimde saklanmış olur. Eğer içoğlanlarından birine talih güler de Enderun'dan çıkabilir veya azat edilirse, kendisine sadece parası değil, sahip olduğu tüm eşyaları eksiksiz olarak hemen teslim edilir.”*¹¹³

Ali Ufkî Bey'in zikrettiği "cüzhanlık vakfı" ve mühürlü para keseleri, saray içi mikro-ekonominin ve kurumsal dayanışmanın boyutlarını göstermektedir. Aile bağları tamamen koparılmış olan bu köle elit, kendi aralarında kurdukları vakıf mekanizmalarıyla manevi ve maddi bir güvenlik ağı (sosyal sigorta muadili) oluşturmuşlardır. Paraların mühürlü keselerde şahıs adıyla saklanması ve azat durumunda eksiksiz teslim edilmesi, Osmanlı kul hukukunun şahsi mülkiyete ve emanet bilincine gösterdiği kurumsal saygının en net göstergesidir.

2.9. Geç Dönem Kurumsal Görev Tanımları ve Lojistik İstihdam

18. yüzyıl ortalarında (1761) saray kadrolarını listeleyen Macar yazar Mikes Kelemen, Has Oda bünyesindeki 40 uşağın ve rikab ağalarının (Silahtar, Rikaptar, Çuhadar vb.) spesifik görev tanımlarını aktarırken, unvanların saray bürokrasisindeki işlevlerini net bir biçimde ortaya koymaktadır:

“Çocukluk çağını bitirdikten sonra bunlara mızrak, kargı, kılıç kullanma ve ok atma gibi kuvvete lüzum gösteren marifetler talim ederler. Bunlardan başka onlara el işleri de ok, eyer yapma ve musiki öğretilir, köpek ve kuş yetiştirilir. Bu mektepten sonra onları daha yüksek vazifelere verirler. Padişah'ın gömleklerini yıkatırlar ve kıymetli içkilerine baktırırlar. Ücretleri de artar, günde 8 akçeye çıkar. Bu iki odadan çıktıktan sonra Has oda dedikleri ve içinde hep sultanın zatı etrafındaki hizmetlere koşan 40 uşağın bulunduğu odaya geçerler. Bunlardan on ikisi Saray'ın erkânından olup onlar da Padişah'ın silahlarını taşıyan Silahtar Ağa atının üzengisini tutan Rikeptar Ağa suyunu götüren İbriktar Ağa, kavuğunu süsleyen Tülbentler Ağa, esvaplarına ve çamaşırlarına bakan Çukadar Ağa'dır. Çeşnigarbaşı Padişah'ın yemeklerinin tadına. Zağarcı

112 Albertus Bobovius, age., s.33.

113 Albertus Bobovius, age., s.35.

*Baş köpeklerine bakar. Tırnakçı başı onun tırnaklarını keser. Berber başı birinci berber demektir. Muhasebeci Baş masraflara bakan adam, tezkereci başı da kâtiptir.*¹¹⁴

İtalyan kontu Luigi Ferdinando Marsigli (1699) ise, saray dışındaki sıradan acemi oğlanlarının İstanbul asayişindeki rollerini (falaka taşıyıcılığı) ve İzmit tersane/inşaat lojistiğindeki ağır fiziksel iş güçlerini şu şekilde detaylandırmaktadır:

*“Acemi oğlanları, padişah I. Murad tarafından kurulan bu okulda daima ağır fiziksel çalışma halindedir ve bu şekilde vücutlarını geliştirip daima zinde tutarlar. Bu da mesleği askerlik olan biri için son derece gereklidir. Bunlardan otuz tanesi demircilik, kalaycılık ve berberlik öğrenmektedir. Diğer bir kısmı ağırlık taşımak ve ağaç kesmek gibi ağır işlerle meşguldür. Bir kısmı da Yeniçeri Ağası ile beraber İstanbul’da tur atmaktadır. Bunlar yanlarında falaka da taşımıştır (Falaka, sopa cezası verilen suçluların ayaklarının yerleştirildiği tahta parçasıdır). Kimisi de Marmara Körfezi’ndeki kadirgalara kereste ve taş taşımakla görevlendirilmiştir. Bu malzemeler, İzmit’te yapılan saray ve camiler de kullanılmaktadır. Altı yüz kadarı da çivi yapmak, kereste kesmek, gemilerin gövdesindeki üstüğü ve katranı düzeltmek gibi işlerde görev almaktadır. Bunların Kurşunlu Mahzeni, Kürkçü kapısı ve Beyazıt Camii civarında oturmalarına müsaade edilmiştir. Bu durum onların padişahın Baltacısı ve bölüğün Kapıcısı sıfatlarına yükselmelerini epeyce kolaylaştırmaktadır. Hatta çaba gösterirlerse zamanla zabıtlığe de yükselebilirler. Bunlar kendi içinde ikiye bölünür. Bir kısmı oturak adıyla görev alırken, bir kısmı da Müteferrika Ağasının yanına verilmektedir. Acemi oğlanları, Yeniçerilerle beraber zabıt komutanlarına ve bölük reislerine tabidir. Oturak denen Acemi oğlanları İstanbul Ağasına bağlıdır. İstanbul ağası emri altında bulunan Acemi oğlanlarının zapturaptı ve sarayın daimi iaşesinden sorumludur. Oturak denen Acemi oğlanları en az 430 odaya bölünmektedir. Bu odalarda 60,80 veya 100 nefer bulunmaktadır. Her bir odanın başında 3 zabıt bulunmaktadır. Bunların adları sırasıyla Çorbacı, Meydan Baş ve kapıcıdır.”*¹¹⁵

Marsigli’nin bu anlatısı, devşirme ve Acemi Oğlanlar sisteminin askerî eğitim boyutundan ziyade, gündelik işleyişi, emek organizasyonu ve kariyer basamaklarını göstermesi bakımından son derece değerlidir. Özellikle birçok seyyahın dikkatini çeken saray eğitimi ve Enderun teşkilatının aksine Marsigli, sistemin daha alt kademelerine odaklanarak Acemi Ocağı’nın Osmanlı askerî-bürokratik yapısındaki fonksiyonlarını gözler önüne sermektedir.

Marsigli’nin aktardığı bilgiler, Acemi Oğlanlar Ocağı’nın yalnızca Yeniçeri Ocağı’na asker yetiştiren bir hazırlık kurumu olmadığını, aynı zamanda Osmanlı devlet mekanizmasının ihtiyaç duyduğu iş gücünü ve yardımcı hizmetleri karşılayan çok yönlü bir eğitim ve çalışma organizasyonu olarak faaliyet gösterdiğini göstermektedir. Seyyahın anlatısında acemi oğlanlarının demircilik, kalaycılık ve berberlik gibi mesleklerde yetiştirilmelerinden; kereste taşımacılığı, gemi bakım işleri ve çeşitli inşaat faaliyetlerinde görevlendirilmelerine kadar uzanan geniş bir hizmet alanı tasvir edilmektedir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin devşirme kökenli insan kaynağını yalnızca askerî amaçlarla değil, aynı zamanda ekonomik ve lojistik ihtiyaçlar doğrultusunda da değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Marsigli’nin özellikle ağır bedenî çalışmalara yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Acemi

114 Mikes Kelemen, Türkiye Mektupları, Çev. Sezai Kurt, Tekirdağ Büyükşehir Yayını, Tekirdağ 2009, s.236.

115 Luigi Ferdinando Marsigli, age., s.114.

oğlanlarının sürekli fiziksel faaliyet içerisinde tutulmaları, bir taraftan devletin günlük ihtiyaçlarını karşılayan üretken bir iş gücü oluştururken, diğer taraftan adayların askerlik mesleğinin gerektirdiği dayanıklılık, disiplin ve fiziksel mukavemeti kazanmalarını sağlamaktaydı. Bu yönüyle çalışma ve eğitim süreçleri birbirinden bağımsız değil, aksine aynı kurumsal hedefe hizmet eden tamamlayıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyyahın ifadesiyle bedenini sürekli çalıştırılması ve zinde tutulması, Osmanlı askerî eğitim anlayışının temel prensiplerinden biri olarak görülmektedir.

Anlatının ortaya koyduğu bir diğer önemli husus, Acemi Ocağı bünyesindeki sıkı idarî örgütlenmedir. Marsigli'nin aktardığı oda sistemi, zabıt hiyerarşisi ve İstanbul Ağası'nın denetim fonksiyonları, kurumun rastlantısal veya gevşek bir organizasyon olmadığını göstermektedir. Yüzlerce neferin belirli odalara ayrılması ve her birimin kendi amirleri tarafından denetlenmesi, Osmanlı askerî teşkilatında disiplinin ve merkezî kontrolün ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgiler aynı zamanda Acemi Ocağı'nın, ileride Yeniçeri Ocağı'nda görev alacak bireylerin askerî hiyerarşiye alışmalarını sağlayan bir hazırlık sahası işlevi gördüğünü de göstermektedir.

Marsigli'nin gözlemlerinde dikkat çeken bir başka unsur ise sistemin sunduğu kariyer imkanlarıdır. Seyyah, acemi oğlanlarının belirli hizmet alanlarında tecrübe kazandıktan sonra Baltacı, Kapıcı veya daha üst düzey ocak görevlerine yükselebildiklerini ifade etmektedir. Bu durum, Osmanlı kul sisteminin katı bir hizmet düzeni olmanın ötesinde, belirli ölçülerde yükselme ve terfi imkanları sunan bir kariyer mekanizmasına sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim devşirme sisteminin uzun ömürlü olmasında, adaylara sunduğu bu sosyal ve kurumsal hareketlilik imkanlarının önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Marsigli'nin anlatısı, Acemi Ocağı'nın yalnızca asker yetiştiren bir kurum olarak değerlendirilmesinin eksik kalacağını ortaya koymaktadır. Seyyahın tasvir ettiği faaliyetler dikkate alındığında, kurumun aynı zamanda tersanelerin, sarayların, kamu yapılarının ve lojistik hizmetlerin desteklenmesinde önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Acemi Oğlanlar Ocağı, Osmanlı askerî sisteminin insan kaynağını hazırlayan bir eğitim merkezi olmasının yanı sıra, devletin ekonomik, teknik ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayan geniş kapsamlı bir organizasyon olarak da değerlendirilmelidir.

Genel olarak Marsigli'nin gözlemleri, Osmanlı devşirme sisteminin yalnızca savaş meydanlarında görev yapacak askerler yetiştirmeyi hedeflemediğini; bireyleri disiplinli çalışma, meslek edinme, hiyerarşik düzene uyum ve devlet hizmeti anlayışı çerçevesinde şekillendiren çok katmanlı bir kurumsal mekanizma olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle anlatı, devşirme sisteminin askerî boyutunun yanı sıra ekonomik ve idarî işlevlerini de görünür kılan önemli tanıklıklardan biri olarak değerlendirilebilir.

19. yüzyılın hemen başında (Fransız İhtilali sonrası dönemde) Osmanlı topraklarında bulunan Guillaume Antoine Olivier, sistemin geç dönem dönüşümünü ve özellikle saray asayişinden sorumlu olan 10.000 kişilik "Bostancı" zümresinin ve Bostancıbaşı'nın payitaht hiyerarşisindeki geniş yetkilerini şu şekilde tahlil etmektedir:

"Beyoğlu Caddesi'nin ortalarına doğru, yanda büyük bir saray görülür. Bu sarayda 'iç oğlanları' tabir edilen genç delikanlılar yaşarlar. Bunlar, hünkârın uşakları olmak ve saraydaki belli başlı hizmetleri yapmak üzere yetiştirilirler. Burada, hocalar her gün kendilerine Türkçe, Arapça ve Farsça öğretirler, onları Kur'an esaslarına göre yetiştirirler. İç oğlanları, ayrıca cirit

atmak, ata binmek, kılıç kalkan kullanmak da öğretilmek suretiyle padişahın yanında görecekları hizmetlere mükemmel bir şekilde alıştırılırlar.”¹¹⁶

“İç oğlanlarının diğery bir kısmı da sarayda yetiştirilir. Bunların talim ve terbiyesine memur edilen ak hadımlar çok sert ve müsamahasız davranırlar, en ufak bir kusuru dahi affetmeyerek şiddetle cezalandırırlar.”¹¹⁷

“Talim ve terbiyeleri sona eren iç oğlanları arasında en zeki ve en kabiliyetli olanlar öncelikle padişahın hizmetine alınırlar. Bunlar boş görevleri ve kademeleri sırasıyla aşarak, sarayın daha önemli mevkilerine geçerler. Bunlar, hükümdardan hayli dolgun bir maaş aldıkları gibi, şu veya bu şekilde iltimas ve aracılık ettikleri işler dolayısıyla da ilgililerden kıymetli hediye ve Behiyeler alırlar.”

“Harplerde esir alınan veya oradan buradan devşirilen genç delikanlılardan pek çoğu, "acemi oğlanlar" adı ile sarayın daha küçük hizmetlerinde vazife görürler. Bunlar kapıcı, odun yarıcı, aşçı, kasap, saka vs. olurlar. İçlerinde nadiren Müslüman çocukları bulunur. Eğer bunların sayıları fazla ise bahçıvanlar arasına verilirler. Bahçıvanlar yahut Türklerdeki tabirle "bostancıların sayısı on bin kadardır. Bunların şeflerine "bostancı başı" denir, kudret ve yetkileri çok geniştir. Yalnız sarayların ve bahçelerin bakım ve idaresi değil, fakat bütün payitaht ve civarı ile Karadeniz'e kadar Boğaziçi'nin inzibat ve asayışı de kendisinin sorumluluğu altındadır. Şurada burada çıkabilecek serkeşlik ve taşkınlıkları bastırır, hırsızlıkları cezalandırır. Hünkâr kayığa bindiği zaman bostancı başı dümen tutar, atla çıktığı zaman da daima kendisine refakat eder.”

“Bostancı başı, sarayın “rikâp ağaları” diye tabir edilen ve bütün merasimlerde padişaha refakat etmekle görevli bulunan dört yüksek rütbeli subayından biridir. Diğery üçü sırasıyla, büyük imrahor, küçük imrahor ve kapıcılar kâhyasıdır.”

“Bostancılar umumiyetle Müslüman çocuklarıdır, oldukça iyi bir maaş alırlar ve hemen hepsi evlidirler. Padişahın kayığında büyük bir ustalıklı kürek çekerler. Hünkârın saraylarını, bahçelerini korur.”

“İlk Osmanlı padişahları devrinde kurulmuş olan bu devşirme ve yetiştirme usulü ve "iç oğlanları" kurumu uzun zaman dünyanın en iyi asker ve savaşçılarının beşiği ve ocağı olmuştur. Bunların arasında en gözü pek, en kuvvetli ve bilhassa İslam dinine göre en mutaassıp olanları Yeniçeri Ocağına alınırdı.”¹¹⁸

Olivier'nin gözlemleri, Osmanlı saray eğitim sisteminin çok yönlü karakterini açık biçimde yansıtmaktadır. Seyyahın özellikle iç oğlanlarının Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmelerine, Kur'an eğitimi almalarına ve aynı zamanda cirit, binicilik ve silah kullanımı gibi askerî becerilerle yetiştirilmelerine yaptığı vurgu, Enderun'un yalnızca bir saray hizmetlileri okulu olmadığını göstermektedir. Anlatıdan anlaşıldığı üzere Osmanlı yönetimi, saray hizmetine alınacak adayları hem zihinsel hem de fiziksel açıdan donanımlı bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemekteydi. Bu durum, Enderun'un idarî, askerî ve kültürel eğitimi aynı potada birleştiren bütüncül bir eğitim modeli üzerine kurulduğunu teyit etmektedir.

116 Guillaume Antoine Olivier, Türkiye Seyahatnamesi, Çev. Oğuz Gökmen, Kronik Yanınevi, İstanbul 2024, s.43

117 Guillaume Antoine Olivier, age., s.43.

118 Guillaume Antoine Olivier, age., s.44-45.

Seyyahın dikkat çektiği bir diğer husus, eğitim sürecindeki disiplin anlayışıdır. Ak hadımların öğrencilere karşı sert ve müsamahasız davrandıklarını belirtmesi, Osmanlı saray terbiyesinde disiplinin merkezi bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Nitekim birçok seyyah anlatısında ve Osmanlı kaynaklarında da Enderun eğitiminin sıkı bir gözetim ve kontrol sistemi altında yürütüldüğü görülmektedir. Bu yönüyle Olivier'nin gözlemleri, daha önce Ali Ufkî Bey ve diğer gözlemcilerin aktardığı bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla anlatı, Enderun'un yalnızca bilgi ve beceri kazandıran bir kurum değil, aynı zamanda itaati, hiyerarşiyi ve kurumsal sadakati içselleştirmeyi amaçlayan bir terbiye sistemi olduğunu göstermektedir.

Olivier'nin anlatısında öne çıkan bir başka unsur, saray içerisindeki kariyer mekanizmasıdır. Seyyah, eğitimlerini başarıyla tamamlayan ve kabiliyetleriyle öne çıkan iç oğlanlarının öncelikle padişahın hizmetine alındıklarını, ardından saray hiyerarşisinde aşamalı olarak yükseldiklerini belirtmektedir. Bu gözlem, Osmanlı devlet teşkilatında liyakat ve eğitim temelli bir yükselme modelinin varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar uygulamada saray çevreleri, himaye ilişkileri ve siyasi dengeler de etkili olsa da, Enderun sisteminin temel mantığı yetenekli bireyleri seçerek onları devlet hizmetinin üst kademelerine hazırlamaktır. Olivier'nin bu hususa yaptığı vurgu, devşirme sisteminin sosyal hareketlilik sağlayan yönünü ortaya koymasından önem taşımaktadır.

Anlatının dikkat çekici bölümlerinden biri de acemi oğlanları ve bostancı teşkilatına ilişkin verdiği bilgilerdir. Seyyahın acemi oğlanlarını yalnızca askerî eğitim alan bireyler olarak değil, sarayın gündelik işleyişinde görev yapan çok yönlü bir iş gücü olarak tasvir etmesi, kul sisteminin geniş organizasyon yapısını göstermektedir. Bunun yanında bostancı teşkilatının yalnızca bahçe bakımıyla ilgilenmediğini, aynı zamanda İstanbul ve Boğaziçi'nin güvenliğiyle ilgili önemli görevler üstlendiğini belirtmesi, Osmanlı saray kurumlarının askerî ve idarî fonksiyonlarının iç içe geçmiş yapısına işaret etmektedir. Özellikle Bostancıbaşı'nın padişaha en yakın görevliler arasında gösterilmesi, bu makamın devlet protokolündeki yüksek konumunu yansıtmaktadır.

Bununla birlikte Olivier'nin değerlendirmeleri eleştirel bir okumaya da tabi tutulmalıdır. Seyyahın devşirme ve Enderun sistemini “dünyanın en iyi asker ve savaşçıların beşiği” olarak nitelendirmesi, gözlemlerinin yalnızca tasvirî değil, aynı zamanda değer yüklü yorumlar da içerdiğini göstermektedir. Özellikle yeniçerileri İslam'a en bağlı ve savaşçı unsurlar olarak sunması, dönemin Avrupa literatüründe Osmanlı askerî gücüne yönelik yaygın hayranlık ve endişe karışımı algının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle Olivier'nin anlatıları, doğrudan tarihsel gerçekliğin birebir yansıması olarak değil, XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı kurumlarının Avrupalı bir gözlemcinin zihnindeki karşılığını gösteren önemli bir tanıklık olarak okunmalıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Olivier'nin gözlemleri, Enderun ve kul sisteminin eğitim, disiplin, kariyer ve devlet hizmetine hazırlama fonksiyonlarını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Seyyahın anlatısı, Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve dinî kökenlerden gelen bireyleri uzun süreli bir eğitim sürecinden geçirerek merkezî otoriteye bağlı askerî ve idarî kadrolara dönüştürdüğünü göstermekte; bu yönüyle devşirme sisteminin yalnızca askerî temin eden bir kurum değil, aynı zamanda elit yetiştiren kapsamlı bir devlet mekanizması olduğunu teyit etmektedir. Özellikle eğitim, liyakat ve disiplin unsurlarına yaptığı vurgu, XVIII. yüzyıl sonlarında dahi Enderun'un Osmanlı devlet düzeninin temel insan kaynağı kurumlarından biri olarak algılanmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, sistemin kurumsal tasfiyesinden sonraki döneme şahitlik eden Charles White

(1841-1844), III. Ahmed döneminde inşa edilen Galata Sarayı Enderun Ağaları Mektebi'nin II. Mahmud tarafından modern tıp mektebine (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) dönüştürülme sürecini zikrederek, Fransızca tıp kütüphanesinin varlığı üzerinden kurumsal modernleşmenin son halkasını tescil eder:

“III. Ahmed tarafından içoğlanların barınması ve eğitimi için Galata Saray'da yaptırılan (Enderun Ağaları Mektebi'ne) I. Mahmud 1753'te bir kütüphane eklemiştir; okul daha sonra II. Mahmud tarafından şimdiki işlevine (tıp dönüştürülene kadar içoğlanların eğitimine devam etmiş. Kütüphane üst avlunun ortasında. Koleksiyonda üç dilde yazılmış 800 kadar kitap var, bunların yarısı kadar en iyi Fransızca yazılmış tıp kitapları. İki kütüphaneci var, biri Fransızca kitaplarla, diğeri de öbürleriyle ilgileniyor. Öğrencilere kolaylık olsun diye hemen yanında bir de okuma odası var. Başka hiçbir kütüphanede olmayan bir şey de hocaların kitapları evlerine götürebilmesi.”¹¹⁹

Josephus Grelot ise Büyük Saray'ın (Topkapı Sarayı) sur kulelerinde her gece yangın ve isyan nöbeti tutan acemi oğlanların lojistik gözetleme rollerini vurgulayarak istihdam haritasını tamamlamaktadır:

“Büyük Saray'ın çevresinin, birbirine oldukça yakın yuvarlak ve kare şeklinde kulelere dayanan basit bir surla kuşatılmış bir yarımada olduğu tahmin edilebilir. Bu kulelerin çoğuna, her gece nöbetçi olarak, böyle bir işi becerip beceremeyecekleri düşünülmeden acemi oğlanlar ya da vergi çocukları konur; görevleri, Saray'ın içinden ya da dışından gelebilecek ayaklanmalara dikkat etmek ve İstanbul'da sık sık görülen büyük yangınları haber vermek için nöbet tutmaktır.”¹²⁰

Seyyahların ve çağdaş araştırmacıların sunduğu tüm bu veriler, acemi oğlanların ve iç oğlanlarının tabi tutulduğu zorlu talim süreçlerinin, onları yalnızca askeri birer muharip değil, aynı zamanda imparatorluğun en kritik idari, lojistik ve diplomatik çarklarını çeviren nitelikli birer bürokratik elit haline getirdiğini doğrulamaktadır.

3. Devşirme Sistemi Üzerine Seyyahların ve Çağdaş Araştırmacıların Değerlendirmeleri

Osmanlı Devleti'nin devşirme sistemi üzerinden oluşturduğu askerî ve idarî elit, yabancı seyyahların eserlerinde yalnızca kurumsal bir yapı olarak değil, aynı zamanda ahlaki, siyasi ve kültürel boyutlarıyla da yoğun biçimde tartışılmıştır. Seyahatnamelerde bir taraftan ailelerinden ayrılarak devlet hizmetine alınan çocukların yaşadıkları dönüşüm eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilirken, diğer taraftan bu çocukların imparatorluğun en üst askerî ve idarî makamlarına kadar yükselebilmeleri dikkat çekici bir başarı örneği olarak sunulmuştur. Bu durum, devşirme sistemine ilişkin anlatılarda hayranlık ile eleştirinin çoğu zaman iç içe geçtiğini göstermektedir.

3.1. Kurumsal Elitizm ile Oryantalist Algılar Arasında Devşirme Sistemi

1553-1555 yılları arasında Osmanlı ülkesinde bulunan Hans Dernschwam, devşirme kökenli gençlerin padişahla kurdukları aidiyet ilişkisini şu kısa fakat anlam yüklü ifadeyle özetlemektedir: *“Bunlar padişahın evlatları olarak geçirmektedir.”¹²¹*

Bu değerlendirme, Osmanlı kul sisteminin temel karakterini yansıtmaları bakımından

119 Charles White, İstanbul'da Üç Yıl, C.III, Çev. Zeynep Zona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2024, s.136-137.

120 Josephus Grelot, İstanbul Seyahatnamesi, C. I, Çev. Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s.75.

121 Hans Dernschwam, age., s.97.

önemlidir. Devşirme yoluyla devlet hizmetine alınan bireyler, hukuki ve idarî açıdan doğrudan padişaha bağlı bir statüye sahip olmuşlar; kariyerlerini ve toplumsal konumlarını merkezî otorite ile kurdukları ilişki üzerinden inşa etmişlerdir. Bu yönüyle sistem, yerel aidiyetlerden ziyade devlet merkezli bir sadakat anlayışını teşvik eden kurumsal bir mekanizma olarak görünmektedir.

Benzer şekilde Alman seyyah Salomon Schweigger de devşirme sisteminin dönüştürücü niteliğine dikkat çekmiş, ancak bu süreci daha eleştirel bir perspektiften değerlendirmiştir. Ona göre yeniçeriliğe geçiş süreci, bireylerin eski sosyal çevrelerinden ve aidiyetlerinden uzaklaştırılması sonucunu doğurmaktaydı. Schweigger, sistemi “oldukça zalim ama aynı zamanda gayet etkin bir yöntem” olarak nitelendirirken, devşirilen çocukların eski dünyalarıyla olan bağlarının zayıfladığını vurgulamaktadır: “*Yeniçerilerin hizmete alınması, oldukça zalim ama aynı zamanda da gayet etkin olan bir yöntemle uygulanmaktaydı şeklinde devşirme sistemine vurgu yapmaktadır ayrıca eserinde ana vatanlarıyla olan bütün bağlantıları yok ediliyordu.*”¹²²

Bununla birlikte Schweigger’in eserlerinde dikkat çekici bir ikilik de göze çarpmaktadır. Seyyah bir taraftan yeniçerileri tarihsel örneklerle kıyaslayarak seçkin bir askerî sınıf olarak değerlendirmekte, diğer taraftan eğitim sürecindeki acemi oğlanları oldukça küçümseyici bir dille tasvir etmektedir. Nitekim eserinde yeniçerileri Herodot’un sözünü ettiği Mısır’ın seçkin savaşçı sınıflarından Calasyries ile karşılaştırırken, acemi oğlanlar için “beceriksiz çocuklar” ifadesini kullanmakta ve onların çeşitli hizmet işlerinde çalıştırıldığını belirtmektedir:

“*Birincisi: Herodot’un Euterpe adlı eserinde sözünü ettiği, Mısır’ da savaşan Calasyries askerlerine benzetir.*”¹²³

“*İkincisi ise Acemi oğlanlar bu sözcük beceriksiz çocuklar olarak esrinde geçirir. Ayrıca acemilerin yaptıkları işler nedeniyle “Padişah bunları inşaatlarında, git gel işlerinde niteliksiz uşak olarak kullanır, tıpkı bir koyun sürüsü gibi işe götürülüp getirilirler” olarak ifade eder.*”¹²⁴

Bu durum, seyahatname yazarlarının Osmanlı askerî sisteminin farklı aşamalarını her zaman aynı perspektiften değerlendirmediklerini göstermektedir. Schweigger’in anlatısında, askerî eğitim sürecinin başlangıç evresi ile yetişmiş yeniçeri kimliği arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır. Acemi oğlanlara yönelik eleştirel yaklaşımına rağmen, yetişmiş yeniçerilerin disiplinli ve etkin bir askerî sınıf oluşturduğunu dolaylı biçimde kabul etmektedir.

Nitekim XVII. yüzyılın önemli seyyahlarından Jean-Baptiste Tavernier’in değerlendirmeleri de bu algıyı desteklemektedir. Tavernier, Osmanlı askerî teşkilatının düzenini ve disiplinini şu sözlerle övmektedir: “*Yeniçeriler kadar çevik ve düzen bakımından yetkin bir şey görülemez.*”¹²⁵

Bu tür ifadeler, Avrupa gözlemcilerinin önemli bir bölümünün Osmanlı askerî organizasyonunu, özellikle de disiplin ve kurumsal düzen açısından dikkat çekici bulduklarını göstermektedir.

Öte yandan Hans Dernschwam, devşirme kökenli askerlerin psikolojik ve toplumsal dönüşümüne ilişkin farklı bir değerlendirme ortaya koymaktadır: “*Harplerde bunlar öteki*

122 Salomon Schweigger, age., s. 214.

123 Salomon schweigger, age., s.181.

124 Salomon schweigger, age., s.184.

125 Jean Baptiste Tavernier, age., s.176.

Türklerden daha kötüdür. Hristiyan esirleri asla serbest bırakmazlar. Zira kendileri bizzat köledirler ve kölelikten başka bir şey bilmezler. Bir defa gelip birliğine katılan bir daha ayrılmak istemez."¹²⁶

Bu ifadeler, seyyahın devşirme sistemini açıklama biçimini yansıtmaktadır. Dernschwam, yeniçerilerin devlete bağlılıklarını ve askerî disiplinlerini onların kökenlerinden koparak yeni bir kurumsal kimlik kazanmalarıyla ilişkilendirmektedir. Her ne kadar bu yorumun öznel gözlemler içerdiği dikkate alınması gerekse de, metin devşirme sisteminin yabancı gözlemciler tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Özellikle eski aidiyetlerin yerini yeni bir askerî ve kurumsal kimliğin alması, birçok seyyahın dikkat çektiği ortak temalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak seyahatname literatürü, devşirme sistemini yalnızca bir asker toplama mekanizması olarak değil; sadakat, kimlik dönüşümü, toplumsal hareketlilik ve merkezî otorite ekseninde şekillenen çok boyutlu bir kurum olarak değerlendirmektedir. Bu anlatılar incelendiğinde, yabancı gözlemcilerin Osmanlı askerî elitine ilişkin algılarının çoğu zaman hayranlık ile eleştiri arasında gidip geldiği ve bu durumun devşirme sisteminin Avrupa literatüründeki tartışmalı karakterini belirleyen temel unsurlardan biri olduğu görülmektedir.

3.2. Taşra Kökenli Askerî Gençlik, Kışla Kültürü ve Kentsel Şiddet Algısı

Osmanlı askerî sistemine ilişkin seyahatname anlatılarında dikkat çeken temalardan biri de acemi oğlanların gündelik şehir hayatındaki görünürlüğü ve yabancı gözlemciler üzerinde bıraktıkları izlenimlerdir. Özellikle bazı Batılı seyyahlar, henüz eğitim süreçlerini tamamlamamış genç asker adaylarının İstanbul sokaklarındaki davranışlarını, kışla yaşamının toplumsal yansımaları bağlamında değerlendirmişlerdir. Bu tür anlatılar, devşirme sisteminin yalnızca kurumsal yapısını değil, aynı zamanda eğitim sürecindeki bireylerin şehir hayatındaki algılanış biçimlerini de ortaya koymaktadır.

1579 yılında İstanbul'da bulunan Alman seyyah Hans Jacop Breuning, acemi oğlanların yabancı ziyaretçilere yönelik davranışlarını aktarırken oldukça eleştirel bir dil kullanmaktadır:

“Sırası gelmişken, İstanbul'u gezip görmeye gelen Hıristiyanlara bir uyarıda bulunmak gereğini duyuyorum. Bu kentte acemi oğlan denen azgın, saldırgan gençlerden sakınmalısınız. Özellikle öğleden sonra sokağa çıkanlar, bu çılgın gençlerin saldırısına uğramayı ve tartaklanmayı göze almalıdırlar. Acemi oğlanlar bir yabancıya rastladıkları zaman, ona sataşmaktan zevk alırlar, onu itekleyip giysilerini çekeler, şapkasını başından alıp yere atar ve gâvur diye bağırarak onu sokak ortasında rezil ederler.”

Breuning'in anlatımı, yabancı bir gözlemcinin kişisel deneyimleri ve duyuları üzerinden şekillenmiş olmakla birlikte, acemi oğlanların İstanbul'daki toplumsal görünürlüğüne dair önemli ipuçları vermektedir. Seyyahın özellikle kıyafetler ve kamusal davranışlar üzerinden aktardığı örnekler, dönemin çok dinli ve çok kültürlü şehir hayatında sosyal gerilimlerin nasıl algılandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Breuning'in seyahatnamesinde yer alan en dikkat çekici olaylardan biri ise İstanbul'a gelen bir Fransız soylusunun yaşadığı iddia edilen hadisedir. Seyyah olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Biz İstanbul'a gelmeden yaklaşık dört ay önce, kenti gezip görmek amacıyla buraya gelmiş bir Fransız soylusunun başına böyle olaylar gelmiş. Acemi oğlanlar, her zaman yaptıkları gibi, bu yabancının şapkasını başından çekip yere fırlatınca, adam da gençlerden birine bir yumruk atmış. Strassburg Kenti'ndeki balıkçı çocuklarına veya Nürnbergli nalbant çıraklarına benzeyen bu acemi oğlanlar bir araya toplanmışlar ve Fransız asilzadesini yaka-paça kışlalarına sürüklemişler, çırılçıplak soyarak, ayaklarını bağlayıp tavana asmışlar ve commisso abominabili & detestabili peccato sodomitico (iğrenç ve tiksindirici livata günahını işlemişler), sopayla karnına, sırtına, her tarafına vurmuşlar. Bu zavallı yabancı adam hem aldığı darbelerden hem de onurunun zedelenmesinden ötürü üç gün sonra ölmüş. Bu olayı bize Fransa Elçisi Monsieur de Vie anlattı ve bu ele avuca sığmayan gençlerden sakınmamızı söyleyerek bizi uyardı. Bu serseri, saldırgan acemi oğlanlar, kışlalarda eğitilerek yeniçeri olarak yetiştirilmekte ve ilerde emekliye ayrılan ya da savaşta ölen yeniçerilerin boşalan yerlerini doldurmak üzere orduya alınmaktadır.”¹²⁷

Breuning'e göre söz konusu olay, bir yabancı ziyaretçi ile acemi oğlanlar arasında başlayan gerilimin şiddet içeren bir sonuca dönüşmesiyle neticelenmiştir. Ancak olayın doğrudan görgü tanıklığına değil, Fransız elçilik çevrelerinden edinilen bilgilere dayanması nedeniyle kaynak eleştirisi açısından ihtiyatla değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna rağmen anlatı, Batılı diplomatlar ve seyyahlar arasında acemi oğlanlara yönelik oluşan algıyı göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Seyyahın kullandığı dil incelendiğinde, acemi oğlanların yalnızca asker adayları olarak değil, aynı zamanda güçlü bir grup dayanışmasına sahip genç bir askerî topluluk olarak tasvir edildiği görülmektedir. Bu durum, Osmanlı askerî eğitim sisteminin henüz profesyonel yeniçeriliğe geçiş aşamasındaki bireyler üzerinde oluşturduğu kolektif aidiyet duygusunun yabancı gözlemciler tarafından nasıl algılandığını göstermektedir. Breuning'in anlatısında yer alan saldırganlık, disiplin ve grup dayanışması temaları, erken modern dönem askerî topluluklarının sosyal psikolojisine dair önemli veriler sunmaktadır.

Diğer taraftan söz konusu anlatı, İstanbul'un uluslararası niteliği ile askerî zümrelerin gündelik hayattaki görünürlüğü arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Diplomatik çevrelerde aktarılan bu tür hadiseler, yabancı ziyaretçilerin Osmanlı başkentine dair güvenlik algılarını etkileyebilmekte ve zaman zaman devletin dış dünyadaki imajına ilişkin tartışmalara konu olabilmekteydi. Bu yönüyle Breuning'in kaydettiği olay, yalnızca bireysel bir şiddet vakası olarak değil; askerî gençlik kültürü, şehir yaşamı ve diplomatik çevreler arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Breuning'in anlatısı, devşirme sisteminin eğitim aşamasındaki insan unsuruna dair nadir gözlemlerden birini sunmaktadır. Her ne kadar seyyahın kullandığı dil yer yer abartılı ve önyargılı unsurlar taşısa da, metin acemi oğlanların şehir hayatındaki görünürlüğü, yabancılarla ilişkileri ve askerî gençlik kültürünün toplumsal yansımaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle söz konusu kayıtlar, Osmanlı askerî kurumlarının yalnızca idarî ve teşkilat yapısını değil, aynı zamanda gündelik yaşam ve toplumsal algı boyutlarını anlamak açısından da değerli kaynaklar arasında değerlendirilmelidir.

3.3. Kurumsal Dönüşüm ve Sistemin Bozulma Kanallarına Dair İlk Gözlemler

Devşirme sisteminin klasik dönemdeki işleyişine ilişkin olumlu değerlendirmelerin yanında, bazı seyyahlar ve yabancı gözlemciler kurumun zaman içerisinde geçirdiği dönüşümleri ve kuruluş ilkelerinden uzaklaşmasını da dikkatle takip etmişlerdir. Özellikle XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarına ait gözlemler, Yeniçeri Ocağı'nın insan kaynağı yapısında meydana gelen değişimlerin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kurumsal sorunların çağdaşlar tarafından da fark edildiğini göstermektedir.

Osmanlı sarayında uzun yıllar görev yapan Domenico Hierosolimitano, yeniçeriliğin başlangıçta devşirme kökenli unsurlara mahsus seçkin bir askerî zümre olarak tasarlandığını, ancak zamanla bu yapının değişime uğradığını belirtmektedir:

“Bütün seçkin topluluklar gibi bu topluluk, devşirme meyvesi olanlarla sınırlı olduğu için onların arasına katılamayanlar yani Türkler tarafından kiskanılırdı. Yeniçerilerin evlenmesine izin verildiğinde ve daha sonra çocuklarını da bu topluluğa kaydettirdiklerinde yönetim rahatlamaya başladı. Sonraları Türklerin kaydolmasına da izin verilirdi ve böylece yeniçeriler birincil görevleri dışında ilgiler ve bağlantılar elde ettiklerinden, bu topluluk bozulmaya başladı...”¹²⁸

Hierosolimitano'nun değerlendirmesi, Osmanlı askerî sisteminde meydana gelen dönüşümün yalnızca personel teminiyle ilgili olmadığını, aynı zamanda yeniçerilerin toplumsal konumları ve gündelik yaşam pratikleriyle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle evlilik izni verilmesi ve yeniçeri çocuklarının ocağa kabul edilmeye başlanması, başlangıçta dışarıdan seçilen ve doğrudan merkeze bağlı olarak yetiştirilen bir askerî zümrenin giderek kalıtsal özellikler göstermeye başlamasına zemin hazırlamıştır.

Benzer bir eleştiri, 1590 tarihli raporunda Venedik Balyosu Giovanni Moro tarafından da dile getirilmektedir. Moro, kuruluş ilkelerinden sapmaların temelinde usulsüz kayıtlar ve kişisel çıkar ilişkilerinin bulunduğunu ileri sürmektedir:

“Başka alanlarda olduğu gibi bunda da suistimal olduğundan aralarında, temel kuruluş kurallarına aykırı olarak, yerli Türkler de vardı... Bir yol, kayıt yapmaya gitmeleri, böylece çocuklarını almasınlar diye Hristiyanlardan kazanç sağlıyorlar ve onu Türklerden alıp kaydediyorlar; ikinci yol, bizzat yeniçerilerin, çocuklarını, kardeşlerini, hısımlarını yeniçeri olarak kaydedip onun özgürlüğünü kötüye kullanıyorlar... Bu yüzden, onlara göre, askerlik yoldan sapsın ve bozulmuştur.”¹²⁹

Moro'nun aktardığı bilgiler, devşirme sisteminin zamanla rüşvet, iltimas ve akrabalık ilişkilerinin etkisine açık hâle geldiği yönündeki çağdaş algıyı yansıtmaktadır. Seyyahın gözlemlerine göre, başlangıçta belirli kurallar çerçevesinde yürütülen insan kaynağı temini süreci, zamanla kişisel çıkarların ve gayriresmî ilişkilerin etkisi altında farklı bir görünüm kazanmıştır. Özellikle yeniçeri mensuplarının kendi çocuklarını ve yakın çevrelerini ocağa dâhil etmeye başlamaları, kuruluş döneminde esas alınan devşirme temelli seçme sisteminin aşınmasına yol açan gelişmeler arasında gösterilmektedir.

Hierosolimitano ve Moro'nun değerlendirmeleri birlikte ele alındığında, her iki gözlemcinin de kurumsal etkinliğin azalmasını benzer nedenlerle açıkladığı görülmektedir. Onlara göre sistemin başarısını sağlayan temel unsur, merkeze doğrudan bağlı, dış etkilere kapalı ve belirli kurallar

128 Domenico Hierosolimitano, age., s.161.

129 Giovanni Moru, age., s.182.

çerçevesinde yetiştirilen insan kaynağı modelidir. Buna karşılık evlilik, akrabalık bağları, yerel ilişkiler ve usulsüz kayıt uygulamalarının yaygınlaşması, bu modelin özgün niteliğini zayıflatmış ve ocağın kuruluş ilkelerinden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bu yönüyle söz konusu seyahatnameler, devşirme sisteminin yalnızca kuruluş mantığını ve işleyişini değil, aynı zamanda kurumsal dönüşüm sürecini de izlemeye imkân vermektedir. Nitekim yabancı gözlemcilerin aktardıkları bu erken eleştiriler, daha sonraki dönemlerde Osmanlı askerî teşkilatında görülen yapısal sorunların ve reform ihtiyacının tarihsel arka planını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla seyahatnameler, yalnızca kurumun güçlü yönlerini değil, zaman içerisinde ortaya çıkan aşınma ve değişim süreçlerini de görünür kılan değerli tarihsel kaynaklar olarak değerlendirilmelidir.

3.4. Büyük Efendi'nin Oğulları: Siyasi Güç, Kurumsal Dönüşüm ve Otorite İlişkileri

Devşirme sistemi aracılığıyla oluşturulan Yeniçeri Ocağı, Osmanlı askerî teşkilatının en önemli unsurlarından biri olarak yalnızca savaş meydanlarında değil, zamanla imparatorluğun siyasal hayatında da etkili bir aktör hâline gelmiştir. Seyyahların ve diplomatların gözlemleri, yeniçerilerin askerî başarıları ile artan siyasal nüfuzları arasındaki ilişkinin özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren daha görünür hâle geldiğini göstermektedir.

1592 yılında Venedik Cumhuriyeti adına hazırladığı resmî raporda Lorenzo Bernardo, yeniçerileri Osmanlı askerî gücünün temel dayanaklarından biri olarak tanımlamaktadır:

*“Yeniçeriler, Türker'in tek yaya askerleri, Türk gücünün kalesi, medarı iftiharıdır. I. Murad tarafından kurulan bu askerî birlikler şimdiye kadar savaşta hiçbir millete yenilmemiştir. Hatta bu cesur adamlardan oluşan birliklerdir ki Osmanlı İmparatorluğu bayrağı altında yapılmış olan en önemli savaşları sonuçlandırmışlardır.”*¹³⁰

Bernardo'nun değerlendirmeleri, yeniçerilerin Osmanlı askerî sistemindeki merkezi konumunu ve Avrupa gözlemcileri nezdindeki itibarını ortaya koymaktadır. Ancak aynı diplomat, XVI. yüzyılın sonlarında meydana gelen sayısal genişlemenin beraberinde getirdiği kurumsal sonuçlara da dikkat çekmektedir:

*“Önceleri sayıları 12 bindi ama İran savaşında 24 bine ulaştı. Bu askerler çok küstahtır, geçmişte ve daha çok da şimdi Büyük Efendi'nin oğulları olarak adlandırılır. Birçok kez gürültülü bir şekilde ayaklandılar, Büyük Efendi'nin gözleri önünde yağmaladılar, yakıp yıktılar, her türlü kötülüğü yaptılar.”*¹³¹

Bernardo'nun kullandığı “Büyük Efendi'nin oğulları” ifadesi, yeniçerilerin padişaha olan yakınlıklarını ve devlet içerisindeki ayrıcalıklı konumlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte aynı ifade, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ocağın artan siyasal etkisine yönelik eleştirel bir gözlemi de içermektedir. Özellikle İran savaşlarının ardından yeniçeri mevcudundaki hızlı artış, maaş sisteminden mali dengelere kadar uzanan çeşitli sorunları beraberinde getirmiş; bu süreçte ocak mensupları zaman zaman merkezî yönetim üzerinde baskı kurabilen önemli bir siyasal güç odağına dönüşmüştür. Nitekim Osmanlı tarihindeki çeşitli askerî ayaklanmalar ve müdahaleler, yeniçerilerin yalnızca askerî bir teşkilat olarak kalmadığını, aynı zamanda siyasal süreçlerde de

130 Lorenzo Bernardo, age., s.82.

131 Lorenzo Bernardo, age., s.83.

etkili bir aktör hâline geldiğini göstermektedir.

Yeniçerilerin toplumsal görünürlüğü ve sahip oldukları nüfuz, XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinde bulunan Crailsheimli Adam Werner'in gözlemlerinde de dikkat çekmektedir. Werner, özellikle yabancıların ve gayrimüslimlerin gündelik hayatta yeniçeriler karşısındaki konumuna ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Bunlar Hıristiyanlara çok kin beslerler ve Türklerden de daha düşmanca davranırlar. Bu yüzden yanımızda bir yeniçeri olmadan dışarıda dolaştığımızda onlardan sakınmamız gerekiyordu. Çünkü her zaman bizimle kavga etmeye hazır dılar.”*¹³²

Bu ifadeler, seyyahın kişisel gözlemlerini yansıtmakla birlikte, yeniçerilerin şehir hayatındaki görünür güçlerini ve yabancı gözlemciler üzerinde bıraktıkları etkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle “yasakçı” adı verilen yeniçeri refakatçilerinin diplomatik heyetlere eşlik etmesi, ocağın yalnızca askerî değil, aynı zamanda güvenlik ve asayiş alanlarında da önemli roller üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Sistemin farklı bir boyutu ise Fransız seyyah Josephus Grelot'nun değerlendirmelerinde görülmektedir. Grelot, saray eğitim sistemini ve burada yetiştirilen gençleri Avrupa'daki özgürlük anlayışı perspektifinden ele alarak şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Eğer bu saray bir hapis hane değil de bir konut olsaydı; henüz çocukluk çağında sağlıklı ve güçlü bedenleri nedeniyle seçilmiş bu her iki cinsten insanlar, daha yakın ve daha hoş bağlarla bir araya gelebilirlerdi.”*¹³³

Grelot'nun bu değerlendirmesi, Osmanlı saray sistemine yönelik Avrupa merkezli eleştirel bakışın bir örneğini teşkil etmektedir. Seyyah, saray eğitimini disiplin ve denetim ekseninde yorumlarken, Osmanlı yönetiminin elit yetiştirme modelini bireysel özgürlükler bağlamında sorgulamaktadır. Buna karşılık Osmanlı perspektifinden bakıldığında aynı kurumlar, devlet hizmetine sadık ve yüksek düzeyde eğitilmiş kadrolar yetiştiren merkezler olarak değerlendirilmiştir.

Bernardo, Werner ve Grelot'nun aktardıkları gözlemler birlikte değerlendirildiğinde, devşirme sistemiyle yetiştirilen askerî ve idarî elitin zaman içerisinde Osmanlı siyasal düzeninin hem taşıyıcı unsurlarından hem de belirleyici aktörlerinden biri hâline geldiği görülmektedir. Bu durum, devşirme sisteminin yalnızca insan kaynağı temin eden bir kurum olmadığını; aynı zamanda askerî güç, siyasal nüfuz, merkezî otorite ve toplumsal kontrol arasındaki ilişkileri şekillendiren dinamik bir yapı olarak Osmanlı devlet düzeninde önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

3.5. Sistemin Rasyonel Faydacılığı ve Hukukî Meşruiyet Tartışmaları

Devşirme sistemi üzerine yürütülen modern tarih yazımında en çok tartışılan konulardan biri, uygulamanın klasik İslam hukuku ile olan ilişkisidir. Bu bağlamda Douglas E. Streusand, devşirme kurumunun Osmanlı idarî yapısındaki özgün konumuna dikkat çekerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Devşirme... bu uygulama, sultanın kendi tebaasından köle edinmesi bakımından benzersizdi; çünkü genellikle köleler yabancı topraklardan satın alınır ya da savaşta esir alınır. Bu uygulama, şeriatın zimmilerin köleleştirilmesini yasaklayan hükmünü ihlal ediyordu; ancak bu ihlal hiçbir

132 Adam Werner, age., s.80.

133 Josephus Grelot, age., s.74.

zaman büyük bir sorun hâline gelmedi."¹³⁴

Streusand'ın işaret ettiği husus, devşirme sisteminin yalnızca askerî ve idarî bir kurum olarak değil, aynı zamanda hukukî meşruiyet tartışmalarının merkezinde yer alan bir uygulama olarak da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Klasik İslam hukukunda zimmet statüsündeki gayrimüslim tebaanın can ve mal güvenliği belirli hukukî güvenceler altına alınmış olmakla birlikte, Osmanlı uygulamasında devşirme sistemi farklı bir yorum ve idarî pratik çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum, özellikle modern araştırmalarda devletin ihtiyaçları ile hukukî normlar arasındaki ilişkinin tartışıldığı önemli örneklerden biri olarak ele alınmaktadır.

Nitekim Batılı seyyahların önemli bir kısmı, devşirme uygulamasını değerlendirirken meseleyi yalnızca askerî verimlilik veya idarî başarı açısından değil, hukukî ve ahlaki boyutlarıyla da ele almıştır. Seyahatnamelerde sıkça karşılaşılan “despotizm”, “zorunlu bağlılık” ve “çocukların ailelerinden koparılması” gibi temalar, uygulamanın Avrupa gözlemcileri tarafından çoğu zaman eleştirel bir perspektiften yorumlandığını göstermektedir. Buna karşılık Osmanlı kaynaklarında ve bazı modern çalışmalarda ise sistemin devletin askerî kapasitesini koruma, merkezî otoriteyi güçlendirme ve nitelikli insan kaynağı üretme işlevleri ön plana çıkarılmıştır.

Bu bağlamda devşirme sistemi, Osmanlı devlet anlayışının temel karakteristiklerinden biri olan pragmatik yönetim anlayışının önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Uygulama, bir taraftan merkezî devletin askerî ve bürokratik ihtiyaçlarına cevap verirken, diğer taraftan hukukî meşruiyet, dinî normlar ve idarî gereklilikler arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu konusunda tarihçiler için önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla devşirme sistemi etrafında şekillenen hukukî tartışmalar, yalnızca kurumun kendisini değil, Osmanlı yönetim zihniyetinin normatif ilkeler ile devlet pratiği arasındaki dengeyi nasıl kurduğunu anlamak bakımından da önemli veriler sunmaktadır.

3.6. Kölelik ile Siyasal Yükseliş Arasındaki Sosyal Paradoks

Devşirme sistemi üzerine gözlem yapan yabancı seyyahların dikkatini çeken en önemli hususlardan biri, sisteme dâhil edilen bireylerin hukuki statüleri ile kariyer olanakları arasındaki görünürdeki çelişkidir. Birçok gözlemci, başlangıçta kul statüsünde bulunan ve yoğun bir disiplin sürecinden geçirilen çocukların zamanla Osmanlı askerî ve idarî hiyerarşisinin en üst basamaklarına kadar yükselebilmelerini dikkat çekici bir toplumsal olgu olarak değerlendirmiştir. Bu durum, devşirme sisteminin yalnızca bir insan kaynağı politikası değil, aynı zamanda kendine özgü bir sosyal hareketlilik modeli ürettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1639 yılında Osmanlı ülkesinde bulunan Fransız seyyah Du Loir, sistemin bu dikkat çekici yönünü ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Seyyah, devşirilen çocukların ilk aşamada ağır çalışma koşulları ve sıkı bir disiplin altında yetiştirildiklerini belirtirken, aynı zamanda bu bireylerin ilerleyen süreçte ulaşabilecekleri idarî ve askerî makamları da vurgulamaktadır:

“Bu zavallı çocukların hali işte böyle gerçek bir kölelik durumudur. Yetiştirilmek üzere çocukların verildiği kimseler bir köleden alınacak hizmetten hiç de az olmayanı bu çocuklardan elde ederler.”

Ancak Du Loir, aynı anlatının devamında söz konusu bireylerin kariyer seyirlerinin birbirinden oldukça farklılaştığını ifade ederek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

İkinci olarak ise “Bu çocukların bahtlarının derecesi çok farklıdır, kimileri yeniçeri olmaktan öteye gitmezler, bazıları ise sipahi çavuşları veya müteferrika gibi daha yükseğe çıkarlar. Fazla sayıda olmamakla birlikte bazıları da saray da hizmetkar olarak seçilirler ve büyük makamlara ulaşırlar. Bunlar arasında imparatorluğun en iyi görevlerini yaparlar, en mutlularıdır. Saraydan çıktıklarında çok azı ayakta kalabilecek ve gittikçe yükselip bir dereceye gelebilecek bir ustalığa ve anlayışa sahiptir.”¹³⁵

Du Loir’in gözlemleri, devşirme sisteminin temel karakteristiğini oluşturan seçicilik ve yükselme mekanizmasını göstermesi bakımından önemlidir. Sisteme dâhil edilen bireylerin tamamı üst düzey görevlere ulaşamamakla birlikte, yetenek, eğitim ve devlet hizmetindeki başarıları doğrultusunda önemli askerî ve idarî mevkilere yükselbilmeleri mümkündür. Bu durum, Osmanlı yönetiminin merkezî kadrolarını oluştururken soy ve aile kökeninden ziyade eğitim, sadakat ve hizmet esaslı bir model geliştirdiğine işaret etmektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı kurumlarını inceleyen Charles White ise aynı olguyu farklı bir perspektiften değerlendirmiş ve kul sisteminin merkezî otorite ile birey arasındaki ilişkiyi şu ifadelerle tanımlamıştır: *“Tüm aile ve vatan bağlarını ardında bırakarak sadece körü körüne itaat talep eden despotizmin harika bir teşrifatı...”¹³⁶*

White’in değerlendirmesi, Avrupa siyasal düşüncesinin etkisi altında şekillenmiş eleştirel bir bakış açısını yansıtmakla birlikte, Osmanlı kul sisteminin temel mantığına ilişkin önemli bir gözleme de işaret etmektedir. Devşirme yoluyla sisteme alınan bireyler, yerel aidiyetlerinden ve geleneksel toplumsal bağlarından uzaklaştırılarak doğrudan merkezî otoriteye bağlı yeni bir kimlik içerisinde yetiştirilmekteydi. Böylece sadakat ilişkisi aileye, yerel aristokraziye veya bölgesel güç odaklarına değil, doğrudan padişaha yöneltilmiş oluyordu.

Bu husus, Bernard Lewis’in aktardığı değerlendirmelerde de açık biçimde görülmektedir. Lewis, XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesini ziyaret eden bir İngiliz gözlemcinin ifadelerini yorumlarken sistemin psikolojik ve siyasal mantığını şu şekilde özetlemektedir:

“Osmanlıların klasik İslam devletinden aldığı özelliklerden biri de köle ev hizmetçileri sistemidir. On yedinci yüzyılda Türkiye’ye gelen bir İngiliz ziyaretçi, bu sistemin yapısını ve amacını çok güzel özetlemiştir. “Savaşta esir alınan veya uzak bölgelerden getirilen” genç Hristiyanların nasıl yetiştirilip “İmparatorluk’taki önemli görevler” için nasıl eğitildiklerini anlattıktan sonra şöyle söyler: Buradaki politika çok açıktı. Hristiyanların oğulları başka ilke ve geleneklerle eğitilince kendi anne-babalarından nefret edeceklerdi. Uzak yerlerden geldikleri için hiç tanıdıkları olmayacak, okullarından başlayıp Hükümet’e geçişlerine kadar öğrendikleri üzere ve zaten menfaatleri icabı itaat ve bağlılık yükümlülüğü taşıdıkları Büyük Efendilerine karşı olanlardan başka hiçbir sorumlulukları ve bağlılıkları olmayacaktı.”¹³⁷

Seyyah anlatıları ve modern tarihçilerin değerlendirmeleri birlikte ele alındığında, devşirme sisteminin en dikkat çekici yönlerinden birinin hukuki statü ile siyasal güç arasındaki özgün

135 Du Loir Seyahatnamesi, age., s.82-83-84.

136 Charles white, age., s.136.

137 Bernard Lewis, age., s.58.

ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Kul statüsündeki bireyler hukuken padişahın hizmetkârı kabul edilirken, aynı zamanda imparatorluğun askerî ve idarî mekanizmasının en etkili aktörleri hâline gelebilmekteydi. Sadrazamlıktan beylerbeyiliğine, kaptan-ı deryalıktan saray bürokrasisinin en üst makamlarına kadar uzanan kariyer imkânları, bu sistemin yalnızca bir bağlılık ve disiplin mekanizması değil, aynı zamanda kontrollü bir sosyal yükselme modeli olarak da işlediğini göstermektedir. Bu yönüyle devşirme sistemi, dünya tarihindeki diğer askerî-köle kurumlarından ayrılarak, hukuki bağımlılık ile siyasal yükselişi aynı kurumsal yapı içerisinde bir araya getiren özgün bir Osmanlı tecrübesi olarak değerlendirilebilir.

3.7. Çağdaş Akademik Karşılaştırmalar ve Sosyal Hareketlilik Tartışmaları

Devşirme sistemi üzerine yapılan modern araştırmalar, kurumun yalnızca askerî ve idarî işlevlerine değil, aynı zamanda sunduğu sosyal hareketlilik imkânlarına da dikkat çekmektedir. Osmanlı idarî ve askerî yapısı üzerine çalışmalarıyla tanınan Ahmet Djevad, Batılı seyyahların ve tarihçilerin devşirme sistemine yönelttikleri ahlaki eleştirileri değerlendirdikten sonra, kurumun dönemin Avrupa toplumlarıyla karşılaştırıldığında ortaya çıkardığı kariyer ve yükselme olanaklarına vurgu yapmaktadır. Djevad'a göre:

*“Köle çocukların eğitimi, her zaman büyük bir ahlaki öfkeye neden olmuştur. Bu sistem, kalpsizlik ve zalimlik olarak görülmüştür.”*¹³⁸

Ancak aynı araştırmacı, dönemin toplumsal ve tarihsel koşulları dikkate alındığında farklı bir perspektifin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

*“On altıncı yüzyılda, Osmanlı felsefesi veya içtihatlarında bu konuya ilişkin hiçbir tartışma bulunmamaktadır. Batı dünyasıyla karşılaştırıldığında, bu sistem daha insani görünmektedir. Aksine, birçok ebeveyn çocuklarının bu sisteme dahil olmasından memnundu. Çocuklarının yoksulluktan kurtulacağını, yeteneklerine göre eğitim alacağını ve parlak bir kariyer şansı yakalayacağını biliyorlardı. Bazı Türk ebeveynler bu fırsatı kısıyor, bazen Hristiyan olduklarını söyleyerek çocuklarını sisteme dahil etmeye çalışıyorlardı.”*¹³⁹

Djevad'ın ortaya koyduğu bu karşılaştırmalı yaklaşım, devşirme sisteminin yalnızca zorunlu bir insan kaynağı temin mekanizması olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalabileceğini göstermektedir. Nitekim Orta Çağ ve Erken Modern Dönem Avrupa toplumlarında sosyal ve siyasal yükselme imkânları büyük ölçüde kalıtsal aristokratik yapılar tarafından sınırlandırılmışken, Osmanlı kul sistemi içerisinde devşirme kökenli bireylerin askerî ve idarî hiyerarşinin en üst kademelerine kadar yükselebilmeleri dikkat çekici bir sosyal hareketlilik örneği sunmaktadır. Devşirme kökenli çok sayıda devlet adamının sadrazamlık, beylerbeyilik, kaptan-ı deryalık ve çeşitli yüksek bürokratik görevlere kadar yükselebilmiş olması, sistemin liyakat, eğitim ve devlet hizmeti ekseninde işleyen yönünü ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede bazı kaynaklarda Müslüman ailelerin çocuklarını devşirme sistemine dâhil ettirebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulduklarının belirtilmesi de dikkate değerdir. Her ne kadar bu tür örnekler sistemin geneline teşmil edilemese de, söz konusu anlatılar devşirme kurumunun belirli toplumsal kesimler tarafından yalnızca bir yükümlülük olarak değil, aynı zamanda eğitim, statü kazanımı ve devlet hizmetinde yükselme fırsatı sağlayan bir kanal olarak algılanabildiğini

138 Ahmet Djevad, age., s.89.

139 Ahmet Djevad, age., s.89.

göstermektedir. Dolayısıyla devşirme sistemi, bir yandan ailelerden koparılan çocuklar üzerinden şekillenen tartışmalı ve eleştiriye açık yönlere sahipken, diğer yandan dönemin toplumsal şartları içerisinde önemli ölçüde sosyal hareketlilik üreten ve bireylere devlet hiyerarşisinde yükselme imkânı sunan özgün bir kurumsal model olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî organizasyonunun en özgün kurumsal tezahürlerinden biri olan devşirme sistemi, tarih yazımında çoğu zaman yalnızca insan kaynağı temin mekanizması veya askerî bir uygulama olarak ele alınmış olsa da, bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgular söz konusu yapının bundan çok daha kapsamlı bir anlam ve işleve sahip olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden seyyahlar, diplomatlar, elçiler ve çeşitli devlet görevlileri tarafından kaleme alınan otuz seyahatnamenin doküman analizi ve kaynak kritiği yöntemleriyle incelenmesi neticesinde, devşirme sisteminin çağdaş gözlemcilerin nazarında yalnızca asker yetiştiren bir kurum değil; devletin askerî kapasitesini besleyen, bürokratik elitini yeniden üreten, toplumsal dönüşüm süreçlerini yönlendiren ve merkezî otoritenin sürekliliğini sağlayan çok katmanlı bir devlet politikası olarak algılandığı anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında değerlendirilen seyahatnameler, devşirme sisteminin kökenlerinin savaş esirlerinden yararlanılmasını esas alan pençik uygulamasına kadar uzandığını ve Osmanlı Devleti'nin genişleyen askerî ihtiyaçları doğrultusunda zamanla daha sistematik, düzenli ve sürdürülebilir bir insan kaynağı modeline dönüştüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Konstantin Mihailoviç, Menavino, Dernschwam, Giovanni Moro, Adam Werner, Tavernier, Henry Blount, John Greaves ve Du Loir gibi gözlemcilerin aktardıkları veriler birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı yönetiminin insan kaynağı teminini tesadüfî uygulamalardan çıkararak belirli hukukî normlar, yaş kriterleri, coğrafi sınırlamalar ve bürokratik prosedürler çerçevesinde yürüttüğü görülmektedir. Bu durum, devşirme sisteminin yalnızca askerî zorunlulukların ürünü olmadığını; aynı zamanda uzun vadeli planlama, nüfus yönetimi ve merkezîleşme politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak tasarlandığını göstermektedir.

Seyahatnamelerde en sık vurgulanan hususlardan biri, sistemin kurumsal seçicilik ilkesidir. Çocukların belirli yaş aralıklarında seçilmeleri, fiziksel yeterliliklerinin değerlendirilmesi, Türk ailelerinin yanına yerleştirilerek dil ve kültür eğitiminden geçirilmeleri, ardından Acemi Ocağı ve saray mekteplerinde kabiliyetlerine göre tasnif edilmeleri, Osmanlı Devleti'nin insan kaynağı yönetiminde dikkat çekici bir profesyonelleşme düzeyine ulaştığını göstermektedir. Özellikle Galata Sarayı, Enderun ve Acemi Ocağı gibi kurumlar, yalnızca eğitim merkezleri değil; aynı zamanda devletin askerî ve idarî elitini seçen, şekillendiren ve yeniden üreten kurumsal filtre mekanizmaları olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle devşirme sistemi, modern anlamda bir insan kaynakları yönetimi ve elit yetiştirme modelinin erken dönem örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, devşirme sisteminin Osmanlı merkezîleşme süreciyle olan doğrudan ilişkisidir. Seyyah anlatılarında sıklıkla vurgulanan hususlardan biri, devşirme kökenli bireylerin doğrudan padişaha bağlı bir kul statüsü içerisinde yetiştirilmeleridir. Bu durum, askerî ve bürokratik kadroların yerel güç odaklarından bağımsız biçimde merkez tarafından şekillendirilmesine imkân sağlamış; böylece Osmanlı yönetimi, sadakati doğrudan hanedana yönelen bir askerî ve idarî elit oluşturabilmiştir. Nitekim seyahatnamelerde aktarılan gözlemler, devşirme sisteminin yalnızca Yeniçeri Ocağı'nın personel kaynağını

oluşturmadığını, aynı zamanda vezirlerden beylerbeylerine, saray görevlilerinden yüksek bürokrasi mensuplarına kadar uzanan geniş bir yönetici sınıfın yetiştirilmesinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri de sistemin sunduğu sosyal hareketlilik imkânlarının çağdaş gözlemciler üzerindeki etkisidir. Avrupa'daki kalıtsal aristokratik yapıların aksine, devşirme kökenli bireylerin saray eğitiminden geçerek devletin en üst makamlarına kadar yükselebilmeleri, seyyahların sıklıkla dikkat çektiği hususlar arasında yer almaktadır. Bu durum, Osmanlı yönetim anlayışının belirli ölçülerde liyakat, eğitim ve hizmet esasına dayanan bir yükselme modeli geliştirdiğini göstermektedir. Hatta bazı kaynaklarda Müslüman ailelerin çocuklarını çeşitli yollarla sistem içerisine dâhil etmeye çalıştıklarının belirtilmesi, devşirme sisteminin yalnızca zorunlu bir mükellefiyet olarak değil, aynı zamanda sosyal yükselme ve prestij sağlayan bir fırsat alanı olarak da algılandığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte seyahatnameler, sistemin yalnızca başarılarını değil, toplumsal ve insani boyutlarını da görünür kılmaktadır. Özellikle Batılı gözlemcilerin önemli bir kısmı, çocukların ailelerinden ayrılması, din değiştirmeleri ve yeni bir kimlik inşası sürecine tabi tutulmaları üzerinde durarak uygulamanın dramatik yönlerini vurgulamıştır. Du Loir, Dernschwam ve benzeri gözlemcilerin aktardıkları ifadeler, devşirme faaliyetlerinin taşra toplumunda yarattığı psikolojik etkileri, ailelerin geliştirdiği direnç stratejilerini ve uygulamanın sosyal maliyetlerini ortaya koymaktadır. Bu durum, devşirme sisteminin yalnızca devlet perspektifinden değil, toplumsal tarih ve duygu tarihi bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan bir diğer önemli husus, devşirme sisteminin aynı zamanda bir demografik yönetim ve nüfus mühendisliği aracı olarak işlev görmesidir. İncelenen seyahatnamelerde devşirme faaliyetlerinin belirli bölgelerde yoğunlaştırılması, bazı şehirlerin ve toplulukların uygulama dışında tutulması, devşirme periyotlarının nüfus dengelerini gözeterek düzenlenmesi ve seçilecek çocuk sayılarının bölgesel koşullara göre belirlenmesi gibi hususlar dikkat çekmektedir. Bu veriler, Osmanlı yönetiminin insan kaynağı temin ederken aynı zamanda taşra nüfusunun sürdürülebilirliğini ve toplumsal dengeyi de dikkate aldığını göstermektedir. Dolayısıyla devşirme sistemi, yalnızca askerî ve idarî değil, aynı zamanda demografik ve sosyolojik sonuçlar doğuran çok boyutlu bir devlet politikası olarak değerlendirilmelidir.

Seyahatnamelerin sunduğu veriler, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sistemin klasik yapısında meydana gelen dönüşümleri ve kurumsal aşınmaları da takip etme imkânı vermektedir. Özellikle Giovanni Moro gibi gözlemcilerin aktardıkları bilgiler, İran savaşlarının doğurduğu yoğun asker ihtiyacı sonucunda yeniçeri mevcudunun hızla arttığını, buna paralel olarak kuruluş ilkelerinden sapmaların ortaya çıktığını ve zamanla devşirme dışı unsurların da sisteme dâhil edilmeye başlandığını göstermektedir. Rüşvet, iltimas, usulsüz kayıtlar ve yerli Türk unsurların ocağa kabul edilmesi gibi gelişmeler, seyahatnamelerde kurumsal bozulmanın temel göstergeleri olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu kaynaklar, yalnızca sistemin işleyişini değil, aynı zamanda klasik Osmanlı kurumlarının dönüşüm ve çözülme süreçlerini de izleme imkânı sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, seyahatnamelerin devşirme sistemi araştırmalarında son derece zengin ve çoğu zaman yeterince kullanılmamış bir kaynak grubu olduğunu ortaya koymaktadır. Resmî Osmanlı belgeleri sistemin hukukî ve idarî çerçevesini açıklarken, seyahatnameler

uygulamanın sahadaki görünümünü, insan unsurunu, toplumsal etkilerini ve çağdaş algılarını görünür kılmaktadır. Farklı dönemlere ve farklı kültürel çevrelere mensup gözlemcilerin tanıklıkları birlikte değerlendirildiğinde, devşirme sisteminin Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün, bürokratik kapasitesinin ve merkezîleşme siyasetinin temel dayanaklarından biri olduğu açık biçimde anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu kaynaklar, sistemin zaman içerisinde geçirdiği değişimleri, karşılaştığı sorunları ve nihayet klasik yapısından uzaklaşma sürecini de izlemeye imkân vermektedir. Bu yönüyle çalışma, devşirme sisteminin yalnızca askerî tarih bağlamında değil; kurumlar tarihi, sosyal tarih, nüfus tarihi, eğitim tarihi ve siyasal kültür araştırmaları açısından da yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymakta ve seyahatnameler ekseninde Osmanlı insan kaynağı yönetimine dair literatüre yeni bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Seyahatnameler

Bernardo, Lorenzo, *Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Moru, Giovanni, Giovanni Moru'nun Raporu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*, Editörler: Ahmet Önal ve Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Bernardo, Lorenzo, Lorenzo Bernardo'nun Raporu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*, Editörler: Ahmet Önal ve Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Blount, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk 1634*, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010.

Bobovius, Albertus, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

Boom, Henk, *Büyük Türk Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1496-1566*, Çev. Lon Mutlu Briet-Gül Özlen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

Breuning, Hans Jacop, *Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2022.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Özen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Djevad, Ahmed, *Yabancılar Gözüyle Türkler*, Çev. Akif Ahsa, Dorlion Yayınları, Eskişehir, 2025

Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV.Murat Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2021.

Ferdinando Marsıglı, Luigi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Vaziyeti*, Çev. Volkan Dökmeci, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2024.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü*, Çev. Turkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Giovanni Moru'nun Raporu, *Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Greaves, John, *Bir İngiliz Gezginin Kaleminden Topkapı Sarayı 1638*, Çev. Akif Ali, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025.

Grelot, Josephus, *İstanbul Seyahatnamesi*, Çev. Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.

Hammer Joseph Von, *İstanbul Günleri*, Çev. Ömer Faruk Demirkan, Kronik Kitap, İstanbul, 2023.

Hierosolimitano, Domenico, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Çev. Esmâ Selçuk Demir, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2023.

Kelemen, Mikes, *Türkiye Mektupları*, Çev. Sezai Kurt, Tekirdağ Büyükşehir Yayını, Tekirdağ 2009.

Konstantin, Mihailoviç, *Bir Yeniçeri Hatıraları*, Çev. Behiç Anıl Ekim- Nuri Fudayl Kıçıroğlu, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2012.

Lewis, Bernard, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul 2022.

Marsigli, Luigi Ferdinando, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Vaziyeti Düşman Gözüyle Osmanlı Ordusu*, Çev. Volkan Dökmeci, Yayını Hazırlayan: Güner Doğan, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2024.

Menavino, Giovan Antonio, *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Harun Mutluay, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Mihailoviç, Konstantin, *Bir Yeniçeri Hatıraları*, Çev. Behiç Anıl Ekim- Nuri Fudayl Kıçıroğlu, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2012.

Nikolay, Polyakov, *Osmanlı ve Türkler*, Çev. Akif Ali, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2025.

Olivier, Guillaume Antoine, *Türkiye Seyahatnamesi*, Çev. Oğuz Gökmen, Kronik Yayınevi, İstanbul 2024.

Pedro, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Çev. Fuat Çarım, Güncel Yayıncılık, İstanbul 1996.

Ralamb, Claes, *İstanbul'a Bir Yolculuk*, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Sterusand, Douglas E, *Müslüman Barut İmparatorlukları*, Çev. Azime Özeren, Ketebe Yayınları, İstanbul 2025.

Tavernier, Jean-Baptiste, *17.Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, Çev. İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

White, Charles, *İstanbul'da Üç Yıl*, Cilt III, Çev. Zeynep Zona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2024.

Werner, Crailsheimli Adam, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü*, Cilt II, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Wratislaw, W. Baron, *Baron Wratislaw'ın Anıları Osmanlı İmparatorluğu 16.yy*, Çev. Elif Bulanalp, Ark Yayınları, İstanbul 2024.

Araştırma Eserler

Balcı, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara 2006, s. 75-90.

Cooper, Harris M., *Research Synthesis and Meta- Analyses: A Step By Step Aproach*, Sage Publications, London 2017.

Djevad, Ahmet, *Yabancılar Gözüyle Türkler*, Çev. Akif Ahsa, Dorlion Yayınları, Eskişehir, 2025.

Gülğün, Üçel-Aybet *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Gürsoy, Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmaju*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2017.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Kia, Mehrdad, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Günlük Hayat*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2025.

Koçu, Reşat Ekrem, *Yeniçeriler*, Cilt I, Doğan Kitap, İstanbul 2004.

Lewis, Bernard, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2022.

Özcan, Abdülkadir, Devşirme, Cilt: IX, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, s.254-257.

Sevinç, Necdet, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt I, İstanbul, 2007.

Şirin, İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyo- Ekonomik, Sosyo-kültürel ve Düşünce Tarihi Yazımındaki Yeri ve Önemi", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.14, 2012.

Uğur, Ahmet, "Kavanin-i Yeniçeriyan'a Göre Yeniçeri Temini ve İlk Uygulamalar", *Anasay*, sy. 26, Kasım 2023, s. 97-121.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2010.

Wach, Elise, "Learning About Qualitative Document Analysis", *IDS Practice Paper in Brief*, 13 (August 2013), s. 1-11.

Yayla, Yasemin, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı (1520-1566)*, Isparta 2001.